

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
EKONOMİ VE FİNANS BİLİM DALI**

**HAYDAR ALİYEV DÖNEMİNDE
AZERBAYCAN' IN MAKROEKONOMİK PERFORMANSI**

**Hazırlayan
Zhala MAMMADOVA**

**Danışman
Prof. Dr. Tuncay ÇELİK**

Yüksek Lisans Tezi

**HAZİRAN 2019
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
EKONOMİ VE FİNANS BİLİM DALI**

**HAYDAR ALİYEV DÖNEMİNDE
AZERBAYCAN' IN MAKROEKONOMİK PERFORMANSI**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Zhala MAMMADOVA**

**Danışman
Prof. Dr. Tuncay ÇELİK**

**HAZİRAN 2019
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı: Zhala MAMMADOVA

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK

"Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan' ın Makroekonomik Performansı" adlı Yüksek Lisans Tezi Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi' ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan:

Ad Soyad İmza

Danışman:

Ad Soyad İmza

.....ABD Başkanı

Ad Soyad İmza

Prof. Dr. Tuncay Çelik danışmanlığında Zhalo Mammadova tarafından hazırlanan "Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Makroekonomik Performansı" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İKTİSAT Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

...28/06/2019...

JÜRİ: Danışman : Prof. Dr. Tuncay Çelik
 Üye : Prof. Dr. Hatice Erkekçü
 Üye : Doç. Dr. Oğuzhan TÜRKER

ONAY: Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 22/07/2019 tarih ve 30 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...22/07/2019...

K. Güllü

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam sırasında bana sabırla ve anlayışla zaman ayırıp kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösteren değerli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Tuncay Çelik'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Aldığım her kararda ve attığım her adımda bana maddi ve manevi destek veren, motivasyon kaynağı olan aileme, sevgili eşim Mehmet İlik' e ve ailesine, ayrıca hiçbir zaman duaları ile beni yalnız bırakmayan annem Khuraman Asadova' ya, babam İlham Mammadov' a, kardeşim Lale Mammadova' ya aynı zamanda deneyim ve tecrübelerini benimle paylaşan değerli arkadaşlarım Zeynep İlik' e, Umay Nemati' ye ve Aziza Culhacı' ya yürekten teşekkür ederim.

**HAYDAR ALİYEV DÖNEMİNDE AZERBAYCAN' IN MAKROEKONOMİK
PERFORMANSI
Zhala MAMMADOVA**

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2019

Danışman: Prof. Dr. Tuncay ÇELİK

ÖZET

Azerbaycan Cumhuriyeti, 18 Ekim 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği' nin dağılmasından sonra yeniden bağımsızlığını kazanmıştır. Bu dönemde bağımsızlığını yeni kazanmış ülke Sovyetler Birliği döneminden kalma ciddi ekonomik sıkıntılarla karşılaşmıştır. Genç cumhuriyette; millî gelirdeki büyük düşüşlerin sona erdirilmesi, Karabağ sorunu dışında lokal olarak gerçekleşen bölgesel çatışma alanlarının azaltılması, enflasyonun önlenmesi, yoksulluğun azaltılması, yüksek istihdamın sağlanması, bölgelerin geliştirilmesi gibi sorunların çözümü için çok sayıda politikalar uygulanmış ve bunların giderilmesine çalışılmıştır. 1991 yılı sonrasında Azerbaycan'daki ekonomik gelişmeler Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle başlamıştır.

Bu çalışmanın amacı, Haydar Aliyev dönemindeki Azerbaycan ekonomisinin makroekonomik performansı ve makroekonomik performans endeksini oluşturan değişkenlerdeki gelişmeleri incelemektir. 1991-2003 yılları arasında Azerbaycan Makroekonomik Performans Endeksi araştırılmış ve bu araştırma "Standart MPE Hesaplaması" ve "Temel Bileşenler Analizi" kullanılarak hesaplanmıştır.

Araştırma 1991-2003 tarihleri arası ve ekonomik olarak sadece makroekonomik performans açısından sınırlanmıştır. Yapılan araştırma sonucunda 1991-1994 yıllarını dışarıda tuttuğumuzda Haydar Aliyev dönemine denk gelen 1993-2003 döneminde Makroekonomik Performans Endeksinin TBA hesaplanması ile oluşturulan grafiğe göre makroekonomi en iyi 2000 yılında performans göstermiştir. MPE'nin Temel Bileşenler Analizinin hesaplanması ile oluşturulan grafiğe göre, kuruluş dönemini tamamlanmasının ardından 1995 ile 2000 yılları arasında ekonomide istikrarlı bir performans artışı yaşanmıştır.

Ayrıca Haydar Aliyev öncesi, Sovyetler Birliği' ne bağlı kaldığı dönem de ele alınmış, ekonomik değişikliklerden ve onun etkilerinden de söz edilmiştir. Aynı zamanda bu çalışma 10 yıllık süreyi kapsayan Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti' nin politik ve ekonomik ilişkilerini de konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Makroekonomik Performans, Makroekonomik Performans Endeksi, Temel Bileşenler Analizi, Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri.

**THE MACROECONOMIC PERFORMANCE OF AZERBAIJAN IN THE
"HAYDAR ALIYEV PERIOD"**

Zhala Mammadova

Erciyes University, Social Sciences Institute

Master Thesis, June 2019

Advisor: Prof. Dr. Tuncay ÇELİK

ABSTRACT

The Republic of Azerbaijan regained its independence on October 18, 1991 after the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics. During this period, the newly independent country faced serious economic problems from the Soviet Union period. Numerous policies have been implemented in order to solve the problems such as the elimination of the major decreases in national income, the reduction of the local conflict areas that occur locally outside the Karabakh conflict, the prevention of inflation, the reduction of poverty, the provision of high employment, and the development of regions. After 1991, the economic developments of Azerbaijan began with Haydar Aliyev's coming to power.

The aim of this study is to examine the macroeconomic performance of the economy of Azerbaijan and the developments in the variables of MPI in the Haydar Aliyev period. Azerbaijan Macroeconomic Performance Index in 1991-2003 was researched and calculated with Standard and Principal Component Analysis.

The research was limited between 1991-2003 only in terms of macroeconomic performance. As a result of the research, when we exclude the years 1991-1994, the macroeconomics showed the best performance in 2000 according to the graph created by calculating the PCA of the Macroeconomic Performance Index in the period 1993-2003, which corresponded to the Haydar Aliyev period. According to the graph created by calculating the Principal Components Analysis of MPI; following the completion of the establishment period, the economy experienced a steady increase in performance between 1995 and 2000.

However, the Soviet Union period of the Azerbaijan before Haydar Aliyev was also discussed and economic changes and its effects were mentioned. At the same time; this

study includes 10 years in the political and economic relations of Azerbaijan Republic with the Republic of Turkey.

Keywords: Azerbaijan, Macroeconomic Performance, Macroeconomic Performance Index, Principal Component Analysis, Turkey and Azerbaijan Relations.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
İNTİHAL	ii
YÖNERGEYE UYGUNLUK	iii
ONAY	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR ve SİMGELER	xiv
TABLolar LİSTESİ	xvi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xvii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SOVYETLERİN DAĞILMASI VE BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ DÖNEMDE AZERBAYCAN

1.1.Azerbaycan Hakkında Genel Bilgiler	4
1.1.1. Coğrafi Konum	4
1.1.2. Başkent ve Önemli Şehirler	5
1.1.3.Demografik Özellikleri	6
1.1.4 Tarihi Süreçte Azerbaycan	9
1.1.4.1 Tarihî Süreçte Karabağ Sorununun İncelenmesi	11
1.2. Siyasi ve İdari Yapı	14
1.2.1. Bağımsızlık Öncesi Dönem	14
1.2.2. Sovyetler Birliğinin Çöküşü ve Bağımsızlık Dönemi	16
1.2.2.1. Sovyetler Birliği'ni Çöküşe Götüren Siyasi ve Ekonomik Nedenler	16

1.3.2.2. Bağımsızlık Dönemi (1991 yılı ve sonrası)	22
1.3. Güncel Ekonomik Durum (2019 Ocak-Nisan)	23
1.3.1. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	23
1.3.2. Kişi Başına Düşen Milli Gelir ve Ücretler	25
1.3.3. Enflasyon ve İşsizlik	26
1.3.4. Kamu Bütçesi	26
1.3.5. Dış Ticaret	28
1.3.6. Sabit Sermaye Yatırımları ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar	30
1.3.7 Merkez Bankası ve Döviz Kurları	31

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI TÜRKİYE-AZERBAYCAN SİYASÎ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİ (1993-2003)

2.1. Türkiye ve Azerbaycan Siyasi İlişkileri.....	33
2.1.1. İki Ülke İlişkileri Arasında Tarihi Boyut	33
2.1.2. Türkiye-Azerbaycan Arasında Diplomatik İlişkilerinin Kurulması	35
2.2. Türkiye ve Azerbaycan' ın Ekonomik İlişkileri.....	37
2.2.1. Ekonomik İlişkilerin Hukuki Temeli.....	37
2.2.2. Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri.....	38
2.2.3. Ekonomik İlişkilerin Sektörel Dağılımı	41
2.2.3.1. Enerji Sektöründe İş Birliği	41
2.2.3.2. Sanayi Sektöründe İş Birliği	43
2.2.3.3. Tarım Sektöründe İş Birliği	44
2.2.3.4. Turizm Sektöründe İş Birliği	45
2.2.3.5. Eğitim Sektöründe İş Birliği	46
2.2.3.6. Yatırım Alanında İş Birliği	48
2.2.3.6.2. Azerbaycan'ın Türkiye' de Yaptığı Yatırımlar.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAYDAR ALİYEV DÖNEMİNDE AZERBAJCAN'IN MAKRO-EKONOMİK PERFORMANSI

3.1. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisinin Değişim Süreci.....	55
3.1.1. Birinci Dönem - Kriz Dönemi (1991-1994).....	56
3.1.1.1. Ayaz Mütellibov Dönemi (1990 - 1992).....	57
3.1.1.2. Ebülfez Elçibey Dönemi (1992 - 1993).....	58
3.1.1.3. Haydar Aliyev Dönemi (Ekim 1993-2003).....	61
3.1.1.3.1. Azerbaycan Ekonomisinde Haydar Aliyev Faktörü.....	62
3.1.1.4. Birinci Dönemde Yapılan Reformlar (1991-1994).....	63
3.1.2. İkinci Dönem – İstikrar Dönemi (1995 - 2000).....	64
3.1.2.1. İkinci Dönemde Yapılan Reformlar (1995-2000).....	65
3.1.2.2. Enerji Kaynağı Potansiyeli Bakımından Hazar'ın Önemi ve Asrın Anlaşması.....	66
3.1.2.3. Diğer Petrol ve Doğalgaz Anlaşmaları.....	70
3.1.3. Üçüncü Dönem: Büyüme Yılları (2001 Sonrası).....	71
3.1.4. Uluslararası Ekonomik Kurumlarla İlişkiler ve Dünya Ekonomisine Entegrasyon Süreci.....	73
3.2. Haydar Aliyev Döneminde Makroekonomik Performans.....	75
3.2.1. Azerbaycan'ın Makroekonomik Performansı ve Literatür. 1991-2003: Literatür ve Ek Çalışmalar.....	76
3.2.2. Azerbaycan'da MPE' yi Oluşturan Değişkenlerdeki Gelişmeler: 1991-2003 Dönemi.....	79
3.2.2.1. Ekonomik Büyüme ve Milli Gelir.....	79
3.2.2.2. Kamu Bütçesi.....	83
3.2.2.3. Enflasyon.....	85
3.2.2.4. İşsizlik.....	86

3.2.2.5. Dış Ticaret Dengesi.....	89
3.2.3. Makroekonomik Performans Endeksi: 1991-2003.....	92
3.2.3.1. Standart MPE Hesaplaması ve Azerbaycan'ın Makroekonomik Performansı: 1991-2003.....	92
3.2.3.2. Temel Bileşenler Analizi ile MPE Hesaplaması ve Azerbaycan'ın Makroekonomik Performansı: 1991-2003	94
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	103
ÖZGEÇMİŞ	115

KISALTMALAR ve SİMGELER

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
ACG	:Azeri-Çırac-Güneşli
AGİT	:Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	:Azerbaycan Halk Cephesi Partisi
AHC	:Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Demokratik Devleti (1918-1920)
AIOC	:Azerbaycan Uluslararası İşletme Konsorsiyumu
AMB	:Azerbaycan Merkezi Bankası
BDT	:Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	:Birleşmiş Milletler
BP	:İngiliz Petrol (Enerji) Şirketi
BSEC	:Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
BTC	:Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
BTK	:Bakü-Tiflis-Kars Tren Yolu
ECO	:Ekonomik İşbirliği Örgütü
GSYİH	:Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GUAM	:Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova-Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü
IMF	:Uluslararası Para Fonu
İKT	:İslam Konferansı Teşkilatı
KBMG	:Kişi Başına Düşen Milli Gelir
KEİ	:Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
M.Ö	:Milattan Önce
M.S	:Milattan Sonra
MPE	:Makroekonomik Performans Endeksi
NIOC	:İran'ın Petrol Şirketi

PSA	:Derin Su Üretim Paylaşım Anlaşması
SOCAR	:Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Statoil	:Norveç Petrol(Enerji) Şirketi
TBA	:Temel Bileşenler Analizi
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİKA	:Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
TPAO	:Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
YAIİDP	:Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Gelişmesi Devlet Programı

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1:	Azerbaycan' da Nüfus Artışının Değişimi (1897-2018).....	8
Tablo 2:	SSCB'ye Bağımlı Olan Ülkelerin, Bağımsızlıktan Önceki Son Durumu-1990 Yılı Verileri.	18
Tablo 3:	Haziran 2019 Belirlenen Gösterge Niteliğinde Azerbaycan Cumhuriyeti.....	32
Tablo 4:	Yıllara Göre Azerbaycan'lı Öğrencilere Ayrılan ve Kullanılan Burslar (kişi).....	48
Tablo 5:	Hazar Bölgesi Ülkelerinin Toplam Rezerv Payları (Milyon Varil)	67
Tablo 6:	Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin GSMH ve KBMG Değerleri	81
Tablo 7:	Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Sistemi (1992-2003 yıllar bazında bütçe dengesinin GSYİH'ya oranı- milyon \$).	84
Tablo 8:	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$).....	89
Tablo 9:	Makro Ekonomik Performans Endeksi (OECD hesaplaması)	93
Tablo 10:	TBA Analiz Sonuçları	96
Tablo 11:	TBA Yöntemine Göre MPE Hesaplaması	97

ŞEKİLLER LİSTESİ

Grafik 1: Azerbaycan'da Nüfus Artışı (1897-2018)	7
Şekil 1. Türkmençay Anlaşması' na Göre Eski Azerbaycan Haritası,	10
Şekil 2. Azerbaycan Haritası, Ermeni İşgali Altındaki Bölgeler.	12
Grafik 2: Azerbaycan GSYİH'nın 2019 Ocak-Nisan Aylarına Göre Sektörel Yapısı.	24
Grafik 3: 2019 Yılı'nın Ocak-Nisan Döneminde Bütçe Gelirlerinin Yapısı.	27
Grafik 4: 2019 Yılı'nın Ocak-Nisan Döneminde Bütçe Giderlerinin Yapısı.....	28
Grafik 5: 2019 Yılı'nın Ocak-Nisan Aylarında Uluslararası Ticaret Yapılan Ülkelerden İthalatın Dağılımı (%).....	29
Grafik 6: 2019 Yılı'nın Ocak-Nisan Aylarında Uluslararası Ticaret Yapılmış Ülkelerin İhraç Oranları.	30
Grafik: 7. Tamamı Türk Sermayeli İşletmelerin 2003 Yılına Kadar Sektörel Dağılım Oranları.....	50
Grafik 8: Asrın Anlaşmasınının 2017 Yılına Kadar Olan Paylaşım Şekli.	69
Grafik 9: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yıllara Göre GSMH (%) Büyümesi.	80
Grafik 10: Azerbaycan Cumhuriyeti GSMH'nın Sektörel Dağılımı (Yıl-2000)	82
Grafik 11: Azerbaycan Cumhuriyeti Enflasyon Oranları.	86
Grafik 12: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Resmî İşsizlik Oranları (İşsizlerin İktisadi Faal Nüfusa Oranı).	87
Grafik 13: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yıllara Göre İthalat ve İhracat Artım Oranları.	90
Grafik 14: Azerbaycan Makroekonomik Performans Endeksi (standart yöntem).....	93
Grafik 15: Azerbaycan Makroekonomik Performans Endeksi (TBA yöntemi)	98

GİRİŞ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği' nin dağılmasının ardından 18 Ekim 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti yeniden bağımsızlığını kazanmıştır. Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra serbest piyasa ekonomisi ve demokrasi yolunu tercih ederek eski sistemden kalma emredici "Merkezi Planlama" modelini terk etmiştir. Piyasa ekonomisine geçmek için birçok reforma imza atan Azerbaycan Cumhuriyeti' nin ekonomik hedeflerinin gerçekteştirilmesinde Hazar Denizi'nde bulunan petrol ve doğalgaz kaynaklarının önemli rolü olmuştur. Bu kaynaklar ülkenin en önemli kaynakları konumunda olup, şimdiye kadar ülke iktisadî performansını petrole borçludur.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden ayrıldıktan sonra kendi bağımsızlığına kavuşan ülkede ilk zamanlarda siyasî ve ekonomik istikrarsızlıklar yaşanmıştır. Makroekonomik göstergelerde istikrarsızlığın en büyük nedeni ise Ermenistan ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki Karabağ Savaşı olmuştur. Bu istikrarsızlık 1995 yılına kadar devam etmiş fakat ülkede uygulanmaya başlanan ekonomik politikalar sonucunda ekonomideki istikrarsızlık son bulmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti' nin istikrar kazanmasında, sosyo-ekonomik kalkınmasında, demokratikleşme sürecine girmesinde, dış dünyaya açılmasında Haydar Aliyev' in uyguladığı politikalar önemli rol oynamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti, yaptığı anlaşmalarla tarihî bir fırsatı hem siyasî bağımsızlık hem de ekonomik bağımsızlık açısından kazanma imkanına sahip olmuştur. Çünkü Azerbaycan' ın yapısal dönüşümünün gerçekteştirilmesinde önemli bir yere sahip olan enerji kaynakları ile ilgili anlaşmalar bu dönemde imzalanmıştır. Petrol anlaşmalarında öngörülen yatırım miktarının toplamı 60 milyar dolar civarındadır. Geçen zaman içerisinde petrol satışlarından elde edilen gelirler ise bazı sosyal ve ekonomik sorunların çözümlenmesinde anahtar rolünü oynamıştır.

Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından ülkenin dış ticaret hacmi artmaya başlamıştır. 1995-1999 yıllarında ithalat oranı 2000-2002 yıllarında ise ihracat oranı yükselmiş ve ülke ekonomisine büyük katkı sağlamıştır.

Bu dönemde Haydar Aliyev yabancı sermayedelerinin dikkatini ülkeye çekmeyi de başarmıştır. Cumhuriyetin iktisadî canlanmasında anahtar rolünü oynayan doğrudan yabancı yatırım oranları yükselmiştir. 1996 yılından sonra ise yüksek enflasyon oranları düşük seviyelerde seyretmeye başlamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Haydar Aliyev zamanında "Uluslararası Para Fonu" ve "Dünya Bankası" gibi en büyük uluslararası finans örgütlerine üye olmayı da başarmıştır.

Haydar Aliyev, devlet başkanlığı yaptığı yıllar içerisinde (1993-2003) ülke için en büyük sorun olan Ermenistan tarafından işgâl olunmuş (1988-1994), Azerbaycan, topraklarının geri alınması için birçok devlet başkanları ile görüşmüş, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı yanında Minsk Grubu temsilcileriyle yüzlerce toplantı gerçekleştirmiştir.

"Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan'ın Makroekonomik Performansı" hakkında uzun soluklu yazılar yazılabilecek, geniş bir konudur. Bu çalışmanın başlıca amacı SSCB'nin yıkılmasından sonra bu birliğin Azerbaycan ekonomisine bıraktığı miraslarını, Azerbaycan ekonomisinin değişim aşamalarını, Haydar Aliyev zamanında ülkenin makroekonomik performansını, Makroekonomik Performans Endeksini oluşturan değişkenlerdeki gelişmeleri ve bu gelişmelerin nedenlerini analiz etmektir. Çalışmada esasen 10 yıllık dönemi kapsayan Haydar Aliyev dönemindeki ekonomi, makroekonomik boyutta analiz edilmiş ve Makroekonomik Performans Endeksi hesaplanmıştır. Aynı zamanda Azerbaycan-Türkiye arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler de ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Azerbaycan hakkında genel bilgiler verilmiş ve Azerbaycan'ın kısa tarihi, siyasî ve idarî yapısı, bağımsızlık öncesi ve Sovyetler döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomik durumu incelenmiştir. Ayrıca ülkenin güncel ekonomik durumu hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ise Haydar Aliyev dönemindeki Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki siyasî ve ekonomik ilişkileri incelenmiştir. Ayrıca ekonomik

ilişkiler sektörel bazda değerlendirilmiştir. Ekonomik ilişkilerde karşılıklı olarak yapılan yatırımlar ve ikili ticaret hacmi oranları hakkında da araştırma yapılmıştır.

Üçüncü bölüm, "Haydar Aliyev Dönemi (1993-2003) Azerbaycan'ın Makroekonomik Performansı" başlığı altında ele alınmıştır. Bölüm içerisinde bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisinin değişim süreci, bu süreçte yapılmış reformlar, imzalanmış doğalgaz ve petrol anlaşmaları, Azerbaycan ekonomisinin makroekonomik performansı, Makroekonomik Performans Endeksi'ni oluşturan değişkenlerdeki gelişmeler, Makroekonomik Performans Endeksi hesaplanarak incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOVYETLERİN DAĞILMASI VE BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ DÖNEMDE

AZERBAYCAN

Bu bölümde Azerbaycan hakkında genel bilgiler verilmiş ve Azerbaycan'ın kısa tarihi, siyasî ve idarî yapısı, bağımsızlık öncesi ve Sovyetler döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomik durumu incelenmiştir. Ayrıca ülkenin güncel ekonomik durumu hakkında bilgi verilmiştir.

1.1. Azerbaycan Hakkında Genel Bilgiler

Bu başlıkta Azerbaycan Cumhuriyeti'nin coğrafi konumu, demografik özellikleri, siyasî ve idarî yapısı, başkenti ve önemli şehirleri, ekonomik durumu hakkında genel bilgilere yer verildikten sonra bağımsızlıktan önceki dönem ele alınmıştır.

1.1.1. Coğrafi Konum

Tarihî geçit ve ticaret yolları üzerinde bulunan, zengin petrol rezervleri ile anılan, sosyo-ekonomik gelişmişlik ve okuma yazma oranları bakımından dünyada ilk sıralarda yer alan Azerbaycan, Güney Kafkasya coğrafi bölgesinde yer almaktadır (Seferov, 2007: 273). Sınırlarını kuzeyinde Gürcistan (480 km) ile Dağıstan Cumhuriyeti (390 km), güneyinde İran İslam Cumhuriyeti (756 km), batısında Ermenistan (1.007 km) ve Türkiye Cumhuriyeti (11 km), doğusunda ise Hazar Denizi (713 km) çizmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti toplamda 86.600 km² alanı kapsamaktadır. Bu alanın %11,5'ini orman, %1,6'ını su havzası, %50'sini tarım için verimli topraklar, %27'sini otlaklar, %36,9'unu ise diğer topraklar oluşturmaktadır (Akarcalı, 2016: 33).

Azerbaycan'da iklim oldukça çeşitlidir. Dünya üzerinde mevcut 11 iklim tipinden 9'unun Azerbaycan Cumhuriyeti'nde etkili olduğu görülmektedir. Başlıca üç iklim etkisi altında bulunan bölgeye soğuk hava kütlelerinin akımı Büyük Kafkas Dağları'nın kuzeyinden, Küçük Kafkas Dağları'nın güneyinden ise sıcak tropikal hava akımları gelmektedir. Dolayısıyla bölgeyi 825 km. sahil şeridini oluşturan Hazar Denizi'nin de iklimi etkilemektedir. Talış Dağları ile Lenkeran Ovalığı (1600-1800mm), bölgenin en

rutubetli ve yağış alan yeridir. Abşeron Yarımadası ise cumhuriyetin en kurak yerinde bulunmaktadır (<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/azerbaycan.htm>).

Büyük Kafkas, Küçük Kafkas ve Talış Dağları yaklaşık arazi yapısının %50' sini oluşturur. En büyük düzlüğü Kür-Araz ovasıdır. Ortalama deniz seviyesinden yüksekliği ise 657 metredir. Bazardüzü Dağı en yüksek noktası (+4.466 m), Hazar Denizi (-28 m) ise en düşük rakımlı yeridir.

Türkiye ile paralellik gösteren hava sıcaklığı mevsimine göre kış aylarında -15 ile 5 derece, yaz aylarında ise 25-35 derece arasında değişmektedir. Yıllık ortalama sıcaklık ise 14-16 °C' dir. Yağış miktarı orta ve doğu kesimlerde 200-250 mm (Bakü 200 mm) kuzeybatıda 1000 mm' yi bulabilmektedir (<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/azerbaycan.htm>).

Azerbaycan' ın jeopolitik konumu da coğrafi konumu gibi büyük önem arz etmektedir. Jeopolitik konumun en büyük özelliği ise enerji kaynaklarıdır. Ülkede, günümüzde 7 milyar varil petrol ve 1,291 trilyon m³ doğal gaz rezervi bulunmaktadır (Sancak, 2017: 58).

1.1.2. Başkent ve Önemli Şehirler

Başkent Bakü, hem Azerbaycan' ın hem de bütün Kafkasların en büyük liman şehridir. Nüfusu 2,5 milyondan fazla olan Bakü, ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti' nin kültür ve finans merkezi konumundadır. Devlet Petrol Şirketi "SOCAR" gibi büyük firmaların merkezlerini kendisinde barındıran liman şehri Bakü' de dünyanın birçok ülkesi ile ticaret ilişkileri kurulmuştur. Bunların yanında gemicilik faaliyetleri de gelişmiştir. Azerbaycan Devlet Hazar Denizi Gemiciliği de bu şehirde bulunmaktadır. Bakü aynı zamanda Kafkaslar' ın en büyük menkul kıymetler borsasına sahip bir şehirdir. Son zamanlarda nüfusun artan gelir seviyesine göre çok sayıda alışveriş merkezi açılmıştır. Bloomberg Business Week dergisinin "Dünyanın En Pahalı Şehirleri" sıralamasında 2008 yılında 109. sırada olan Bakü'nün 2009' da 20. sıraya yükselmesi, hayat pahalılığıyla birlikte şehrin ne kadar geliştiğini de göstermektedir.

Azerbaycan 10 iktisadi bölgeden, 14 büyük şehirden, 76 rayon adı verilen eyaletten ve 78 şehirden oluşmaktadır. Bakü'den sonra ülkenin diğer önemli şehirleri listesinde Gence (324 bin), Sumgayıt (282 bin), Mingeçevir (100 bin), Şirvan (77 bin), Nahçıvan (76 bin), Şeki (66 bin) ve Yevlah (58 bin) yer almaktadır. Karabağ topraklarının

Ermenistan tarafından işgâli nedeniyle Nahçıvan'a kara yolları üzerinden direk gidiş olmamasına rağmen, Nahçıvan Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölgedir (Deik, 2012: 2).

1.1.3. Demografik Özellikleri

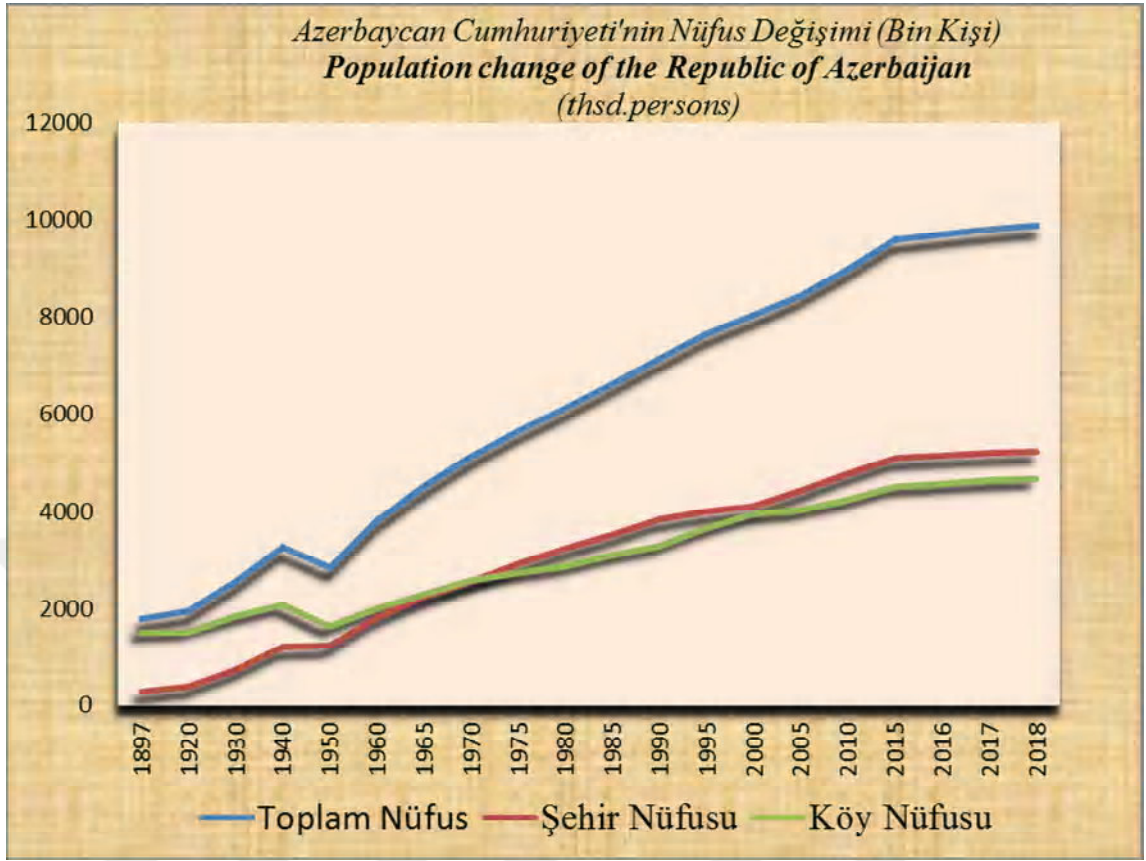
Azerbaycan nüfusu Ocak 2019 yılında, 2018 yılına kıyasla % 0,9 oranında artış göstererek 9.898.085 kişiye ulaşmıştır. Nüfusun % 50,1' i kadınlardan, % 49,9' u ise erkeklerden oluşmaktadır. Ülke nüfusunun % 52,9' u şehirlerde, % 47,1' i ise kırsal kesimde bulunmaktadır (<http://cnnbaku.az/2018/02/15/az%C9%99rbaycan--%C9%99halisinin-sayi-aciqlandi-3/>).

Ülke nüfusunun %90.6' sını Azerbaycan Türkleri geri kalan kısmını ise sırasıyla Lezgiler (%2.2), Ruslar (%1.8), Ermeniler (%1.5), Talışlar (%1), Türkler (%0.6) ve Gürcüler (%0.2) oluşturmaktadır (Deik, 2012: 3).

Azerbaycan nüfusunun % 95' i Müslüman' dır. Müslüman nüfusun %70' i ise Şii' dir. Bununla birlikte farklı etnik gruplar arasında farklı inançlar sürdürülmektedir ve anayasaya göre Azerbaycan, din özgürlüğünü koruyan lâik bir ülkedir (Deik, 2012: 2).

Azerbaycan Türkçesi, Orta Asya Cumhuriyetlerinde konuşulan Türk dillerinden Türkiye Türkçesi' ne en yakın olan dildir. Azerbaycan Cumhuriyeti' nde 1920 yılına dek Arap alfabesi kullanılmış, 1929 yılında Latin alfabesine geçilmişse de daha sonra Kiril alfabesi kullanılmıştır. Fakat 2001 yılı itibariyle Latin alfabesi mecbûrî hale getirilmiştir.

Azerbaycan son 100 yılda ciddi bir nüfus değişimi yaşamıştır. 20. yüzyılın başlarında ve ortasında yaşanan savaşlardan etkilenen Azerbaycan, nüfus hareketlerinde savaşa göre farklılıklar yaşamıştır. Aşağıda verilen grafikte Azerbaycan nüfusunun yıllara göre değişimi gösterilmiştir:

Grafik 1: Azerbaycan'da Nüfus Artışı (1897-2018)

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu.

Grafik 1'de görüldüğü gibi nüfus bazı yıllarda azalmıştır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında Birinci Dünya Savaşı, 1918-1920'li yıllarda ülkede yaşanan devrimci darbeler, iç savaş ve dış müdahaleler, 1930'lu yıllarda "Represiya Dönemi" nde yaşanan vahim olaylar sebebiyle Azerbaycan' da nüfus artışı olumsuz etkilenmiştir. Tablodan görüldüğü üzere 1913-1920 yıllarında Azerbaycan' da nüfus 386,9 bin kişi azalmıştır (% 16,6).

İkinci Dünya Savaşında yaşanan kayıplar (tahmini 300 bin kişi) da nüfusun azalmasına neden olmuştur (http://www.azerbaijans.com/content_441_az.html). Tablo 1'de yıllara göre Azerbaycan' da toplam nüfus, şehir ve köy nüfusunun artışları verilmiştir:

Tablo 1: Azerbaycan' da Nüfus Artışının Değişimi (1897-2018)

Yıl	Toplam Nüfus	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu
1920	1952,2	405,8	1546,4
1950	2858,9	1252,3	1606,6
1980	6114,3	3247,5	2866,8
1985	6622,4	3524,5	3097,9
1990	7131,9	3847,3	3284,
1995	7643,5	4005,6	3637,9
2000	8032,8	4107,3	3925,5
2005	8447,4	4423,4	4024,0
2010	8997,6	4774,9	4222,7
2015	9593,0	5098,3	4494,7
2016	9705,6	5152,4	4553,2
2017	9810,0	5199,0	4611,0
2018	9942,3	5237,8	4660,3

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi.

Ülkede göç, farklı zamanlarda ortaya çıkan sosyal, politik, tarihi ve ekonomik faktörlerin etkisi altında olmuştur. 19. yüzyılın başlarında, 1828 yılında komşu devletler tarafından yani Rusya ile İran arasında imzalanan "Türkmençay Antlaşması" nın 15. maddesine göre İran'da, Rusya'da, ve Osmanlı Devleti' nde yaşayan Ermeniler Azerbaycan topraklarına özellikle Revan ve Karabağ topraklarına göç ettirilmiş, kısaca Ermenistan devletinin temeli atılmıştır.

Diğer yıllara göre en büyük göç II. Dünya Savaşı döneminde başlamıştır. Nüfus savaştan önceki seviyesine ancak 1955' te ulaşmış ve 3.2772 bin kişi olmuştur. 20. yüzyılın 60' lı - 70' li yıllarında nüfusun bir kısmı Azerbaycan'dan Rusya, Ukrayna ve Orta Asya Cumhuriyetleri' ne göç etmiştir. 1948-1953 yıllarında 150.000' den fazla

Azerbaycanlı, tarihî Revan topraklarından (şimdiki Ermenistan toprağı) mecburen ülkenin başka bölgelerine göç ettirilmiştir.

1979 yılında Azerbaycan nüfusu 6 milyonu aşmıştır. Sürdürülebilir kentleşme sürecinin etkisi bu on yılda da kendini göstermiş, köylerde yaşayanların oranı % 46' ya gerilemiştir.

1988 yılından sonra Kafkasya' da sosyo-politik durumun gerginleşmesi üzerine Ermenistan' dan 190.000 den fazla Azerbaycanlı, Orta Asya' dan ise (Özbekistan ve Kırgızistan' dan) 25 bin Türk Azerbaycan' a göç ettirilmiştir. Aynı dönemde Bakü' de ve ülkenin diğer bölgelerinde yaşayan 500 binden fazla Ermeni ve diğer Rusdilli halkların büyük bir kısmı (ruslar, yahudiler) ülkeyi terk etmiştir. Ülke genelinde nüfus göçünün temel yönü köylerden kente doğru olmuştur. Göç eden nüfusun 1/5' i Bakü' ye gelmiştir. Son iki asırda 1,5 milyon Azerbaycanlı Ermenistan' daki tarihî topraklarından kovularak göçmen durumuna düşürülmüş ve ülkenin diğer bölgelerine göç ettirilmiştir. 1990 yılında 7.131,9 bine ulaşan nüfus bağımsızlık döneminden sonra yani 1990 yılından itibaren ise hızlı bir artış göstererek günümüzde 10 milyona yaklaşmıştır.

Bununla birlikte bugün nüfusun şehir oranı %3, köy oranı ise %47' dir. Gelişmiş batılı ülkelerde bu oranların %5-%95 civarında olduğu göz önüne alındığında Azerbaycan' da kırsalda yaşayan nüfus oldukça fazladır (http://www.azerbaijans.com/content_441_az.html).

1.1.4 Tarihi Süreçte Azerbaycan

Azerbaycan jeopolitik konumu nedeniyle sürekli olarak işgallere uğrayan ve çeşitli devletlerin egemenliğinde kalan, büyük mücadelelere sahne olan bir ülkedir. Bu bölgede kurulan ilk devlet Atropetana devleti olmuş ve bu devletin ismi zamanla Sasanilerce Azurbaycan, Süryanilerce Azerbaigan olarak adlandırılmıştır. Türkler ise bölgeye Azerbaycan ismini vermiştir. Bölge Atropetana'dan sonra Selevkoslular' ın, Romalılar' ın ve Samaniler' in egemenliği altına girmiştir. Türklerin bölgeye ilk yerleşmeleri ise milattan sonra 4 ve 5. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. VII. yüzyıldan itibaren ise Araplar doğuda bir çok devlete hakim olmuş, Azerbaycan'ı fethetmiş ve bu fetih ile birlikte, bölgenin tamamının Müslümanların hâkimiyeti altına geçmiştir (<http://kimkurdu.com/azerbaycanin-kurulus-hikayesi/>).

Selçuklular'ın, Azerbaycan topraklarında yaşaması ise 1015-1021 yıllarına denk gelmektedir. Gerçekleşen Oğuz göçlerinin ardından Azerbaycan'ı Türkleştirme ve İslamlaştırma süreci hızla devam etmiştir. Bu dönemden itibaren Azerbaycan tarihî süreçte sırasıyla Irak Selçukları' nın (1118 - 1114), İldeniz Hanedanı' nın (1137 - 1225), Karakoyunlular' ın (1380-1468), Akkoyunlular' ın (1340 - 1514) ve uzun dönem devam eden Safevi-Osmanlı Savaşları zamanında (1514 - 1747) kimi zaman Safevilerin kimi zaman da Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir.

18. yüzyılda ise Azerbaycan' da hanlıklar dönemi başlamış, Azerbaycan birçok hanlık tarafından yönetilmiştir. Kuzeyinde Bakü, Gence, Şeki, Derbent, Kuba, Nahçıvan, Talış, Revan (şimdiki Ermenistan bölgesi); Güneyinde ise Tebriz, Urmiye, Hoy, Erdebil hanlıkları var olmuştur. 16. ve 17. yüzyıllarda Ruslar Türk topraklarını işgâl başlamış ve bu işgâl Kafkasya' yı teğet geçmemiştir. Hanlıkların birleşerek mücadele etme çabası boşa çıkmıştır. İran ve Rusya önce 1813 yılında " Gülistan Antlaşması" ile daha sonra 1828 yılında ise "Türkmençay Antlaşması" ile Azerbaycan topraklarını kendi aralarında ikiye bölmüş Kuzey Azerbaycan, Nahçıvan, İrevan toprakları Rusya' nın; Güney Azerbaycan ise İran' ın hâkimiyeti altına girmiştir. Türkmençay Antlaşması'na Azerbaycan topraklarının haritası verilmiştir:

Şekil 1. Türkmençay Anlaşması' na Göre Eski Azerbaycan Haritası,

Kaynak: http://tarix.info/uploads/posts/2013-05/1367507046_1828-turkmenchay-1.jpg

28 Mayıs 1918’ de Kafkasya Kurultayı toplantıları sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuştur. Doğuda ilk demokratik ve kadınlara ilk kez seçime girme şansı veren cumhuriyet olmuştur. Lakin 1920’ de Sosyalist Sovyet Cumhuriyetler Birliği’ ne (SSCB) katılmış, 30 Eylül 1991 tarihinde ise SSCB’ nin çöküşü ile bağımsızlığını yeniden kazanmıştır (<http://kimkurdu.com/azerbaycanin-kurulus-hikayesi/>).

1.1.4.1 Tarihî Süreçte Karabağ Sorununun İncelenmesi

Yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle dolu Karabağ bölgesinin coğrafi konumu bakımından Ermenistan’ ı ve İran’ ı kontrol edebilecek bir jeopolitik üstünlüğü vardır. Eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB) ile Karabağ Bölgesi’ nin birbiri ile karıştırılmaması gerekmektedir. Şöyle ki, Eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, tarihî Karabağ Bölgesi’ nin (yüzölçümü 18000 km²) sadece 4392 km²’ lik kısmından oluşmaktadır (Aslanlı, 2014: 2). Karabağ Bölgesi Azerbaycan topraklarından oluşmuştur. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Sovyetler zamanında 7 Temmuz 1923 tarihinde Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi tarafından oluşturulmuştur (Aras, 2017: 98). Bölgenin zengin kaynakları ve jeopolitik önemi uluslararası bir problem haline gelmesine neden olmuştur (Özyılmaz, 2013: 203).

Karabağ, 1555 yılında Amasya Anlaşması ile önce Osmanlı Devleti’ nin, 1735 yılında Gence Anlaşması ile İran’ ın, 1828 yılında ise Türkmençay Anlaşması ile Çarlık Rusya’ nın hakimiyeti altına girmiştir (Sayılan, 2007: 6).

Ermenilerin, Rusların yardımıyla Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesi 1828 yılında Türkmençay Anlaşması ile daha da yoğunlaşmış, kısaca Ermeni devletinin temeli atılmıştır. Bu anlaşma zamanı müslüman nüfusunun bulunduğu özel araziler zorla ellerinden alınmış, diğer bölgelere göç ettirilmiş, Ermeniler ise vergilerden muaf tutulmuştur. Sovyet Rusya’ nın uyguladığı politikalar sonucunda, 1928-1930 yıllarında Ermeniler’ in Azerbaycan topraklarına, özellikle verimli Karabağ, Gence ve Erivan topraklarına göç ettirilmesi hızlı artmıştır. Bu dönemlerde 40 bin Ermeni’ nin İran Devleti’ nden, 84 bin Ermeni’ nin ise Türkiye Cumhuriyeti’ nden göç ettirilmiştir (Özyılmaz, 2013: 198). Göç ettirilmiş bölgelerde nüfus yapısı değişmiştir. 1832 yılında Rusya’ nın Karabağ’ da yaptığı sayıma göre nüfusun % 64,8’ i Türklerden, % 34,8’ ni ise Ermenilerden oluşmuştur. Bölgede Ermeni nüfusu hızla artmış, 1880 yılında % 53’ e, 1989 yılında ise yüzde % 77 ’ ye ulaşmıştır (Özyılmaz, 2013: 200).

Ruslar tarafından stratejik amaçla Ermenilerin Azerbaycan topraklarına göç ettirilmesi, Azerbaycan Türklerinin bu bölgelerden etnik temizleme ve onlara karşı yapılmış soykırım ve saldırıları, Ermenilerin büyük Ermenistan kurmak gibi planları, Azerbaycan ile Ermenistan arasında günümüze kadar devam eden etnik çatışmaya neden olmuştur. Ermenilerin bir devlet kurma çabası incelendiğinde karşımıza destek veren sömürgeci devletler olarak Çarlık Rusya ile İngiltere çıkmaktadır (Özkul ve Vermez, 2009:141).

Tarihi süreçte 1905 yılından itibaren Ermeniler Azerbaycan Türklerine karşı soykırım yapmış, ardından Rusların yardımı ile Azerbaycan toprakları olan Dağlık Karabağ'ı 1993 - 1994 yılları içinde işgâl etmişlerdir.

Aşağıdaki haritada Azerbaycan haritası ve Ermenistan tarafından işgâl olunmuş Azerbaycan bölgeleri gösterilmiştir.

Şekil 2. Azerbaycan Haritası, Ermeni İşgali Altındaki Bölgeler.

Kaynak: <http://www.yenisoz.com.tr/azerbaycan-ordusu-ates-emri-bekliyor-haber-12905>.

Ermenistan, Rusya Silahlı Kuvvetlerinin yardımı ile 1988-1994 yıllar içerisinde Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgâl etmiş, 1 milyon insanın göçmen durumuna düşmesine sebep olmuştur. Dağlık Karabağ'da; Hankenti, Ağdere, Şuşa, Hocalı, Hocavent şehirleri ve çevresinde şehirler Kelbecer, Laçın, Kubatlı, Zengilan, Cebrail, Fuzuli, Ağdam yerleşim bölgeleri olmak üzere günümüzde toplam on iki Azerbaycan şehri Ermenistan işgâli altındadır. (Sapmaz ve Sarı, 2012: 4). "Laçın Koridoru" Azerbaycan'ı Nahçıvan'a bağlayan ve Karabağ'ın bütün bölgelerini gözlemlemesini sağlayan bir özelliğe sahiptir. Laçın arazisi olmadan Ermenistan'ın Karabağ'ı işgâl altında tutabilmesi mümkün değildir. Bu nedenle Ermenistan Laçın koridorunu vazgeçilemeyecek olarak görmektedir (<http://modern.az/az/news/153713#gsc.tab=0>)

Şekil 2'de görüldüğü gibi Ermenistan tarafından işgal olan araziler nedeniyle Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı tarafından Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne ve Türkiye Cumhuriyeti'ne direk karayolu sistemi kapanmıştır. Bu durum Nahçıvan'da hem toplumsal hem de ekonomik alanda zorlukların yaşanmasına ve devam etmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda Ermenistan sınırlarının 25-30 kilometre yakınından geçen Bakü-Tiflis-Karadeniz istikametinde faaliyet gösteren Avrasya Ulaşım Tüneli tehlike altında görülmektedir (Aras; Dedeyev; Yılmaz vd, 2008: 153).

Durum uluslararası boyutta incelendiğinde Rusya ve ABD'nin Ermenileri desteklediğini söylemek mümkündür. Örneğin Rusya, Ermenilere silah desteğinde bulunurken, ABD ise Ermenistan'a önemli miktarda mali yardımda bulunmaktadır. ABD'nin bölge ile ilgili politikalarını etkileyen en güçlü neden ise Ermeni lobisidir. Aynı zamanda İran da Dağlık Karabağ meselesinde Ermenistan'ın yanında yer almaktadır. Ermenistan ile sınırlarını kapalı tutan ve Azerbaycan'ı bu sorunda açık bir biçimde destekleyen tek, Türkiye'dir. Türkiye, günümüzde de Ermenistan ile ilişkilerinin normalleşebilmesi için Dağlık Karabağ sorununun çözümünü şart koşmakta ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü desteklemeye devam etmektedir (Eyvazlı, 2017: 71).

12 Mayıs 1994'de Rusya Federasyonu aracılığıyla iki taraf arasında imzalanan ateşkes şimdiye kadar sürdürülmektedir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874, 884 sayılı kararlarına göre işgâl edilmiş Azerbaycan topraklarından Ermenistan'ın askeri kuvvetlerini hemen çekmesi istenmiştir. Ancak Ermenistan şimdiye kadar bu karara uymamıştır (Sapmaz ve Sarı, 2012: 4).

Problemin çözümü için ayrıca Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı bünyesinde 12 üyeli Minsk Grubu oluşturulmuştur. Bu grubun üyeleri Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, İsveç, Beyaz Rusya, Almanya, İtalya, ABD ve Fransa'dır. Bu ülkeler içinde Rusya, kendi çabasıyla daha aktif rol oynamaktadır (Çapraz, 2012: 234). Minsk Grubu'nun yıllarca yaptığı görüşmelerinin sonuçsuz kalmasının nedeni Türkiye dışında diğer devletlerin milli çıkarlarının olmasıdır. Azerbaycan'dan ihraç edilen petrol boru hatlarını sağlama almayı amaçlayan ve bu nedenle savaşın gerginleşmesini istemeyen ABD, bir başka yönden ise Rusya her iki devleti kendine bağımlı tutmak için çaba göstermektedir. Hem Azerbaycan, hem de Ermenistan'ın tam anlamıyla sorunu çözmüş olması politik ve ekonomik anlamda Batıya entegrasyonunu sağlamış olur ki bu da Rusya'nın Güney Kafkasya'da çıkarlarına ters bir durum oluşturmaktadır (Yılmaz ve İsmayılov, 2011: 14).

1.2. Siyasi ve İdari Yapı

Bu başlıkta bağımsızlık öncesi, 1991 yılından önce ve bağımsızlık döneminden sonraki dönem içinde ülkedeki siyasî ve idarî yapı ele alınmıştır.

1.2.1. Bağımsızlık Öncesi Dönem

Bağımsız Azerbaycan Devleti'nin tarihi incelediğinde ilk olarak, Çarlık Rusyanın hakimiyeti altındaki Azerbaycan, 1918-1920 yıllarında bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti daha sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine bağlı bir devlet, en son olarak da bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti karşımıza çıkmaktadır.

Azerbaycan'da ilk bağımsız cumhuriyet Mehmet Emin Resulzade önderliğinde kurulmuştur. Gence'de faaliyet gösteren "Ademi Merkeziyet Partisi" ile Bakü'de faaliyet gösteren "Müsavat Partisi" Milliyetçi ve Türkçü liderler tarafından birleştirilmiştir. Mehmet Emin Resulzade ile Nesib Bey Usupbeyli bir araya gelerek Azerbaycan'ın istiklaline karar vermiş ve Azerbaycan Millî Şûrası'nı oluşturmuşlardır. Müsavat Partisi'nin önderi Mehmet Emin Resulzade Milli Şûra başkanlığına seçilmiştir. 28 Mayıs 1918'de ise Tiflis'te Azerbaycan Misak-ı Millisi¹ ilan edilmiştir. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk başkanı olan Mehmet Emin Resulzade Kafkasya'nın Rusya'dan tamamen ayrılması için çaba göstermiştir (Uzunel, 2010: 71).

¹ 28 Mayıs 1918 yılının İstiklal beyannamesinin tahlili

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dış müdahalelere ve kısa sürede faaliyet göstermesine rağmen demokratik cumhuriyet kurmuş ve en çağdaş devlet yönetim formunu uygulamıştır. Milli servetleri, milletin çıkarlarına uygun bir şekilde kullanmış, cumhuriyetin ekonomi ve askerî alanlarında gelişmesi ve güçlenmesi, arazi bütünlüğünün korunması için önemli adımlar atmıştır. Genç Azerbaycan Cumhuriyeti, parlamento, yürütme makamları, ordu, mahkeme ve maliye sistemi gibi tüm yönetim unsurlarına sahipti. Cumhuriyette hukuk devleti için gerekli olan tüm makamlar kurulmuş ve tüm bunlar hukukî esaslara dayanılarak yapılmıştı. H. Baykara devlet yapısının bu mahiyetini değerlendirerek şöyle yazıyordu: "*Milli bağımsız Azerbaycan Devleti'nin en önemli özelliklerinden birisi, onun tam anlamıyla hukuk devleti olması idi*" demiştir ([https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357502&/Azerbaycan-Halk-Cumhuriyeti-\(1918-1920\)-/Dr.-Mehman-A.-Damirli-](https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357502&/Azerbaycan-Halk-Cumhuriyeti-(1918-1920)-/Dr.-Mehman-A.-Damirli-)).

Bu dönemde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet bütçesi gelir vergisi ve petrol ihracatından elde edilen gelirler oluşturmuştur. Kurulduğu yılda %30'a ulaşan gelir vergisi bütçenin ana kaynağı iken, ikinci önemli kaynağı ise şarap, tütün ve özellikle petrol ürünlerinden alınan özel tüketim vergisi olmuştur. Sınırı, belli olan bütçenin büyük kısmı maaşların ödenmesine yönelik olup, askeri harcamalar için 0,29 milyon dolar (80 milyon manat), eğitim için ise 0,11 milyon dolar (30 milyon manat) ortalama 0,46 milyon dolar(130 milyon manat) ise AHC kurulana kadar yaşanan çatışmalar yüzünden dağıtılmış yaşam alanlarının ve buna benzer eksiklerin tamamlanması için kullanılmıştır (http://www.azerbaijans.com/content_716_tr.html).

Ekonominin düzenlenmesi için AHC hükümeti tarafından birçok önemli iş görülmüştür. Ülkenin mali sistemi düzene koyulmuş, idari taksimatında değişiklikler yapılmıştır. Aynı zamanda bu dönemde Bakü-Batum petrol hattı yapılmış, Bakü-Culfa demiryolunun açılması için işler hızlandırılmıştır. Netice olarak bu yıllarda, kısa dönemde Cumhuriyet ekonomisini idare eden altyapılar tam olarak şekillenmiştir (http://www.azerbaijans.com/content_716_tr.html).

Bağımsızlığını yeni kazanmış olan devlet hem dışarıdan hem de dahilde birçok ekonomik ve politik problemlerle mücadele etmiştir. Kafkasya'da bağımsızlık mücadelesinin genişletilmesi ve Rusların petrol sanayi merkezlerini kontrolü altına alma çabası sonucunda, Azerbaycan 28 Nisan gecesi Ruslar tarafından işgâl edilmiştir (<http://rukiyeeroglu.wixsite.com/rukiyeeroglu/azerbaycan>). 28 Nisan 1920 günü

Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulmasıyla ülkenin tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Kısaca 1922 ve 1991 yılları içinde Azerbaycan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında Sovyet Rusya'nın bir parçası olmuş, bütün siyasî, ekonomik ve kültürel hayatı Sovyet hakimiyetine uygun şekilde biçimlenmiştir (Aras, 2003: 9). Sovyetlere bağımlılık ülkenin 70 sene gerilemesine neden olmuştur. SSCB sosyalist bir düzen içersinde merkezî planlama ekonomisi uygulayarak sosyal adaleti sağlama, milli geliri tüm topluma yayma düşüncesi ile yola çıkmıştır. Ne yazık ki hakim olduğu yılların sonunda bağımlı bölge ve halklarda yoksulluğun, sefaletin artmasına, gelir düzeyinin bozulmasına neden olmuştur (Gürbüz ve Karabulut, 2009: 46).

1.2.2. Sovyetler Birliğinin Çöküşü ve Bağımsızlık Dönemi

Bu bölüm, Azerbaycan'ı 1991 yılında bağımsızlığa taşıyan sürecin kısaca özetlendiği ve bağımsızlık döneminin nasıl gerçekleştiğinin anlatıldığı iki başlık altında incelenmiştir.

1.2.2.1. Sovyetler Birliği'ni Çöküşe Götüren Siyasi ve Ekonomik Nedenler

1986 yılının Şubatında Rusya'da 27. Parti tarafından yapılan uluslararası toplantıda "2000 Yılına Doğru Sovyetler Birliği'nin Toplumsal ve Ekonomik Gelişme Programı", kapsamında ekonominin hızlandırılması ve bu sürecin 2000 yılına dek nasıl götürüleceği planlanmıştır. Toplantıda birlik ekonomisinde oluşan sorunlar hakkında bilgi verilmiş ve gelecek dönemle ilgili hedefler planlanmıştır. Programın iki temel hedefinden biri hızlı büyüme ve ekonomik canlanma olmuştur. Dönem içinde bulunan sıkıntılı durumun nedeni olarak ise 1970'lerdeki uygulamalar gösterilmiştir. Gelecek dönem ile ilgili planlar kaynak gösterilerek ilk yıllardaki büyüme oranları 2000 yılında milli gelirin 2 kat, emek verimliliğinin 2,5 kat, yaşam standartlarının en az 2 kat, ülke içi ticaret hacminin 1,8 kat, ücretlerin 2,1 ile 2,3 kat arasında artması hedeflenmiştir. Kongrede ayrıca 1986-1990 yıllarında geçerli olacak 12. Beş Yıllık Plan da görüşülerek, beş yılda milli gelirin toplam %22,1, her yıl sanayi üretiminin %4,6, tarım üretiminin %2,7, emek verimliliğinin %4,2 ve kişi başına milli gelirin ise %2,7 oranında artması planlanmıştır (Abdullayev, 2009: 75).

Bu gelişmelerle birlikte 1980'lerin ikinci yarısından itibaren planlanmış olan idari ve ekonomik reformlar yerini siyasi reformlara bırakmıştır. Bu dönemde yapılan ekonomik reformların iyi bir sonuç vermemesi ve ilgili kurumların reformların gerçekleştirilmesi konusundaki isteksizliğiyle reformlardaki içerik değişikliği beraberinde gelmiştir (Abdullayev, 2009: 84). Fakat reformlar yeterince başarılı olamadığı gibi, sistemin

temelli yıkılması ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde, "Glasnost ve Perestroyka"² gibi köklü reform girişimleri Sovyetler Birliğinin parçalanmasını hızlandırmıştır. Böylece yeniden yapılanma (Perestroyka) gerçekleştirilememiş, açıklık politikası (Glasnost) ise, ekonominin çökmesine zemin hazırlamıştır. Mihail Gorbaçov'un³ siyasal reformları, kontrolün kaybedilmesine, devlet otoritesinin çözümlenmesine ve sistemin çökmesine yol açmıştır. Kısaca Gorbaçov öncesinde Sovyetler Birliği, "Glasnost ve Perestroyka" gibi köklü bir reform girişimine sahne olmamıştır (Abdullayev, 2009: 85).

Kapitalizme karşı sosyalist bir dünya sistemi oluşturmaya çalışan birlik ne yazık ki bu konuda başarılı olamamıştır. Birliği kapsayan devletler, bu reformlarla ekonomi ve siyaset alanlarında liberalleşmeye gitseler de, sınıf ayrımcılığına ve sömürgeciliğe karşı çıkan eşitlik ve adalet taraftarı olan sosyalist bir sistemde hiçbir zaman eşitlik ve adalet temin edilememiştir. Neticede hiçbir zaman kişisel gelir düzeyinde eşitlik elde edilememiştir. Aralarında 3,5 katlık bir gelir farkı ile Tacikistan ve Estonya bu duruma iyi bir örnektir (Emsen, Ersungur ve Özdemir, 2011: 62).

Aşağıdaki tabloda bölgesel gelir farklılıklarını görmek mümkündür.

² "Glasnost ve Perestroyka" kavramları "açıklık" ve "yeniden yapılandırma" anlamına gelmektedir.

³ Mihail Garbaçov Sovyet rejimin büyük liderlerinden biri olmuştur.

Tablo: 2. SSCB'ye Bağımlı Olan Ülkelerin, Bağımsızlıktan Önceki Son Durumu-1990 Yılı Verileri.

Ülkeler	Yüzölçümü (bin km ²)	Nüfus (bin)	GSYİH (1990) (milyon dolar)	Fert Başına GSYİH indeksi (SSCB=100)
SSCB	22.403,0	291.200	1.686.868	100
Azerbaycan	86,6	7.250	30.026	72
Beyaz Rusya	207,6	10.300	65.619	110
Ermenistan	29,8	3.400	16.363	83
Estonya	45,1	1.600	13.832	149
Gürcistan	69,7	5.500	29.520	93
Kazakistan	2.717,3	16.850	98.513	101
Kırgızistan	198,5	4.500	13.158	50
Letonya	64,5	2.700	21.423	137
Litvanya	65,2	3.750	27.327	126
Moldova	33,7	4.400	20.242	79
Özbekistan	447,4	21.000	78.777	65
Rusya Federasyonu	17.075,4	148.800	990.360	115
Tacikistan	143,1	5.400	13.158	42
Türkmenistan	488,1	3.750	11.471	53
Ukrayna	603,7	52.000	257.079	85

Kaynak:(Emsen, Ersungur, Özdemir, 2011: 62).

Tablo 2'de görüldüğü üzere ülkelerin kişi başına düşen GSYİH oranlarında eşitsiz bir dağılım olmuştur. Devletler arasında ciddi farklar oluşmuş ve yaşam koşulları büyük değişiklik göstermiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini hızlandıran nedenlerin arasında GSYİH'deki bu adaletsiz dağılım da bulunmaktadır. Litvanya, Letonya ve Estonya bağımsızlıklarını ilk ilân eden ülkeler olmuştur. Avrupa Birliği'ne kısa sürede tam üye olmayı başarmış bu ülkelerde ekonomik refah yüksek olmuştur. Diğer Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine örnek olan bu devletler, serbest piyasa ekonomisine hızlı şekilde adapte olmuştur (Bulut, 2014: 14).

Sovyet Rusya döneminde, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Kafkas ülkeleri az gelişmiş ve sosyal olanaklar bakımından geri iken, Baltık ve Doğu Avrupa ülkeleri sosyo-ekonomik bakımdan daha ileri duruma gelmişlerdir. Nihai ürün çoğunlukla

Ukrayna ve Rusya'da elde edilmiş, hammaddeler ise diğer ülkelerde ara mamul haline getirilmiştir (Gürbüz ve Karabulut, 2009: 3).

Rus ve Slav Cumhuriyetlerinde sanayi geliştirilmiş, fakat Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri hammadde üretimi ve askerî yönden kullanılmıştır. Böylece cumhuriyetler ve bölgeler arası ikili ekonomik yapı ve sosyo-ekonomik farklılıklar meydana gelmiştir. Ham maddeler istedikleri ülkelerde ara mamul haline getirilmiş, nihai ürün ise Rusya ve Ukrayna'da elde edilmiştir (Akçalı, 2002: 19).

Sovyetler Birliği'nin amacı cumhuriyetleri birbirine entegre haline getirmeye çalışmak olmuştur. Böylece ülkelerin kendi kendilerine yeterli olmadan birliğin geleceği güvence altına alınmaya çalışılmıştır (Avşar ve Solak, 1994: 95).

Sonuç olarak, bu dönemde insan hayatına ve beşerî ilişkilere yeteri kadar önem verilmemiş, ağır sanayiye ve savunma sanayisine daha çok önem verilmiştir. Bu durum birliğe bağımlı olan devletlerin ve halkların her zaman korku içinde yaşadığını göstermiştir. Devlet bütün üretim faktörlerini ve zengin doğal kaynakları elinde bulundurmasına rağmen birliğin büyük bir kısmı "zenginlik içinde fakir" olarak hayatını sürdürmüştür. Mülkiyete hak verilmemesi mühüm bir neden olarak göze çarpmaktadır. Sonuç itibari ile devam eden durum, insanlarda moral bozukluklarına ve psikolojik sıkıntılara sebep olmuştur (Bulut, 2014: 7).

Birliğin dağılma sürecinin hızlanmasında milliyetçilik ve bölgesel sorunların da payı olmuştur. 53 Milli Devlet kuruluşunu bir arada birleştiren Sovyetler Birliği, bu ülkelerin kültürel zenginliklerinin kaybolmasına, ana dillerinin kısıtlanmasına çaresizlik içinde boyun eğen milletlerin gururlarının zedelenmesine sebep olmuştur. Stalin zamanında halklara karşı çok sayıda suç işlenmiştir. II. Dünya Savaşı döneminde Kırım Tatarları, Kafkas halklarından Dağıstanlılar, Çeçenler, Karaçaylar, Çerkesler, Balkarlar, İnguşlar, Ahıska Türkler'i, Rusya'nın Avrupa bölgesinde yaşayan Povoljye Almanları ve bazı halklar kendi memleketlerinden Sibiry Bölgesi'ne ve Orta Asya Cumhuriyetleri'ne göçe zorlanmış ya da sürgün ettirilmiştir. Cumhuriyetlerin bilim adamları ve bağımsızlık için mücadele eden yöneticiler ve siyasetçiler görevlerinden uzaklaştırılmış, hapslere atılmış ya da sürgüne gönderilmişlerdir (Şadıhanov, 2006: 4).

Milletlerarası problemlerin oluşmasının en büyük nedeni sosyal sorunların çözülememiş olmasıdır. Bu sorunlar, daha çok Orta Asya Cumhuriyetlerinde, Baltık Cumhuriyetlerinde, Kafkas Cumhuriyetlerinde ve Moldavya Cumhuriyeti gibi bölge

cumhuriyetlerinde daha fazla görülmüştür. Etnik çatışmaların meydana gelmesinde şiddeti başlatan sadece çoğunluklar değil, azınlıklar da rol oynamıştır. Bu duruma en iyi örnek Gürcistan'da yaşayan Abhazlar ve Azerbaycan'da yaşayan Ermenilerdir (Şadıhanov, 2006: 4).

İnsanların hak ve hürriyetlerine, dinî inanç ve geleneklerine değer vermeyen sosyalizm, aynı zamanda halklar arasında güven ve itimat kalmamasına neden olmuştur. Bağımsız Devletler Topluluğu'nu oluşturan ülkelerin (Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Rusya, Beyaz Rusya, Ukrayna, Ermenistan, Moldova, Gürcistan) ekonomisi incelendiğinde, endüstrinin daha çok Rus nüfusunun yoğun olduğu yerlerde kurulduğu görülmektedir (Bulut, 2014: 7).

1970'li yıllardan sonra, özellikle Gorbaçov dönemi, Sovyet ekonomisinin en ciddi problemlerle karşılaştığı dönem olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde ekonomide gelişme ve büyüme düşüş göstermiştir.

Büyümenin yavaşlaması ve ekonomideki sorunların ortaya çıkışının nedenleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir: (Bulut, 2014: 10)

- Mal ve hizmetlerde fiyatlandırma sisteminin bozuk olması,
- Üretimin ihtiyaçları karşılamaması,
- Hizmet sektörünün yeterince gelişmemiş olması,
- Gelişen teknolojiye ayak uydurulamaması ve
- Ödemeler bilançosunun açık vermesi bu nedenlerdendir.

1980 yılından sonra uluslararası petrol ve altın fiyatlarındaki düşüş ve tarımda kötü hasılatın başlaması neticesinde yılda 7 - 8 milyar dolarlık tahıl ithal edilmesi SSCB'nin dış ekonomik ilişkilerin negatif yönde etkilemiştir (Bulut, 2014: 10).

1985 yılına kadar SSCB, batılı ülkeler ve ABD ile hep rekabet içinde olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra politik gelişmeler sonucunda ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki siyasî ve askerî çekişme hızlanmış, her ülke kendini "Soğuk Savaş"ın içinde bulmuşlar.

Barış arayan her iki süper gücün liderleri ideolojilerinden asla vazgeçmemişlerdir. ABD'nin uyguladığı bütün stratejiler, ekonomik ve askerî yardımların temelinde kendi güvenliğini sağlamak yer almıştır. Sovyetler, Amerikalılar için ulusal arenada bir

tehlike olmuştur. Şöyle ki Komünist rejimlerini yayma çabasına giren Sovyetler, yayılmacı politikalarıyla dünyadaki süper güç olma yolunda büyük çaba sarf etmiştir. ABD'nin gerçekleştirdiği reformların çoğu Rusyanın bu hedefine içindir. ABD kendi güvenliğini, dünyadaki mevcut güçler arasındaki dengesini sağlamak amacıyla tehdit politikası uygulamıştır. Ancak, Amerikan liderlerinin bu stratejinin başarılmasında hem fikir olmamaları sonuç vermemiş, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle iki kutuplu dünya ortaya çıkmıştır (Erkan, 2010: 192).

İran-İrak Savaşı'nın başlaması ile Irak'ın petrol üretimi düşmüş ve 1980 yılının ikinci yarısına dek petrol varil fiyatı 36-39 Dolar arasında seyretmiştir. Bu durumda en büyük petrol üreticisi ülkeler konumunda Sovyetler Birliği de yer almıştır. Söz konusu zamanlarda Suudi Arabistan petrol üretimini yükseltmiş ve dünya piyasasında payını artırmıştır. Dünyada petrol üretiminin artmasına ve piyasalarda arz fazlasının oluşmasıyla 1985 ve 1986 yılları içerisinde petrol fiyatları 31 Dolardan 12 Dolara gerilemiştir (Akbaş, 2016: 16).

Sovyet rejiminin devrilmesindeki büyük nedenlerden biri dünya petrol fiyatlarındaki düşüştür. Dünya petrol fiyatlarındaki düşüş Rusya tarafından, Sovyetleri yok etmek için ABD'nin Suudi Arabistan ile iş birliğine gitmesi ve bu anlamda da Suudi Arabistan'ın da bu durumu telafi etmek için bazı tedbirleri hayata geçirmesi şeklinde yorumlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte ABD düşen petrol fiyatlarından büyük ölçüde yararlanmıştır (Berikan ve Hüseyinli, 2017: 38).

1980 yılı sonu Gorboçov, bütçe harcamalarını azaltmak ve piyasa reformlarını kısa bir zaman içerisinde gerçekleştirmek yerine, tam tersi eski ekonomik modele sadık kalıp, devlet harcamalarında ve borçlarında artışa neden olmuştur. Neticede ise Sovyetler'in yıkılmasını hızlandırmıştır. Sovyetlerinin çökmesini hızlandıran olay sadece petrol fiyatının düşmesi ile ilgili değil aynı zamanda Sovyet liderlerinin izlediği yetersiz politikalarla da olmuştur. (Berikan ve Hüseyinli, 2017: 38).

Sosyo-ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla izlenen yanlış politikalar, Sovyet ekonomisini dünya ekonomisinden tecrit ettirmiştir. Neticede bu durum Rusya'nın gelişmekte olan ülkelere bile geride kalmasına neden olmuştur (Aras ve Süleymanov, 2016: 11).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Azerbaycan bağımsızlığına yeniden kavuşmuş fakat Sovyetler Birliği'nden kalma merkeze dayalı, planlı ekonomi Azerbaycan ekonomisine birçok sorunu miras olarak bırakmıştır (Aras, 2003: 10).

Bu sorunlu mirası sıralayacak olursak:

- Ekonomik yapının sağlıklı olmaması,
- Üretim gücünün bölgesel ve sektörel dağılımının dengeli olmaması,
- Üretilen malların kalitesinin düşük olması.

Azerbaycan ekonomisinde yaşanan olumsuz gelişmeler, ülkeyi derin bir ekonomik krizin içine sürüklemiş, kapitalist sisteme geçiş zamanında Azerbaycan'ın ciddi zorluk yaşamasına sebep olmuştur (Aras, 2003: 11).

1.3.2.2. Bağımsızlık Dönemi (1991 yılı ve sonrası)

1991 yılının 31 Ağustos tarihinde Azerbaycan Parlamentosu ülkenin bağımsızlığını ilan etmiştir. Daha sonra 18 Ekim 1991 tarihinde ise Milli Meclis bağımsızlık kanununu kabul etmiştir. Hali hazırda Azerbaycan Cumhuriyeti, 12 Kasım 1995 yılında kabul edilen yeni Anayasa ile yürütölmektedir (Akarcalı, 2016: 38).

Anayasaya göre Azerbaycan Devleti demokratik, laik ve üniter bir Cumhuriyet'tir. Milli Meclis yasama yetkisine, Cumhurbaşkanı yürütme yetkisine, mahkemeler ise yargı yetkisine sahiptir. 26 Eylül 2016 tarihinde Azerbaycan Anayasası'nın 29. maddesinde toplam 44 değişiklik yapılmasını içeren anayasa değişiklik forumu referanduma sunulmuş ve tamamı kabul edilmiştir. Böylece, Cumhurbaşkanı'nın görev süresi 5 yıldan 7 yıla uzatılmış, ayrıca Cumhurbaşkanı Yardımcısı kadrosu kurulmuştur (Kayso, 2017: 5).

11 Nisan 2018 yılında ise Merkez Seçim Komisyonu 'nun sandık çıkış anketlerine göre İlham Aliyev % 86,03 oy alarak cumhurbaşkanı seçimlerini kazanmıştır (<http://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-43735787>).

Hem devletin ve hem de icranın başı Cumhurbaşkanıdır. Cumhurbaşkanı'nın Bakanlar Kurulu Kararlarından önce gelen ve "Ferman" adı verilen hukukî kararlar alma yetkisi bulunmaktadır. "Ferman" denen hukukî kararlar, kanun gücünde olup, icraî hüviyete sahiptir (Çayeli, 2018: 3).

Cumhurbaşkanı ayrıca silahlı kuvvetlerin Başkomutanı olup 1997 yılında kurulmuş olan güvenlik konseyine başkanlık etmektedir. Hükümetin başında ise cumhurbaşkanı

tarafından atanan başbakan ile, yine atamaları cumhurbaşkanı tarafından yapılan bakanlar bulunmaktadır (Akarcalı,2016:39).

Cumhurbaşkanının; başbakanı, bakanları ve diğer devlet görevlilerini atama ve görevden alma yetkisi vardır. Bakanlar kurulu, cumhurbaşkanının yüksek icra organı olup, ona tabidir ve aynı zamanda da ona karşı sorumludur. Başbakanda ve bakanlarda Millî Meclis üyesi olma şartı aranmamıştır (Çayeli, 2018: 3).

Azerbaycan Millî Meclisi'nde 125 milletvekili bulunmaktadır. Milletvekilleri siyasi ve bağımsız partilerden seçilmiştir. Ülkede 30'un üzerinde siyasi parti, 100'e yakın ise bağımsız parti faaliyet göstermektedir. Milletvekilleri beş yıl için seçilmektedirler. (Kayso, 2017: 5).

Millî Meclis, kanun yapmakla görevlendirilmiştir. Anayasada Millî Meclis'in toplantı zamanı ve süresi belirlenmiştir. Hükümete güvenoyu vermek veya vermemek şeklinde olan parlamenter yetki, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nda sınırlı hale getirilmiş ve Millî Meclis'in hükümete güvenoyu vermemesi halinde, aynı heyete hükümetin teşekkül ettirilmesi yetkisi cumhurbaşkanına tanınmıştır (Çayeli, 2018: 3).

Devletin egemenliğinin tek kaynağı halktır. Anayasa, halk ve özgürlüklerin tespit ve düzenlenmesi açısından çağdaş bir anayasadır (Çayeli, 2018: 3).

Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme, Ekonomi Mahkemesi ve daha alt kademelerdeki genel ve uzmanlık mahkemeleri yargı organını oluşturmuştur (Azerbaycan Raporu 2016: 39).

1.3. Güncel Ekonomik Durum (2019 Ocak-Nisan)

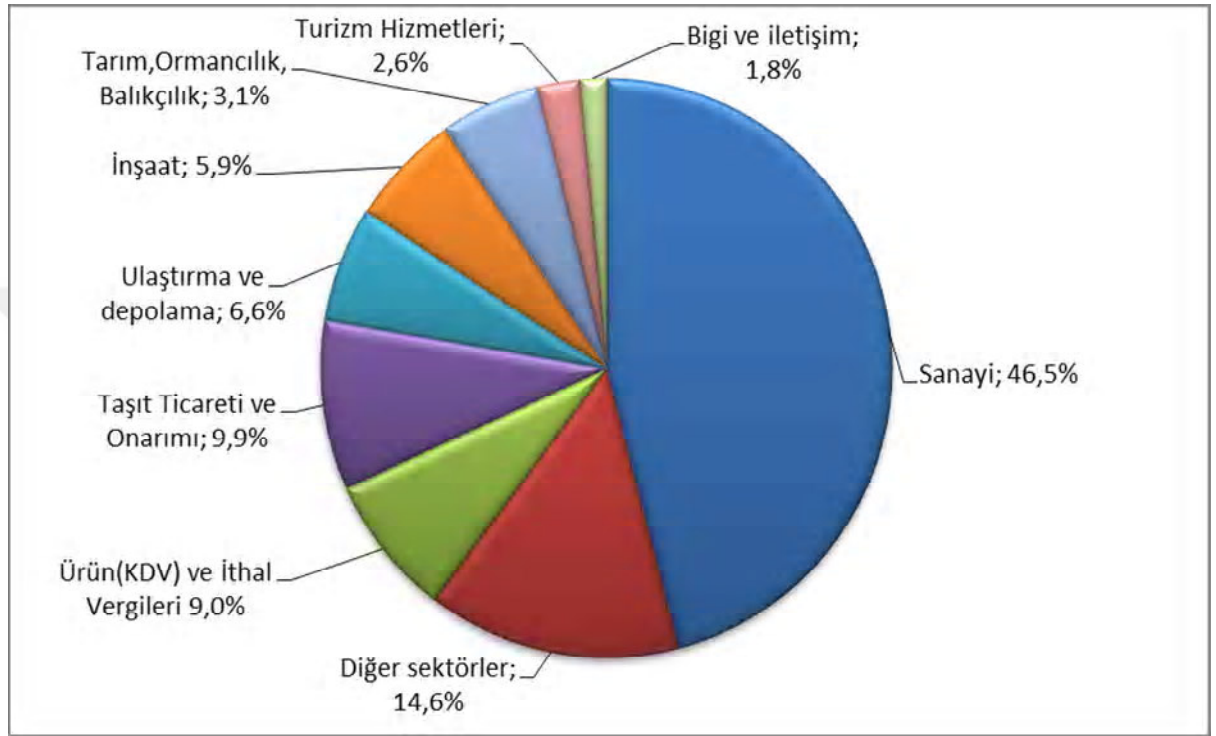
Azerbaycan ekonomisinin genel durumu, son dönem millî gelir gelişmeleri ve sektörlerin millî gelir içindeki payları, kişi başına düşen millî gelir, millî gelir harcama dağılımı ve ücretler, enflasyon, kamu bütçesi ve dış ticaret başlıkları altında ele alınmıştır.

1.3.1. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun raporuna göre ülkenin GSYİH'si, Ocak-Nisan 2019 döneminde, bir önceki senenin aynı dönemine göre % 2,1 artarak 14 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde ekonominin petrol sektörü %2,0 oranında büyümüştür. Petrol dışı sektörlerde ise büyüme %2,1 oranında gerçekleşmiştir.

Kişi başına düşen GSYİH 1.418,70 dolar olmuştur (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İstatistik Komitesi, Rapor № 4, 17.05. 2019).

Azerbaycan ekonomisinin GSYİH'sinin 2019 yılı Ocak-Nisan aylarına göre sektörel yapısı aşağıdaki şekilde gösterilmiştir:

Grafik 2: Azerbaycan GSYİH'nin 2019 Ocak-Nisan Aylarına Göre Sektörel Yapısı.

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu.

Grafik 2'de görüldüğü gibi GSYİH'nin % 46,5'i sanayi, % 9,0'ı ürün (KDV) ve ithal vergilerinden, % 9,9'u taşıt ticareti ve onarımından, % 6,6'sı ulaştırma ve depolamadan, % 5,9'u inşaatından, % 3,1'i tarım, orman ve balıkçılıktan, % 2,6'sı turizm hizmetlerinden, % 1,8'i bilgi ve iletişimden, % 14,6'sı ise diğer sektörlerden oluşmaktadır. Bu yapıya bakıldığında Azerbaycan'da elde edilen millî gelirin neredeyse yarıya yakını sanayi üretiminden elde edilmektedir. Ocak-Nisan 2019 yılına kadar bu sektörde faaliyet gösteren işletmeler ve bireysel girişimciler tarafından üretilen mal ve hizmetlerin hacmi 9,12 milyar Dolar olmuştur. Sanayi üretimi içinde ise en büyük ağırlık petrol ve doğal gaz üretimidir (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İstatistik Komitesi, Rapor № 4, 17.05. 2019).

Azerbaycan'da son dönemde belirli turizm alanları için yapılan yatırımların hacmi 157,2 milyon dolardır. 2018 yılının Ocak-Nisan ayına kıyasla 2019'da aynı dönemde bir önceki yıla göre tarım ürünlerinin brüt üretimi % 3,9 oranında artış göstermiş, üretim hacmi 753,8 milyon Dolar olmuştur. Bitki üretimi % 22,8 artarak 46,1 milyon Dolar, hayvancılıktan elde edilen ürünler ise % 2,9 oranında artarak 707,7 milyon Dolara ulaşmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İstatistik Komitesi, Rapor № 4, 17.05. 2019).

2019 yılında, 2018 yılının Ocak-Nisan ayına kıyasla Azerbaycan sanayisinde üretilen mal ve hizmetlerin hacmi % 2,2 artarak 9,1 milyar Dolara yükselmiştir. Sanayi üretiminin % 69,7'si madencilik, % 25,1'i işleme, % 4,6'sı, gaz, elektrik, buhar üretimi, dağıtımı ve tedarigi, % 0.6'sı su arzı, atık arıtma ve işleme sektörlerinden oluşmuştur.

Madencilik sektöründe toplam üretim değeri 2019'da bir önceki yılın Ocak-Nisan ayına kıyasla % 0,8 artarak 6,4 milyar Dolar olmuştur. Petrol ürünleri üretimi 599,5 milyon dolar olmuştur. İşleme sektöründe ise Ocak-Nisan döneminde imalat sanayisinin üretim hacmi 2.290,5 milyon Dolar, tekstil sektöründe, giyim, deri, deri eşya ve ayakkabı üretiminde 97,4 milyon Dolar, kimya, ilaç, kauçuk ve plastik ürünleri üretiminde, 196,4 milyon dolar, inşaat malzemelerinin üretiminde 141,2 milyon Dolar, metalurji sanayisinde ve metal mamullerde 132,2 milyon dolar, bilgisayar, elektronik ve optik ürünler üretiminde, 45,5 milyon Dolar, makine ve teçhizat imalatında ve diğer araçlar, otomobillerde üretim zamanı, üretim hacmi 40,8 milyon Dolar değerinde gerçekleşmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İstatistik Komitesi, Rapor № 4, 17.05. 2019).

1.3.2. Kişi Başına Düşen Milli Gelir ve Ücretler

2019 yılının ilk dört ayında ülke nüfusunun nominal gelirleri 2018 yılının Ocak-Nisan ayına kıyasla % 5,5 artarak 10.042,4 milyon dolara ulaşmıştır. Kişi başına düşen millî gelir 1.017,1 dolar olmuşken, bu dönemde gelirlerin % 83,4'ü nihai tüketim harcamalarına, % 8,1'i vergi, sosyal sigorta ve üyelik aidatlarına, % 1,1'i kredilere harcanmış ve sadece % 7,4'ü tasarrufa yönelmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İstatistik Komitesi, Rapor № 4, 17.05. 2019).

2019 yılının Ocak-Nisan döneminde ülke ekonomisinde ücretle çalışanların ortalama aylık nominal maaşı 2018 yılının aynı dönemine göre %8,5 artarak 339,8 dolar seviyesine ulaşmıştır. Maaş ortalama olarak, petrol sektöründe 1.953,6 dolar, petrol dışı

sektörde ise 302,8 dolar olarak gerçekleşmiştir. Devlet kurumlarında çalışanlar ortalama 272,2 dolar, özel kurumlarda çalışanlar ise 428,7 dolar değerinde maaş almışlardır. Aylık ortalama emekli maaşı ise geçen yılın aynı dönemine göre % 6,0 artarak 136,2 dolara yükselmiştir. Emekli maaşı alanların % 58,5'i yaşlılık, % 30,0'u fiziksel sorunluluk, % 11,5'i ise aile büyüğün kaybı için maaş almıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İstatistik Komitesi, Rapor № 4, 17.05. 2019).

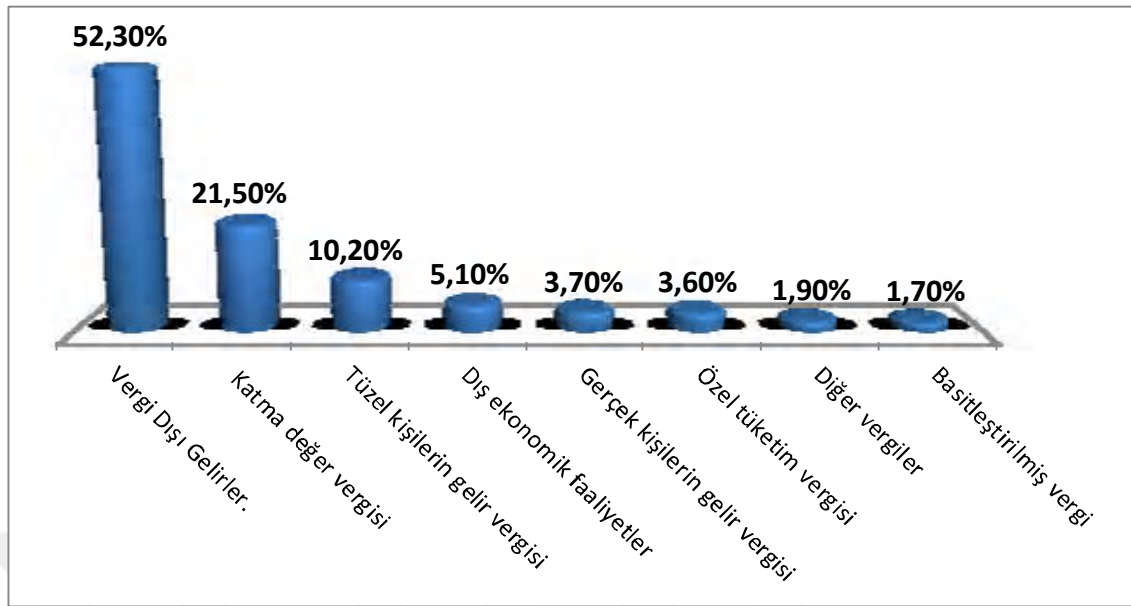
1.3.3. Enflasyon ve İşsizlik

Devlet İstatistik Kurumu'nun 1 Mayıs 2019'daki verilerine göre ülke nüfusunun 5.140,8 bini faal nüfusu, 4.887,1 bini çalışanı, 46,9 bin kişi ise işsiz nüfus sayısını oluşturmuştur. İşsizler için ödenen işsizlik sigortasının miktarı 138,8 Dolar olmuştur. Azerbaycanda işsizlik düzeyi % 5, yoksulluk ise %5,4 düzeyindedir (sahibkarl-gh-n-inkishaf-doevlaetin-igtisadi-siyasaetinin-a). Bu dönem içinde istihdam edilen kişi sayısı 1580,8 bindir. Devlet sektöründe 896,2 bin, özel sektörde ise 684,6 bin kişi çalışmaktadır. Aynı zamanda petrol sektöründe 34,5 bin kişi, petroldışı sektörlerde ise 1546,3 bin kişi istihdam edilmektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İstatistik Komitesi, Rapor № 9, 17.05.2019).

1.3.4. Kamu Bütçesi

2019 yılının Ocak-Nisan aylarında devlet bütçesinin gelirleri bir evvelki yılın aynı dönemine göre % 19,6 artarak 3209,8 milyon Dolara, giderleri ise % 14,8 artarak 2976 milyon Dolara ulaşmıştır. Bütçe gerçekleşmesi sonucu oluşan 233,8 milyon Dolar bütçe fazlası ise gayri safi yurtiçi hasılanın % 2,2'sine eşittir (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İstatistik Komitesi, Rapor № 4, 17. 05. 2019).

Aşağıdaki grafikte Devlet İstatistik Kurumu'nun sunduğu verilere göre bütçe gelirlerinin yapısı gösterilmiştir:

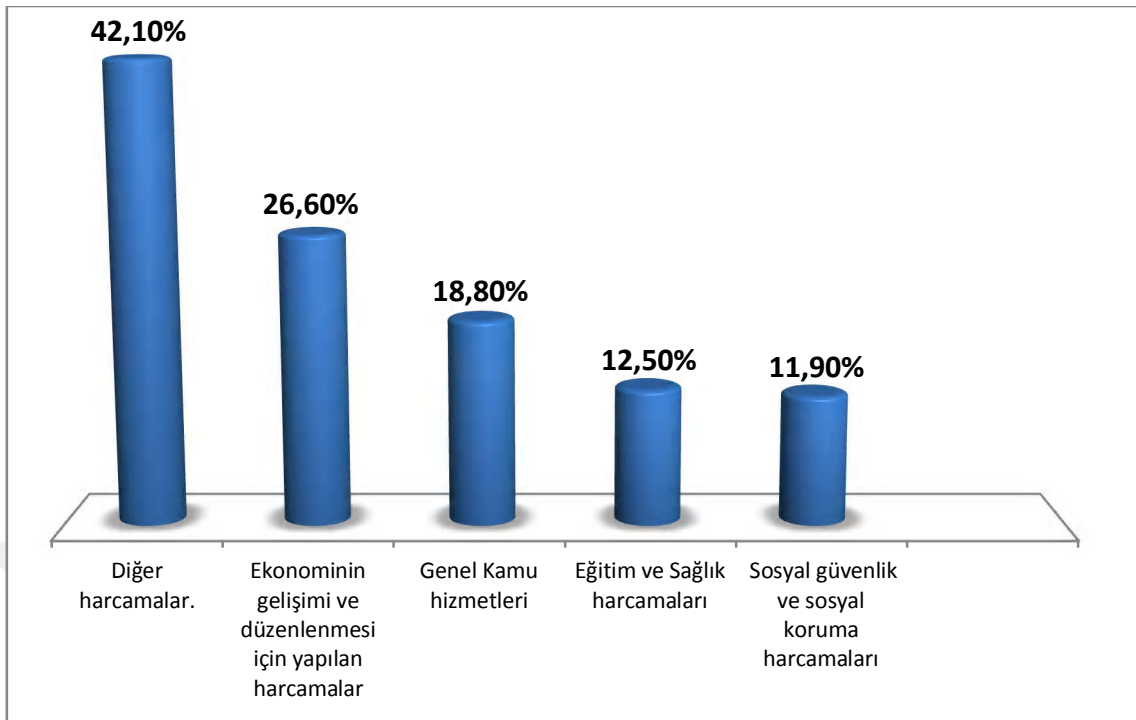

Grafik 3: 2019 Yılı'nın Ocak-Nisan Döneminde Bütçe Gelirlerinin Yapısı.

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu.

Grafikte 3'te görüldüğü gibi kamu bütçe gelirlerin yapısını % 21,5'ini katma değer vergisi, % 10,2'sini tüzel kişilerin gelir vergisi, % 5,1'ini dış ekonomik faaliyetle ilgili vergiler, % 3,7'ini gerçek kişilerin gelir vergisi, % 3,6'sını özel tüketim vergisi, % 1,7'ini basitleştirilmiş vergi, % 1,9'unu vergilerin diğer türleri, % 52,3'ünü ise vergi dışı gelirler oluşturmuştur. Vergi dışı gelirlere bankacılık sektöründen dahil olan gelirler, Devlet Petrol Fonu'ndan dahil olan gelirler, bütçeden verilen kredilerden gelen gelirler, devlet emlakının kiraya verilmesinden sağlanan gelirler, yabancı devletlerin hükümetlerine verilen krediler üzerinden elde edilen gelirler, merkez bankasının kârından gelen gelirler, ceza ve yaptırımlar üzerinden elde edilen gelirler de dahildir.

Aşağıdaki grafikte ise Devlet İstatistik Kurumu'nun sunduğu verilere göre bütçe giderlerinin yapısı gösterilmiştir:

Grafik 4: 2019 Yılı Ocak-Nisan Döneminde Bütçe Giderlerinin Yapısı.

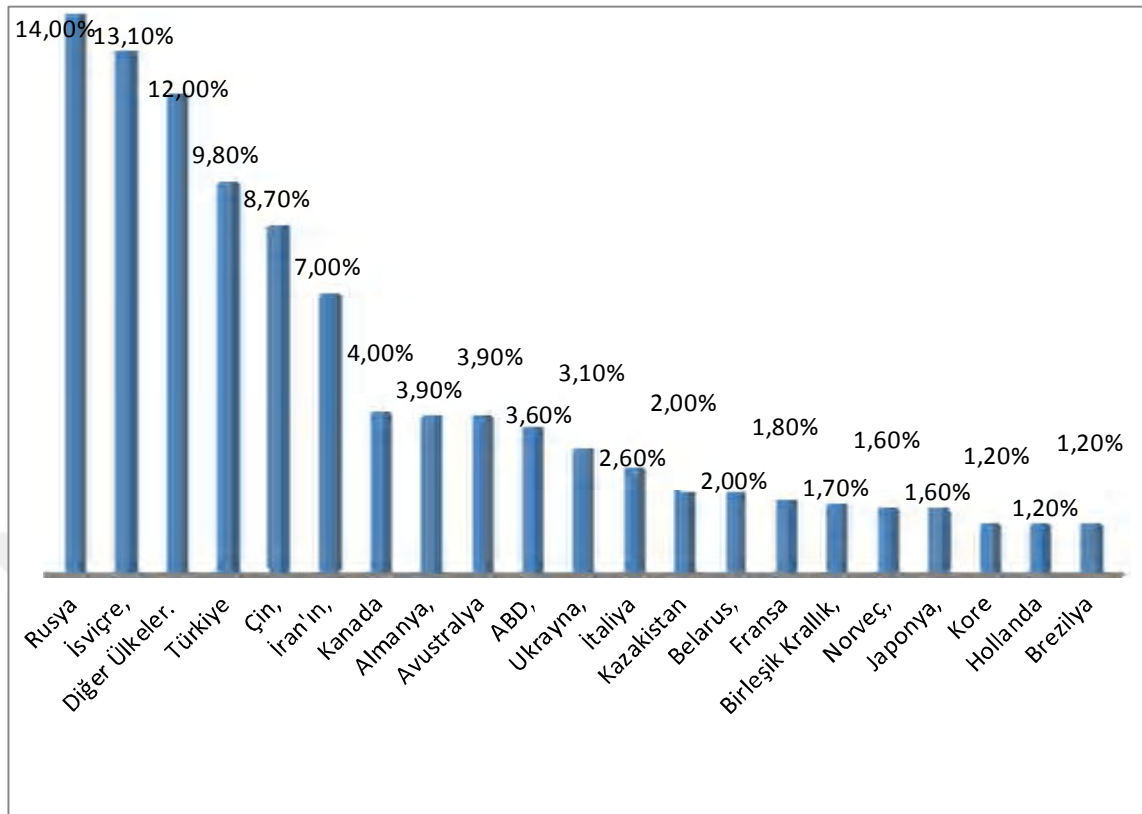
Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu.

Bütçe harcamalarının % 26,6'sı ekonomi yönetimine, % 18,8'i genel kamu hizmetlerine, % 12,5'i eğitim ve sağlık alanlarına, % 11,9'u sosyal güvenlik ve sosyal koruma alanlarına iken ve % 42,1'i ise diğer alanların finansmanına harcanmıştır.

1.3.5. Dış Ticaret

2019 Ocak-Nisan döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tüzel kişileri ve bireyleri dünyanın 155 ülkesi ile ticaret ilişkileri kurmuş, 95 ülkeye ürün ihracı, 155 ülkeden ise ürün ithalı gerçekleştirmiştir. Gümrük idarelerinde kaydı yapılmış ancak tam olarak tamamlanmamış ihracat edilen ham petrol ve doğal gazın istatistikî değeri dikkate alındığında, ülkenin dış ticaret cirosu, Ocak-Nisan 2019 döneminde 7.979,0 milyon Dolar olmuştur. Toplam dış ticarete ihracat 4.843,4 milyon Dolar, ithalat ise 3.135,6 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Neticede pozitif ticaret dengesi 1.707,8 milyon dolar olmuştur (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İstatistik Komitesi, Rapor № 4, 17.05.2019).

Aşağıdaki grafikte dış ticarete ülkelere göre ithalat oranları gösterilmiştir:

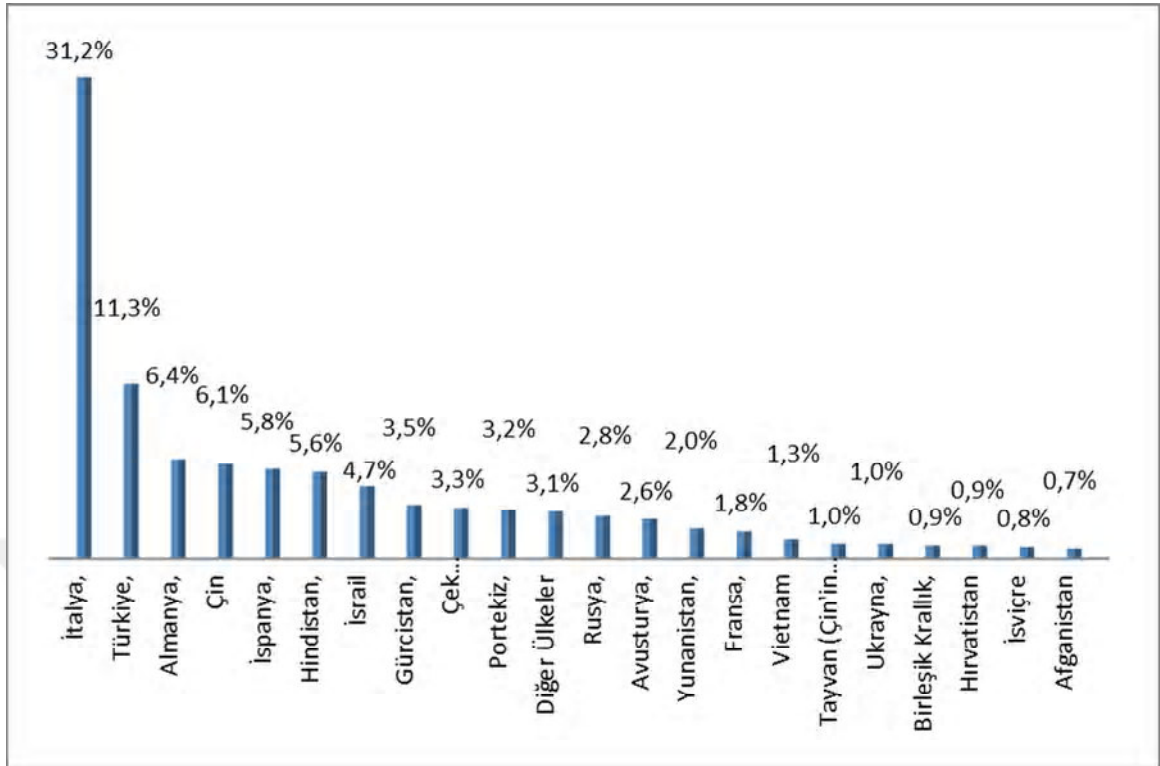
Grafik 5: 2019 Yılı Ocak-Nisan Aylarında Uluslararası Ticaret Yapılan Ülkelerden İthalatın Dağılımı (%)

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu

Grafik 5'te görüldüğü üzere Rusya Devleti'nin, Azerbaycan Cumhuriyeti ithalatındaki payı % 14,0; İsviçre'nin % 13,1; Türkiye'nin % 9,8; Çin'in % 8,7; Almanya'nın % 3,9; ABD'nin % 3,6; Ukrayna'nın ise % 3,1; diğer ülkelerin payı ise % 12,0 olarak gerçekleştirilmiştir.

Azerbaycan bu ülkelerden otomobil, makine ve makine parçaları, elektrikli ev aletleri, demir metal ürünleri, gıda ürünleri, ulaşım araçları ve parçaları, plastik kitle ve plastik mamüller, eczacılık ürünleri, tütün mamülleri, mobilya ve parçaları, ahşap ve ahşap ürünleri v.b. ürünler ithal etmektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İstatistik Komitesi, Rapor № 4, 17.05. 2019).

Aşağıdaki grafikte ise uluslararası ticaret yapılmış ülkelerin ihracat oranları gösterilmiştir:

Grafik 6: 2019 Yılı Ocak-Nisan Aylarında Uluslararası Ticaret Yapılmış Ülkelerin İhraç Oranları.

Kaynak : Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu.

Grafik 6'da görüldüğü gibi Azerbaycan'la en çok İtalya (% 31,2), Türkiye (% 11,1), Almanya (% 6,4) ve Çin (% 6,1) ihracat yapmaktadır.

Azerbaycan adı geçen ülkelere ham petrol, doğal gaz, petrol ürünleri, meyve ve sebzeler, alüminyum ve ürünleri, plastik kitle ve ondan hazırlanan ürünler, pamuk lifi ve iplik, demir metal ürünleri, kimyasal ürünler, şeker, bitkisel yağlar, alkollü ve alkolsüz içkiler v.b. ürünler ihraç etmektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İstatistik Komitesi ,Rapor № 4, 17.05. 2019).

1.3.6. Sabit Sermaye Yatırımları ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Azerbaycan'da, 2019 yılı Ocak-Nisan aylarında sabit sermaye yatırımları 2.303,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Yatırımlarda bir önceki yıllarla kıyasla %8,1 oranında azalma görülmüştür. Bu azalma, petrol sektörüne yapılmış yatırımların azalması ile ilgilidir. Toplam sermayenin % 43,1'i devlet, % 56,9'u ise özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İstatistik Komitesi, Rapor № 4, 17.05.2019).

Yabancı doğrudan sermaye yatırımlarının hacmi 704 milyon Dolar olmuştur. Yabancı ülkelerden ve uluslararası kuruluşlardan gelen sermaye yatırımlarının 580,7 milyon Dolarını (% 82,5) Birleşik Krallık, Türkiye, ABD, İsviçre Japonya, Rusya ve İran Cumhuriyeti'nden gelen yatırımcılar oluşturmuştur (<https://www.cbar.az/home>).

1.3.7 Merkez Bankası ve Döviz Kurları

Azerbaycan'da merkezi bankacılık faaliyeti birkaç aşamadan meydana gelmektedir:

- Halk Cumhuriyeti dönemindeki faaliyeti (1918-1920),
- Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dönemindeki faaliyeti (1920-1991)
- Modern Merkezi Bankacılık dönemindeki faaliyeti (1991...)

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde (1918-1920) Azerbaycan Devlet Bankası ülkede mevcut olan kredi kuruluşlarının faaliyetini kontrol etmiş ve para simgelerinin emisyonunu gerçekleştirmiştir. Sovyetler döneminde ise 9 Haziran 1920 tarihinden itibaren Halk Bankası olarak adlandırılmış, kredi işlemleri durdurulmuş, finansal kuruluşlarla birlikte bütçe işlemlerine hizmet eden bir yapıya dönüştürülmüştür. 3 Temmuz 1923 tarihli karar ile ise Azerbaycan Devlet Bankası Azerbaycan Devlet Ziraat Bankası olarak adlandırılmış ve Merkez Bankası'nın görevlerine son verilmiştir. İlk dönemlerde Azerbaycan Devlet Ziraat Bankası tarımın gelişmesine yardım etmekle birlikte para ve ticaret hacmi konularını düzenlemiştir. Aralık 1936' da kabul edilen SSCB Anayasası'na uygun olarak Azerbaycan SSCB' nin yönetimine girdikten sonra aynı yıldan 1991 yılının sonlarına kadar mevcut olan SSCB Devlet Bankasının Azerbaycan Müdürlüğü faaliyet göstermiştir (<https://www.cbar.az/home>).

11 Şubat 1992 yılından itibaren ise modern merkez bankacılığı dönemi başlamış, Azerbaycan Merkez Bankası kurulmuştur. Para arzını, para dolaşımını ve ülkede bulunan bankaların işlemlerini düzenlemekle mükellef olan Azerbaycan Merkez Bankası kredi sektörünü de düzenlenmektedir. Ülkede faaliyet gösteren bütün bankalar ve banka dışı kredi organizasyonlarının AMB'den lisans almaları gerekmektedir. Enflasyonun belli bir düzeyde tutulması, diğer paralar karşısında Manatın değerinin istikrarı ve finans sektörünün geliştirilmesi bankanın faaliyetleri sırasında yer almaktadır (Delice, 2012:109).

Azerbaycan Merkez Bankası'na göre, 2019 yılının ilk çeyreğinde ülke bankalarının ve diğer kredi kuruluşlarının toplam kredi tutarı 7.653,8 milyon dolar olmuştur. Bu tutarın

6.201,7 milyon doları özel bankalara, 1.254,1 milyon doları devlet bankalarına, 198 milyon doları ise diğer kredi kuruluşlarına aittir (<https://www.cbar.az/>). Nisan 2019'da Azerbaycan'da bankalarda nüfusun toplam mevduat tutarı 4.905,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İstatistik Komitesi, Rapor № 4, 17.05.2019).

Nisan 2019 itibari ile ülkenin ulusal para biriminin diğer para birimleri ile eşdeğeri aşağıda tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3: Haziran 2019 Belirlenen Gösterge Niteliğinde Azerbaycan Cumhuriyeti

Merkezi Bankası Kurları

Döviz kodu	Birim	Döviz Cinsi	Kur/Manat
USD	1	ABD Doları	1.70 Azn
EUR	1	Euro	1.91 Azn
TRY	1	Türk Liresi	0.29 Azn
RUB	1	Rus Rublesi	0.02 Azn
GEL	1	Gürcüstan Larisi	0.62 Azn
İRR	100	İran Riyali	0.004 Azn

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Bankası.

Tablo 3'de görüldüğü gibi Manat yabancı para birimleri, dolar ve euro dışında değer kazanmıştır. Merkez Bankası tarafından belirlenen dövizin durumu gün içinde değişiklik gösterebilmektedir. Dolar Azerbaycan Manatı karşısında 2019 yılı Ocak-Haziran Ayları içerisinde ortalama 1,70 AZN'ni bulmuştur. Euro ise söz konusu olan tarihler içerisinde ortalama 1,90-1,94 AZN civarında gerçekleşmiştir. Türk Liresi Azerbaycan manatı karşısında değer kayb etmiş, 2019 Yılı Ocak-Haziran ayları içerisinde ortalama 0,29- 0,30 AZN'ni bulmuştur.

Azerbaycan'da 1994-1995 ve 1999 yıllarındaki fiyatlardaki ani düşüşten bu yana manatın üçüncü en büyük değer kaybetmesi 2015 yılında olmuştur. 21 Şubat 2015'te de Azerbaycan devalüsyona gitmiş, manat dolar karşısında %33,9 değer kaybetmiştir. 1dolar 1,05 manattan işlem görmeye başlamıştır. 4. Devalüsyon ise 21 Aralık 2015 tarihinde olmuş, 1 dolar 1,55 manatı bulmuştur (<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/azerbaycanda-devaluasyon-oldu-40029688>).

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI TÜRKİYE-AZERBAYCAN SİYASÎ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİ (1993-2003)

Bu bölümde Haydar Aliyev dönemindeki Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler incelenmiştir. Ayrıca ekonomik ilişkiler sektörel bazında değerlendirilmiştir. Ekonomik ilişkilerde karşılıklı olarak yapılan yatırımlar ve ikili ticaret hacmi oranları hakkında da bilgi verilmiştir.

2.1. Türkiye ve Azerbaycan Siyasi İlişkileri

Avrasya bölgesinin iki önemli ülkesi konumunda bulunan kardeş ülkeler Azerbaycan ve Türkiye, Karadeniz-Hazar havzasında Rusya, Gürcistan, Ermenistan ve İran ile ortak sınırları paylaşmaktadır. İki ayrı devlet olmasına rağmen aynı ırk, dil, din ve kültüre sahiptirler. İki ülke arasında oluşan özel soy bağı nedeniyle ister politik kısmında, ister halk arasında ülkeler birbirini kardeş ülke olarak görmektedir (Aydın, 2018: 39).

Bu başlık altında Türkiye ve Azerbaycan arasında oluşan birlik ve beraberliğin kökleri, eski döneme dayanan siyasi ilişkilerin durumu incelenmiştir.

2.1.1. İki Ülke İlişkileri Arasında Tarihi Boyut

Tarihi boyutta bakıldığında Azerbaycan ile Türkiye ilişkileri Osmanlı döneminden itibaren başladığı görülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu' nun Azerbaycan'la ilişkileri 16. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Bu dönemde Azerbaycan Safevi Devleti hakimiyeti altında idi. Kafkasya' ya komşu Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi devleti arasında 1514 yılında "Çaldıran" savaşı çıkmış ve iki kardeş kanının dökülmesiyle sonuçlanmıştır. Lakin bir dönem sonra yaptığı yanlışın farkında olan ülkeler kendi aralarında anlaşmaya vsmıştır (Süleymanov, 1997: 18).

20. yüzyıl içerisinde iki ülke arasında yakın ve samimi ilişkiler 15 Eylül 1918 yılında Bakü'yü Bolşevik ile Ermeni işgâlinde kurtaran ve "Kafkas İslam Ordusu" na komutanlık eden Nuri Paşa' nın zamanında da devam etmiştir. O dönem Türkiye ve

Azerbaycan arasındaki yakın ilişkilerin kanıtı olarak 20. yüzyıl Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının banisi Cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade'nin şu sözlerini hatırlamak yeterlidir. "*Küçük Türkiye halkı ile büyük Türkiye halkı arasındaki münasebet iki kardeş münasebeti kadar samimanedir...*" Mustafa Kemal Atatürk ise "*Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, kederi kederimizdir*" ifadesini kullanmıştır (Kılıç, 2012: 14). Azerbaycan halkının millî lideri Haydar Aliyev iki ülke ilişkilerini "*Türkiye ve Azerbaycan bir millet, iki devlettir*" sözleri ile özetlemiştir (EkoAvrasya, 2012: 68). Karşılıklı ilişkilerin yeni keyfiyet aşaması Azerbaycan'ın şimdiki cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in zamanında da devam etmektedir. İlham Aliyev "*Dünyada Türkiye ile Azerbaycan kadar birbiriyle politik, ekonomik ve kültürel alanda samimi, yararlı işbirliği yapan ülkeler yoktur*" şeklinde düşüncelerini belirtmiştir (Paşayeva, 2012: 62).

Zor koşullar altında olmasına rağmen Sovyetler döneminde Türkiye ile bağlantılarını kesmeyen Azerbaycan, 71 yıl dilini, kültürünü korumuş ve iki ülke halkını birleştiren bağı oluşturmuştur (Kılıç, 2012: 14). Azerbaycan'ı kardeş ülke görerek yardım elini uzatan Türkiye Azerbaycan'ın Karabağ konusundaki hassasiyetine de her zaman destek vermiş, sorunun uluslararası arenaya taşınmasına yardımcı olmuştur (Karadağ, 2012: 3).

Türkiye 1991 yılında Azerbaycan'ın Sovyetler'den ayrıldıktan sonra bağımsızlığını tanıyan ilk ülkedir. Tarihi boyutta incelenendiğinde SSCB'nin işgâli ile bağımsızlık sonrası döneme kadar olan Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri aşağıdaki aşamalarda incelenebilir (Arıkan ve Çelebi, 2016: 417).

- Sovyetler döneminde Türkiye - Azerbaycan ilişkileri, (1920-1990),
- Azerbaycan'daki bağımsızlık mücadelesi döneminden Ayaz Mütellibov'un devlet başkanlığına kadarki dönem (1990-1992),
- Ebülfez Elçibey'in devlet başkanlığı dönemi (1992-1993),
- Haydar Aliyev'in devlet başkanlığı dönemi (1993-2003),
- İlham Aliyev'in devlet başkanlığı dönemi (2003-2019).

Bu çalışmada incelenen dönem ise Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanlığı görevine gelmesi ve cumhurbaşkanlığı dönemindeki 10 yılı kapsamaktadır. Çalışmada 1993 - 2003 yılları içerisinde siyasî ve ekonomik ilişkiler, aynı zamanda ekonomik ilişkilerin sektörel dağılımı incelenmiştir.

2.1.2. Türkiye-Azerbaycan Arasında Diplomatik İlişkilerinin Kurulması

Türkiye ile diplomatik ilişkilerin temeli Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı olan Ayaz Mütellibov döneminde atılmıştır (DPT, VIII. 5 yıllık Plan, 2000). Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı Mütellibov, ağırlıklı olarak Rus yanlısı bir politika izlemiş olsa da, Türkiye ile ilişkilerini geliştirme yönünde de bir çaba içerisinde olmuştur. Türkiye, 25 Mayıs 1991 tarihinde Bakü'de konsolosluk, 14 Ocak 1992 tarihinde ise büyükelçilik açmıştır. 1992'den itibaren hız kazanan çabalar çerçevesinde, 14 Ocak 1992' de iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve karşılıklı olarak büyükelçilikler açılması konusu karara bağlanmıştır (Arıkan ve Çelebi, 2016: 417).

Mütellibov'dan sonra Atatürk hayranı ve Türk milliyetçisi olan devlet başkanı Elçibey ise Türkiye'yi Azerbaycan'ın stratejik ortağı olarak görmüştür. İlk resmî ziyaretini 24-27 Haziran 1992 tarihinde Türkiye'ye yapmış ve temellerini attığı Azerbaycan petrolünü Türkiye üzerinden taşıyacak olan Bakü-Ceyhan projesine tam destek vermiştir. 2 Kasım 1992'de ise Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliği açılmış ve iki ülke arasında ticaret, ulaşım, suçluların iadesi gibi işbirliği ve dayanışma antlaşmaları imzalanmıştır (Yılmaz, 2014: 333).

Elçibey zamanında Türkiye ile ilişkilerin çok yönlü olarak geliştirilmesi amacıyla bir çok anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Önemli anlaşmalardan bazıları şunlardır:

- Azerbaycan Hükümeti ile Türkiye Hükümeti Arasında Askeri Alanda Bilimsel, Teknik ve Eğitim Öğretim İşbirliği Anlaşması (11.09.1992) ,
- Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İmzalanan Eğitim, Öğretim, Uzmanlık Hizmetleri, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması (26.05.1992),
- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Hukukî, Ticari ve Cezaî Konularda Adlî Yardımlaşma Sözleşmesi (02.11.1992),
- Türkiye ve Azerbaycan Arasında Kredi Konusunda Anlaşma (02.11.1992),
- Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ticari-Ekonomik İşbirliği ile İlgili Anlaşma (02.11.1992),
- Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Kurumlarını Geliştirme Yönünde Teknik İşbirliği ile ilgili Protokol (02.11.1992),

- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Konsolosluk Sözleşmesi (08.11.1992),
- Türkiye ile Azerbaycan Arasında İmzalanan Eximbank Kredisine İlişkin Mutabakat Muhtırası (18.12.1992),
- Türkiye ile Azerbaycan Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği, Turizm İşbirliği ve Ulaştırma Altyapısı Anlaşmaları (18.12.1992),
- Karadeniz Ekonomik İşbirliği Eğitim, Kültür ve Haberleşme Anlaşması (06.03.1993),
- SOCAR ve TPAO Azerbaycan Petrolünün Bakü - Tiflis - Ceyhan Boru Hattıyla Taşınması Konusunda Anlaşma (9 Mart 1993),

Bu anlaşmalar ve sıcak ilişkiler Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanlığı döneminde de devam etmiştir. Fakat Aliyev Rusya, İran ve Avrupa arasında hassas bir bölgede bulunan Azerbaycan'ın bağımsızlığını koruyabilmesi için Batı ve Doğu arasında dengeli bir dış politikaya ve komşu devletlerle iyi dostluk ilişkilerine ihtiyacı olduğunun farkında olarak bir önceki sefelinin Türk yanlısı politikasını değiştirerek denge politikası izlemeye başlamıştır (İsmailzade, 2012: 3). Ancak her zaman Türkiye'ye karşı derin bir sevgi hissi içinde olmuştur.

Aliyev, Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile sıkı dostluk ilişkileri kurmuş, ekonomik ilişkilerinin ilerlemesi için çaba göstermiştir. 1993 - 2003 yılları içinde her iki ülke arasındaki ilişkiler süreci özetlendiğinde, Aliyev, Rusya faktörü nedeniyle ihtiyatlı ve dikkatli biçimde davranmış ve geçen sürede devam eden ilişkiler bölgesel gerçekler dikkate alınarak geliştirilmiştir (Mehmetoğlu ve Önal, 2007: 1243).

Hâlihazırda, Türkiye Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'ın Bakü şehrinde Büyükelçiliği, Nahçıvan ve Gence şehirlerinde ise Başkonsoloslukları faaliyet göstermektedir. Azerbaycan'ın Ankara'da ise büyükelçiliği ile birlikte İstanbul ve Kars'ta başkonsoloslugu bulunmaktadır.

Türkiye'nin Azerbaycan'ın sorunlu dönemlerinde yanında bulunması, bağımsızlığını tanınması, özellikle toprak bütünlüğünün sağlanması için uluslararası kamuoyu oluşturmada Azerbaycan'a büyük yardımları olmuştur. İki kardeş ülke arasında tek sorun ise coğrafyadan kaynaklanan ulaşım problemidir. Şöyle ki, Nahçıvan ve Türkiye

arasında Azerbaycan topraklarından oluşan suni bir Ermenistan⁴, kara yolları üzerindeki en büyük engeldir (Ablak, 2014: 42). Malum olduğu gibi Azerbaycan Ermenistan ile hâlâ savaştadır ve topraklarının beşte biri Ermeni işgâli altındadır (Ablak, 2014: 43).

2.2. Türkiye ve Azerbaycan' ın Ekonomik İlişkileri

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk günden itibaren Türkiye, sahip olduğu ekonomik imkân, birikim ve deneyimlerini, devlet ve özel teşebbüs olarak bölüşmeye başlamıştır. Egemenliğe ve eşitliğe karşılıklı saygı temeline oturtulmuş Türkiye-Azerbaycan ilişkileri devam ettirilmektedir (Aras ve Süleymanov, 2012: 2).

Azerbaycan son zamanlarda yatırımlarıyla Türkiye ekonomisinin önemli ortaklarından biri haline gelmiştir. Bağımsızlık sonrası ülkeler arasında birçok stratejik ortaklık ilişkileri kurulmuş ve anlaşmalar imzalanmıştır (Ablak, 2014: 44).

Bu başlık altında Türkiye Azerbaycan ekonomik ilişkileri ve bu ilişkilerin sektörel dağılımı, Türkiye sermayesinin Azerbaycandaki yatırımları, aynı zamanda Azerbaycanlı iş adamlarının Türkiye'ye yaptığı yatırımlar incelenmiştir.

2.2.1. Ekonomik İlişkilerin Hukuki Temeli

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri sadece siyasî alanda değil, ekonomi, ticaret, eğitim, ulaştırma, telekomünikasyon, tarım, sosyal güvenlik, sağlık, kültür, bilim, turizm gibi sektörlerde de gelişmeye devam ettirmektedir. Sadece 1991-1999 yılları arasında 100'ün üzerinde anlaşma imzalanmıştır (DPT VIII. 5 yıllık plan 2000).

İki taraflı ticaret ve ekonomik ilişkilerin sözleşmeye dayalı temeli 1990 yılından itibaren kurulmuş ve söz konusu olan yılda gelişmeyi amaçlayan 40'tan fazla belge imzalanması için hazırlanmıştır (Fedorovna, 2015: 1).

Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkilerinin hukukî temeli 1992 yılında “Türkiye ve Azerbaycan arasındaki Ticari ve Ekonomik İşbirliği ile İlgili” anlaşma ile başlamıştır. Daha sonra “Türkiye ile Azerbaycan Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması ile İlgili Anlaşma” ile devam etmiş ve 1994-1997 yıllarında “Türkiye ve

⁴Rusya'nın I. Petro döneminde Kafkasya politikasını hayata geçirmek için Ermenilerin milliyetçilik hırslarından devamlı şekilde yararlanılmıştır. Şöyle ki, 18. yüzyılda Ruslar, Azerbaycan Hanlıklarının çekişmesini ve zayıflıklarını kullanarak, Ermenileri işgâl ettiği Azerbaycan topraklarına toplamış ve Karabağ toprakların işgâli için ilkin temellerini atmışlar. Azerbaycanlılar ile Ermeniler arasında şiddetelenen çatışma ve Ermenistan'a vaad edilen askeri yardım sonucunda ise 1988-1994 yıllarında Azerbaycan'ın Karabağ topraklarını işgâl etmişler. Karabağ topraklarının işgâlinde sonra Azerbaycan ile Nahçıvan'ın kara sınırı bitmiş, Nahçıvan'a yalnız İran üzerinden gidilmesi mümkün olmuştur (Yılmaz, 2013: 71).

Azerbaycan Arasında Çifte Verginin Alınmasının Önlenmesi ile İlgili Anlaşma” ile yasal altyapının kurulması önemli düzeyde tamamlanmıştır (Resullu ve Aslanlı, 2012: 78).

İmzalanan anlaşmalarda Türkiye ve Azerbaycan özellikle tarım ürünlerinin işlenmesi, hafif sanayi tesisleri kurulması ve modernizasyonu, sanayi alanında ortak yatırımlar, petrokimya, petrol arama, üretim ve petrol endüstrisi alanlarında işbirliği, inşaat sektörü, ulaştırma ve telekomünikasyon, madencilik ve turizm alanlarında işbirliğine daha fazla önem vereceklerini ifade etmişlerdir (Aslanlı, 2018: 17).

2 Kasım 1992 tarihinde Ankara’da Azerbaycan Devlet Başkanı Ebülfez Elçibey ile Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel arasında imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması" nda da diğer konularla birlikte ekonomik konular da ele alınmıştır (Aslanlı, 2018: 17).

2.2.2. Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri

Haydar Aliyev’ in cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri "Bir Millet İki Devlet" söylemi yönünde hızla gelişmeye başlamıştır. Denge politikasını izleyen Aliyev aynı zamanda Azerbaycan ile Türkiye arasında derin bağları olan dostluk-kardeşlik ilişkilerinin geliştirilmesi için çaba sarf etmiştir. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile önceden var olan iyi ilişkilerinde rağmen, bir dönem sonra bu ilişkilerde soğuma yaşanmıştır. Ülkede Türk yatırımcılarının imkanları kısıtlanmış, Türk yanlılarına baskı uygulanmıştır. Çok uzun sürmeyen dönemin nedeni ise Aliyev’ in bunu Rusya’yı rahatlatma ve bu ülkeden kendisine yönelebilecek tehditleri azaltma amacıyla yaptığı söylenilmektedir. Lakin sonraki zamanlarda, Azerbaycan’ da petrol anlaşmalarında Türkiye’ ye verilen pay artırılmış, Bakü’nün elektrik dağıtım ihalesi dahil, çok sayıda önemli ihale Türk firmalarına verilmiştir (Babayeva, 2013: 54).

9 Şubat 1994 tarihinde ise Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile 10 yıllık süre için düşünülmüş "Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin" belge imzalamıştır (Aslanlı, 2018: 17). Anlaşmanın özellikle 11., 12., 13. ve 14. maddelerinde ekonomik ilişkiler düzenlenmiştir. Anlaşmada ülkeler ticarî ve ekonomik işbirliğinin ikili ilişkilerin önemli bir kolunu oluşturduğunu dikkate alarak, aralarındaki ticaret hacminin ülkelerinin potansiyel kaynaklarına uygun düzeye yükseltilmesi, ortak sermaye yatırımı projelerinin gelişimi ve uygulanması için uygun ortam oluşturacaklarını, ticarî-ekonomik ve malî alanlarda işbirliği yapılması için daha

elverişli bir rejim gerçekleştireceklerini, ülkelerinin ekonomilerine katkıda bulunacak yatırımların yapılmasına olanak sağlayacaklarını, kendi deniz, nehir ve havalimanları, demiryolları, otoyolları, petrol ve doğal gaz boru hatları ile mal ve yolcu taşınmasını sağlayacak daha elverişli ortamı kuracaklarını teyit etmişlerdir. Şubat 1994'te Aliyev' in Türkiye Cumhuriyeti'ni ziyareti sırasında ise yatırımcılar için önem taşıyan "Çifte Vergilendirmeyi Önleme" ve "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma" imzalanmıştır. Haydar Aliyev' den sonra İlham Aliyev zamanında da iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin hukuki altyapısını oluşturacak çok sayıda anlaşma, protokol vb. belge imzalanmıştır. 13 Ekim 2002' de, Ekonomik İşbirliği Örgütü' nün toplantısına katılmak üzere İstanbul'a gelen Haydar Aliyev, 15 Ekim' de burada Türk iş adamlarıyla görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede Türk işadamlarını Bakü' ye davet eden Aliyev, onların sorunlarını çözeceğini ifade etmiştir (Aslanlı, 2018: 19).

Bütün bunlarla birlikte iki ülke arasında 1993 - 2003 yılları içerisinde imzalanan en önemli anlaşmalar ve protokoller aşağıda sıralanmıştır (Arıkan ve Çelebi, 2016: 419):

- Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Tarım Sektöründe Bilimsel, Teknik ve Ekonomik İşbirliği ile ilgili Protokol (09.02.1994),
- Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Gümrük Alanında İşbirliği ve Karşılıklı Yardıma Dair Protokol (09.02.1994),
- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Bilim, Teknoloji, Sosyal, Kültürel ve Ekonomi Alanlarında Kapsamlı İşbirliği ile ilgili Sözleşme (09.02.1994),
- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Tıp ve Sağlık Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol (09.02.1994),
- Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasında Ekonomik İşbirliği ile ilgili Memorandum (08.12.1995),
- Azerbaycan ile Türkiye Arasında İmzalanan Vize Muafiyeti Anlaşmasının Birinci Maddesinin Askıya Alınması Sebebiyle Doğacak Aksaklığın Giderilmesine Dair Yeni Anlaşma (26.12.1995),
- Türkiye ve Azerbaycan Arasında Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması(10.09.1996),
- Türkiye ve Azerbaycan Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (Bakü, 04.01.1997; Ankara, 25.07.1996),

- Türkiye ve Azerbaycan Arasında Çifte Verginin Alınmasının Önlenmesi İle İlgili Anlaşma (1994 ve 1997),
- Azerbaycan İle Türkiye Arasında İmzalanan Elektrik Enerjisi Alanında İşbirliği Prensipleri Hakkında Anlaşma (30.05.1997)
- Azerbaycan Özel Makine ve Dönüşüm Komitesi İle Türkiye'nin Askeri Mühimmatlar Üreten Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) Arasında Savunma Sanayi Alanında İşbirliği İle İlgili Anlaşma (20.09.2000),
- Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Azerbaycan Doğalgazının Türkiye Cumhuriyetine Sevkiyatına İlişkin Anlaşma (28.12.2001),
- Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığına Türkiye Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı Tarafından Maliye Yardımı Yapılmasına İlişkin Protokol (2000),
- Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerine Karşılıksız Askerî Yardım Yapılmasına İlişkin Anlaşma (2000),
- Azerbaycan Ana Üretim Petrolünün Dünya Pazarlarına Taşıyacak Bakü-Ceyhan Boru Hattı Projesi Nihai Anlaşması (19.10.2000),
- Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Azerbaycan Doğalgazının Türkiye'ye Nakline Dair Anlaşma (12.03.2001),
- Azerbaycan Hükümeti ile Türkiye Hükümeti Arasında Karşılıksız Askerî Yardım Anlaşması” ve “Azerbaycan Savunma Bakanlığı ile Türkiye Genelkurmay Başkanlığı Arasında Mali Yardım Protokolü (1 Mart 2001),
- Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Vergiler Bakanlığı Arasındaki İşbirliği Protokolü (17.07.2001),
- Taraflar Arasında Mali Yardım Protokolü Ve Nahçıvan 5. Ordu Bölgesi'nin Geliştirilmesine Dair Protokol (2001),
- Azerbaycan Hükümeti ile Türkiye Hükümeti Arasında Karma Ekonomik Komisyon II. Protokolü (31.01.2002),
- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Azerbaycan Doğalgazının Türkiye Üzerinden Sevkiyatına İlişkin Anlaşma (09.04.2002),
- Bakü-Ceyhan-Tiflis Boru Hattının Türkiye Kesimi Sözleşmeleri (20.09.2002),
- Azerbaycan Devlet Sınır Hizmetine Türkiye Tarafından Eğitim, Uygulama ve Teknik Alanlarda Yardım Sağlanması, Malî Yardım Konusu, Karargâhlar

Arasında Keşfiyat Mevzusunda İşbirliği Anlaşmaları (2003) (Arıkan ve Çelebi, 2016: 422).

2.2.3. Ekonomik İlişkilerin Sektörel Dağılımı

Bu bölümde tarım, sanayi, enerji, turizm, madencilik, eğitim, ticaret sektöründeki işbirlikleri incelenmiştir. Ayrıca Türkiye sermayesinin Azerbaycan'daki etkinliği ve Azerbaycan sermayesinin Türkiye' deki yatırımları ele alınmıştır.

2.2.3.1. Enerji Sektöründe İş Birliği

Dünyanın sayılı petrol ülkelerinden biri olan Azerbaycan enerji sektöründe de gelişme kaydetmiştir. Petrol millî ekonominin gelişmesinde ve ekonominin kalkınmasında çok büyük rol oynamıştır. İktisadî performansını ve ekonominin enerji sektörünü petrole borçlu olan ülke, özellikle Haydar Aliyev döneminde ciddi bir ekonomik performans göstermeye başlamıştır (Kalaycı, 2013: 32). Azerbaycan enerji kaynaklarını Türkiye'den geçen petrol ve doğalgaz boru hatları yardımı ile hem de dünya piyasasına çıkarmaktadır (Aslanov, 2012: 11).

Bağımsızlıktan sonra gelişen iki ülke ekonomik ilişkilerin en önemli yönlerinden birisini enerji sektöründeki işbirliği teşkil etmektedir. Kardeş ülkeler yapmış olduğu projelerle Kafkaslarda tüm dikkatleri üzerlerine çekmeyi başarmıştır. Bu konuda dünya piyasalarına taşınacak olan petrol ve doğalgaz anlaşmaları en bariz örnektir (Deniz ve Ablak, 2015: 292)

Enerji alanındaki ilişkiler Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı Projesi ile gelişmeye başlamış ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı Anlaşması ile devam etmiştir. Yeni dönem Türkiye-Azerbaycan enerji anlaşmaları ise TANAP ve TAP Doğalgaz Boru Hattı projeleridir (Cesur,2016: 253).

1990'lı yılların başında Türk cumhuriyetleri arasında lider olarak tanınmaya başlayan Türkiye, dış politikada Osmanlı dönemine dayanan kardeş ülke ilişkilerinin, etnik, kültürel ve siyasî bağların yeniden kurulmasını kendisine hedef olarak görmüştür. Azerbaycan petrolüne dünyaya çıkış sağlayacak BTC Petrol Boru Hattı Projesi için Türkiye Azerbaycan için ABD'nin desteğinin taraftarı olmuştur (Murinson, 2008: 48).

Batılı şirketlerle Mütellibov zamanından başlanan ilk görüşmeler, Elçibey döneminde devam etmiştir (Aslanı, 2018: 21). Onun zamanında Hazar enerji kaynaklarından ülke petrolünü Batı' ya ulaştırma ve İngiliz petrol şirketlerinin bu kaynaklara yatırım yapma

istekleri sonucunda "BP" ve "Norveçli Statoil" şirketleri ile anlaşma imzalanmıştır (Marriot; Puluello; Mika, 2012: 55). Aynı zamanda Elçibey, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı' nın Azerbaycan' daki petrol üretiminde ciddi hisse oranlarıyla yer alması için çaba sarf etmiştir (Aslanlı, 2018: 22).

Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri "Asrın Anlaşması" ile daha da derinleşmiştir. Sonuç olarak bu projeyle Türkiye, Azerbaycan ve ABD, Rusya' ya karşı jeopolitik üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Bu anlaşmada TPAO'ya %1,75 oranında pay verilmiştir. 1995 yılında Aliyev'e hazırlanan suikaste Türk görevlilerin de olduğu düşünceleri sonucunda iki ülke arasında gerginlik yaşanmıştır. Bu dönemde Cumhurbaşkanı Aliyev' in AIOC'un yüzde beşini İran'ın petrol şirketi NIOC'e tahsis etmeyi planladığını açıklaması, İran'ın Türkiye'nin iki katı büyüklüğünde pay alacak olması Ankara'yı endişelendirmiştir (Lussac, 2011: 89). Fakat Tansu Çiller ve Demirel' in çabaları ile bu gerginlik ortadan kalkmış ve neticede ikili petrol anlaşmalarında TPAO'nun hisseleri % 6,75'e çıkartılmıştır (Dikkaya ve Rzalı, 2017:4). 1996 yılının haziranında ise Ankara, Şahdeniz'in dev gaz sahasında TPAO için % 9'luk bir pay almayı başarmıştır (Lussac, 2011: 90).

Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi iki ülke arasındaki ilişkilerde büyük önem taşıyan projelerden biridir. Bu projenin gerçekleşmesi için 4 ülke, Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan 29 Ekim 1998 tarihinde böyle bir hattın gerekliliği konusunda Ankara Bildirgesi'ne imza atmışlardır. Ardından 1 yıl sonra 1999' da AGİT İstanbul Zirvesi' nde Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan liderleri bir araya gelerek Bakü-Tiflis-Ceyhan ana petrol boru hattının yapılması konusunda uzlaşmaya vardılar (Zengin, 2010: 338). Bu projenin hayata geçmesi o kadar kolay olmamıştır. Rusya' nın ve Batılı petrol şirketlerinin yanında yer alan Ermenistan, İran ve Yunanistan gibi ülkelerin engelleme çabaları, inanılmaz baskıları, dünyanın alıcı ülkelerini ve kredi kuruluşlarının etkileme çalışmaları, Azerbaycan' a özellikle Aliyev'e yöneltilen tehditler, darbe ve suikast girişimleri projenin görünmeyen taraflarıdır (Adıgözelov, 2007: 227).

Rusya'nın BTC'ye ilk tepkisi, 21 Haziran 1994 tarihinde imzalanan gizli anlaşma şeklinde olmuştur. İmzalan bu anlaşmanın amacı bölgede ve Hazar Denizi' nde Rusya'nın çıkarlarının korunmasını hedeflemek amacıyla Hazar Denizi'ne ABD ve Türkiye gibi ekonomisi gelişmekte devam eden ülkelerin girişini engellemek olmuştur (Barylski ve Robert, 1995: 227).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Projesi Türkiye'nin jeopolitik ve jeoekonomik önemini artırmış, dünyanın en önemli enerji koridorlarından birisine dönüşmesinde büyük rolü olmuştur (EkoAvrasya, 2014: 9). Aynı zamanda ekonomik olduğu kadar siyasî alanda da önem taşıyan BTC Projesi Türkiye ile Türk dünyası arasında fiili bağı oluşturan bir projedir (Oğan, 2005: 1).

1768 km. uzunluğunda olan BTC boru hattının toplam maliyeti 3 milyar dolardır. BTC projesinde aralarında TPAO ve SOCAR'ın da bulunduğu 8 ülkenin 11 şirketi pay sahibidir (EkoAvrasya, 2014: 2).

8 Kasım 1999 tarihinde ise "Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı Projesi" ile ilgili İstanbul'da yapılan AGİT Zirvesi'nde Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan'ın Enerji Bakanları düzeyinde yapılan görüşmeler neticesinde ön anlaşmaya imza atılmıştır. Bu anlaşmanın tamamlanması ise 12 Mart 2001 yılında H. Aliyev'in Türkiye'ye ziyareti sırasında gerçekleşmiştir. Türkiye Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) arasında 15 yıl süreli kapsayacak şekilde doğalgazın alım satımına ilişkin anlaşmaya varılmıştır (Zengin, 2010: 338). Anlaşmaya göre 2004 yılından itibaren Türkiye'ye Şahdeniz yatağından çıkarılacak 2 milyar m³, 2005'te 3 milyar m³, 2006 yılında 5 milyar m³ ve 2007-2008 yıllarında 6,6 milyar m³ olmak üzere toplam 5 yıl içerisinde 23,2 milyar m³ doğal gaz ihracı planlaştırılmıştır (Babayeva, 2013: 98).

2.2.3.2. Sanayi Sektöründe İş Birliği

12 Kasım 1998'de Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bünyesinde bulunan Türk Patent Enstitüsü'nün görev alanına giren Sanayi Mülkiyet Hakları kapsamında, içinde Gürcüstan'ın da bulunduğu Azerbaycan, Gürcüstan, Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan ve Tacikistan'ın da olduğu Türk Cumhuriyetleri Patent kuruluşları arasında işbirliğini başlatmak ve geliştirmek için niyet protokolü imzalanmıştır (Aras ve Süleymanov, 2012: 4).

Sanayi sektörünün bir alt bölümü niteliğini taşıyan madencilik sektöründe de gelişme görülmüştür. Örneğin 1994 - 1995 yıllarında Türkiye Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Müdürlüğü her bir ülkenin yerbilimleriyle ilgili temsilcilerin katıldığı "Türkçe Konuşan Ülkeler Yerbilimleri ve Madencilik Konferansı" gerçekleştirmiştir. Toplantı gereğince bütün ülkelerin doğal kaynak potansiyelleri ve madencilik faaliyetleri ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Ehtiyalar

Komitesi ile Türkiye Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Müdürlüğü tarafından Azerbaycan'ın 1/500.000 ölçekli maden yatakları haritası, ortak çalışma sonucu basılmıştır (Aras, 2003: 204).

2.2.3.3. Tarım Sektöründe İş Birliği

Azerbaycan' da petrolden sonra ikinci önemli sektör, tarım sektörüdür. Elverişli iklim yapısı ve verimli topraklarında üretilen başlıca ürünler pamuk, tütün, çay, zeytin, sebze ve meyvelerdir (Bayramoğlu, 2009: 746). Başlıca hayvansal üretimi süt ve süt ürünleri, et ve et ürünleri, yumurta, balıkçılık, arıcılık, ipek böcekçiliği ve yün üretimidir. Tarım sektöründe üretimin % 50,1'i ürün yetiştirme, % 49,9'u ise hayvancılık faaliyetinden oluşmaktadır. Bu sektörde toplam işgücünün % 37'si istihdam edilmektedir. Özel çiftliklerin ortalama büyüklükleri 8 hektarın biraz üzerindedir. 1990'lı yıllar boyunca sektörde önemli ölçüde üretim kaybı yaşamasının nedeni ülkenin kuruluş ve Ermenistan ile savaşması olmuştur. Fakat bağımsızlık sonrası özelleştirme programı çerçevesinde özel mülkiyete dayalı üretim yapısına geçilmiştir (Karaca ve diğerleri, 2016: 30).

Haydar Aliyev'in göreve gelmesinin ardından diğer sektörler gibi tarım sektörü de gelişmeye başlamış ve Türkiye ile ilişkilerde tarım sektörüne de yer verilmiştir. Bunun en bariz kanıtı ise Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 09 Şubat 1994'te "Tarım Alanında Bilimsel, Teknik ve Ekonomik İş Birliği Protokolü"nin imzalanmasıdır (Gürler, 2015: 142). İkinci Dönem Toplantısı 17 - 21 Temmuz 2001 tarihlerinde Bakü'de yapılmış ve Tarım Yürütme Komitesi bir protokol imzalamıştır. Azerbaycan' da Türkiye Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı ile Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) tarafından gıda güvenliğinin sağlanması için bir proje hazırlanmıştır (Aras ve Süleymanov, 2012: 4).

Azerbaycan' da tarımsal alandaki gelişmeleri teşvik etmek ve Azerbaycan ile Türkiye'nin ilişkilerini BM bünyesinde de daha kaliteli seviyeye getirmek bu projenin hedefi olmuştur. "Azerbaycan-Türkiye Tarım İcra Komitesi"nin faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilmiş tarım sektöründeki iş birliğinin faaliyetleri sonucunda iki ülke arasındaki mevcut anlaşma ve protokollerde öngörülen iş birliği alanlarının daha da geliştirilmesi hedeflenmiş ve yeni iş birliği alanlarının belirlenmesi ile ilgili fikir alışverişi yapılmıştır (Gürler, 2015: 143).

Tarım ilişkilerinin diğer örneği ise Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türkleri ile imzalanan anlaşmadır. Bu anlaşma sonucunda Azerbaycan' da yaşayan Ahıska

Türklerine bedeli Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Başkanlığı tarafından karşılanmak üzere, T.C. Tarım Bakanlığı, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nce 25 ton tohumluk buğday gönderilmiş ve ekimi sırasında danışmanlık hizmeti sunulmuştur (Aras ve Süleymanov, 2012: 44).

Azerbaycan' ın Haçmaz Bölgesi'nde "Azerbaycan-Türkiye Tohum Üretim ve Araştırma İşletmesi" kurulmuştur. Kaliteli sertifikalı tohum üretimlerine başlamak amacıyla işletme çağdaş tarım makineleri, tohum ve gübre ile teçhiz edilmiştir. Aynı zamanda işletmede çiftçilerin eğitim almaları için "Çiftçi Eğitim Merkezi" kurulmuş ve personel için eğitim programları düzenlenmiştir (Polat ve Hümmetov, 2012: 122).

Söz konusu olan sektörde iki ülke arasında anlaşılan diğer proje ise T.C. Tarım Bakanlığı ve TİKA ile işbirliği içerisinde "Avrasya Ülkelerinde Tarım Seminerlerini Araştırma ve Geliştirme Projesi" çerçevesinde Azerbaycan Bitki Sağlığı ve Karantina Laboratuvarları Revizyonu Projesi'dir (Aras ve Süleymanov, 2012: 44).

2.2.3.4. Turizm Sektöründe İş Birliği

Turizm potansiyelleri yüksek olan kardeş ülkeler, bu sektörde de birbirlerine yardımcı olmaktadır. Bu sektörde imzalanan anlaşmalardan ilki 1992' de Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanmış "Turizm İşbirliği Anlaşması"dır. İmzalanan anlaşmalar çerçevesinde, özel şirketler tarafından Azerbaycan ve Türkiye arasında karşılıklı turlar düzenlenmektedir (Aras, 2003: 202).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde turizm sektöründe hizmet kalitesinin artırılması amacıyla Haydar Aliyev'in Cymhurbaşkanlığı dönemi itibariyle TİKA Başkanlığı tarafından Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı işbirliğinde Azerbaycan' ın değişik bölgelerinde faaliyet gösteren turizm işletmelerinde çalışan personel için eğitim programları düzenlenmiştir. 2001-2011 yılları içerisinde düzenlenen turizm eğitim programlarında 800' den fazla Azerbaycanlı turizm çalışanına eğitim verilmiştir (Polat ve Hümmetov, 2012: 131).

Bu sektörde Haydar Aliyev'den sonra Azerbaycan'da cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan İlham Aliyev döneminde de iki ülkenin devlet kurumları ve özel şirketleri arasında ilişkiler genişletilmiş, her iki ülke vatandaşlarına yüksek düzeyde tanıtılması amacıyla işbirliği devam ettirilmiş, Azerbaycan' daki turizm altyapısının yenilenmesi veya gelişimi yönündeki çalışmalara başlanılmıştır (Resullu ve Aslanlı, 2012: 94).

2.2.3.5. Eğitim Sektöründe İş Birliği

Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Azerbaycan'ın ekonomik açıdan sermayeye ve müteşebbis güce ihtiyacı vardı. Bununla birlikte daha da önemli olan, genç neslin yetişmesi için gereken eğitim ortamının sağlanmasıydı. Türkiye bir taraftan Azerbaycan ekonomisine yardımda bulunmaya çalışırken diğer taraftan eğitim kurumları ile de Azerbaycan eğitim sistemine katkıda bulunmaya çalışmıştır. Azerbaycan'dan Türkiye'ye "Büyük Öğrenci Projesi" kapsamında lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimi amacıyla öğrenciler gelmiştir. 1993 - 2001 yılları arasında Türkiye, Azerbaycan'daki okulların tamiri, ders kitaplarının karşılanması gibi ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla 102.570 dolar yardımda bulunmuştur (Aras ve Süleymanov, 2012: 5).

1991 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın başlattığı, "Büyük Öğrenci Projesi" Azerbaycan ile Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim alanındaki iş birliğine örnek verilebilecek ilk gelişmedir. Proje gereğince Sovyetler Birliği'nden ayrılan Türk Cumhuriyeti ülkelerinden burslu öğrenci getirilmesi amaçlanmıştır (Cabbarlı, 2012: 184).

İki ülke arasındaki eğitim ilişkilerin temeli 29 Şubat 1992 imzalanan Mutabakat Zaptı ile başlayarak günümüze kadar yapılan çeşitli sayıdaki anlaşma ve protokol aracılığı ile devam etmektedir. 1992-2001 yılları içinde Türkiye, Azerbaycan'a orta öğrenim alanında toplam 604, yükseköğrenim alanında toplam 3490 kişilik öğrenci kontenjanı ayırmıştır. Türkiye'deki üniversitelerden mezun olarak memleketlerine dönen Azerbaycanlı öğrenciler, ülkelerinin değişik kademelerinde hizmet vermektedir. Eğitim alanında büyük boyutlara ulaşan iki ülke ilişkileri gelişmeye devam etmektedir (Babayeva, 2013: 89).

21 Şubat 1992 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Bakü'de imzalanan anlaşma ile Türkiye Azerbaycan'a gerekli miktarda alfabetik yayın yaptırarak yollamayı, öğrenci kabul edip okutmayı ve eğitim reformları için her türlü yardımı üstlenmiştir (Novruzov, 2012: 16).

1992-1993 öğretim yılında Bakü Devlet Üniversitesi ve Türkiye Diyanet Vakfı arasında anlaşma imzalanmış, anlaşmaya göre Bakü Devlet Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi açılmıştır (Yapıcı, 2015: 442).

Haydar Aliyev döneminde 24 Ocak 1994 tarihinde Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Bakü Türk Anadolu Lisesi ve 21 Temmuz 1994'te ise Bakü Türkiye Türkçesi Öğretim Merkezi açılmıştır. Türk özel girişimciler tarafından Azerbaycan' da bir üniversite (Kafkas Üniversitesi), iki fakülte (Türk Dünyası İşletme ve İlahiyat Fakültesi), toplam 14 lise, 1 ilkokul açılmıştır. 1991 - 1997 yılları içinde Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı Azerbaycan Eğitim Bakanlığına toplam 1.2 milyon Dolarlık malî yardımda bulunmuştur (Babayeva, 2013: 90).

"Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Bilim, Teknik, Sosyal, Kültürel ve Ekonomi Alanında Çok Taraflı İşbirliği" hakkında 1994 yılının Şubat ayında sözleşme, 3 yıl sonra 1997 yılının Mart ayında ise "Azerbaycan Millî Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı Arasında Eğitim ve Bilim Alanında İşbirliği" hakkında protokol imzalanmıştır (Novruzov, 2012, 137).

Azerbaycan Eğitim Bakanı Misir Merdanov'un 2 - 9 Kasım 1998' de Türkiye'ye yaptığı ziyareti sırasında Azerbaycan üniversitelerini bitiren Türkiye vatandaşlarının diplomalarının Türkiye' nin ilgili kurumları tarafından tanınmaması gibi sorunları çözülmüştür (Babayeva, 2013: 90).

1998 yılında Azerbaycan Eğitim Bakanlığı, Dünya Bankası Uluslararası Gelişim Kurumunun ayırdığı kredi ile orta eğitim sisteminde ıslahatlara başlamıştır (Novruzov, 2012: 139).

Misir Merdanov 2 - 11 Temmuz 2000 tarihinde Karadeniz Üniversiteler Birliği'nin İstanbul'da gerçekleştirdiği 2. Uluslararası Kongre'ye katılımında bu programın Karadeniz havzası üniversiteleri arasında yeni ilişkilerin kurulması ve işbirliğinin daha da geliştirilmesinde önemli rol oynayacağını belirtmiştir. 2000 yılının Aralık ayında Misir Merdanov' un daveti ile Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanı'nın Bakü'ye ziyareti gerçekleştirmiş ve Metin Bostancıoğlu Azerbaycan'a yaptığı ziyareti esnasında aynı yıl Bakü'de depremde zarar görmüş iki okulun tamir giderlerinin Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı tarafından ödenileceğini bildirmiştir. Bu tamir giderleri için Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı 50.000 dolar para ayırmıştır. Ayrıca eğitim ve bilim alanlarında işbirliği ile ilgili yeni bir protokol imzalanmıştır (Novruzov, 2012, 140).

Türkiye Cumhuriyeti'nin yıllara göre Azerbaycan'a ayırdığı burslar ve Azerbaycanlı öğrenciler tarafından kullanılan burs sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo: 4. Yıllara Göre Azerbaycan'lı Öğrencilere Ayrılan ve Kullanılan Burslar (kişi)

Yıllar	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Ayrılan burs sayısı	150	150	150	150	150	150
Kullanılan burs sayısı	174	138	141	140	150	150

Kaynak: (Novruzov, 2012, 146).

Tablo 4'te görüldüğü üzere geçen yıllar zarfında Türkiye Azerbaycanlı öğrenciler için 1998 - 2003 yılları aralığında 150 öğrenci için burslu okuma imkanı sağlamış, lakin burslu okuyan öğrenci sayısı yıllara göre farklılık göstermiştir. Sonuç olarak Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren Türkiye'nin yüksek öğretim okullarında 4000 kadar Azerbaycanlı genç devlet kanalıyla eğitim almak şansına sahip olmuştur. İlk başta öğrencilerin Azerbaycan'ın ihtiyaç duyduğu Tıp, Mühendislik, Kamu Yönetimi ve Maliye vb. ihtisas alanlarına göre üniversite eğitimi almalarına ve sonrasında ise yüksek lisans ve doktora programlarına katılmaları için gereken destekler sağlanmıştır (Novruzov, 2012: 147).

2.2.3.6. Yatırım Alanında İş Birliği

Bu başlık altında Türkiye'nin Azerbaycan'da yaptığı yatırımlar ve Azerbaycan'ın Türkiye'de yaptığı yatırımlar hakkında geniş bilgi verilmiştir.

2.2.3.6.1. Türkiye'nin Azerbaycan'da Yaptığı Yatırımlar

Azerbaycan, Türk işadamları tarafından yatırım ve ticari faaliyet göstermek açısından tercih edilen bir ülke konumunda bulunmaktadır. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın ekonomik canlanmasında Türk sermayesinin büyük rolü olmuştur. Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk şirketlerini diğer ülkelerin şirketlerinden farklı kılan temel etken, bu şirketlerin ekonominin, yaklaşık bütün sektörlerinde faaliyet göstermesidir. Türk firmaları, petrol dışı sektörünün de gelişiminde özel etkiye sahiptir (Resullu, 2012: 78).

Birçok Türk şirketi Azerbaycan'da müşterek müessese kurmuş, şube veya temsilcilik açmışlardır. Aynı zamanda bugün Azerbaycan'da Türk Sanayici ve İşadamları Birliği (TUSİAD) faaliyet göstermektedir (Zengin, 2010: 328). Değişik alanlarda faaliyet

gösteren Türk firmalarının büyük bir kısmı ticaret yapmakta veya küçük ve orta ölçekli yatırımı tercih etmektedir. Bu firmaların faaliyet alanları; petrol, telekomünikasyon, bankacılık ve sigortacılık, gıda malları imalatı, eğitim, basın-yayın, tekstil ve konfeksiyon, ulaşım, haberleşme, otomotiv, orman ürünleri, demir-çelik, demir dışı metaller, inşaat malzemeleri ve müteahhitlik hizmetleri gibi sektörlerdedir (Aras, 2003:208).

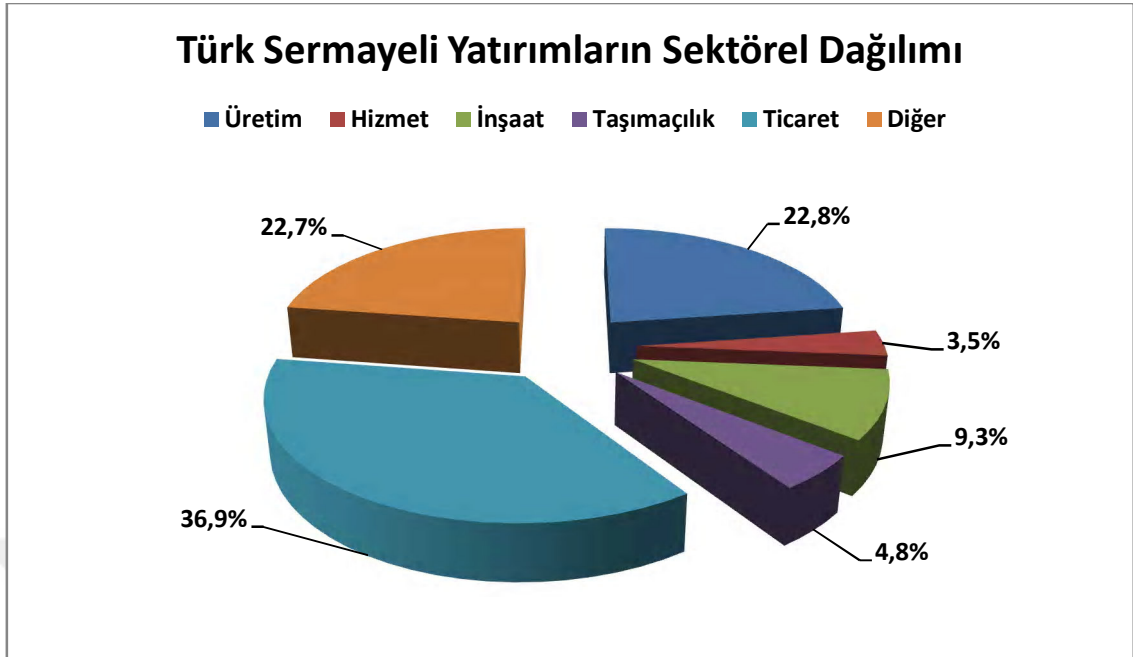
Haydar Aliyev'in devlet başkanlığı görevine gelmesinden sonra Azerbaycan'daki yabancı sermaye yatırımları, yıllara göre artan seyir izlemiştir. Bu yatırımlar 1995 yılında 375 milyon Dolardan 1996 yılında 620 milyon Dolara, 1997 yılında ise 1 milyar 307 milyon Dolara yükselmiştir. 1997 yılı rakamlarına göre yabancı yatırımlar içindeki % 9,9'luk oranla Türkiye ilk sırada yer almıştır. İkinci sırada ise % 7,4 oran ile ABD yer almıştır (Mikail, 2011: 1074).

1996' ya kadar Azerbaycan' da faaliyet gösteren Türk firmalarının yürütmekte olduğu faaliyetlerin toplamı ise, 253 milyon Dolar seviyesindedir. Hedeflenen işlerin toplam değerinin de 1 milyar Dolara yaklaşık olduğu tahmin edilmiştir. 1996'ya kadar bu ülkede 70 Türk firması faaliyet göstermiş olup, 22'si de temsilcilik bazında çalışmıştır (Dikkaya, 1999: 6).

1999 yılı sonu itibariyle Azerbaycan'da %100 Türk sermayeli, müşterek müessese, şube veya temsilcilik olarak yaklaşık 1.267 adet Türk şirketi resmî kuruluş işlemlerini yaparak tüzel kişilik kazanmıştır (Doğan, 2001: 126).

2003 yılı itibariyle Azerbaycan'da faaliyet gösteren 2500 yabancı şirketin, 800'den fazlası Türk şirkettir. Bunlardan 380'inin tamamı Türk sermayeli, 370'i Azerbaycan - Türkiye ortaklığı, 60'ı ise temsilcilik şeklinde faaliyet göstermiştir (Aras, 2003: 209).

Aşağıdaki grafikte tamamı Türk sermayeli işletmelerin 2003 yılına kadar sektörel dağılım oranları verilmiştir.

Grafik 7: Tamamı Türk Sermayeli İşletmelerin 2003 Yılına Kadar Sektörel Dağılım Oranları

Kaynak: (Aras, 2003: 209).

Grafik 7’de görüldüğü üzere en çok yatırım yapılan sektör; ticaret sektörü, daha sonra ise sırasıyla üretim, inşaat ve diğer sektörlerdir (Aras, 2003: 209).

Enerji sektöründe Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Azerbaycan’da yaklaşık 600 milyon dolarlık yatırım yapmış ve 3 adet arama, geliştirme ve üretim projesine ortak olmuştur (DPT IX. 5 yıllık plan, 2007: 67). Azeri-Çırac-Güneşli projesinde % 6,75, Şahdeniz projesinde % 9,0, Kürdaşı ve Alov projesinde % 10’luk hisseye sahiptir (informatsionno-analiticheskaya spravka - Moskva, 2015: 9). 1.proje için 11 milyar \$, 2. proje için 4,1 milyar dolar, 3. Proje için ise 2,5 milyar dolar yatırım yapılmıştır (Yakubov, 2006: 120). Bunun yanında TPAO, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi’ ni hayata geçirmek amacıyla kurulan BTC’da % 6,53, Şahdeniz doğalgazını Gürcistan-Türkiye sınırına kadar taşıyacak Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi’ nde ise % 9 hisseye sahip olmuştur (Yakubov, 2006: 118).

1991 ve 2003 yılları içerisinde Azerbaycan’ da petrol ve doğalgaz üretimi dışındaki alanlarda gerçekleştirilen Türk yatırımlarının sektörel dağılımı ise şöyledir:

- Ticaret sektörü: Türk yatırımları, bu sektörün şirket sayısına göre % 30’unu oluştururken, yatırım hacmi yaklaşık 500 milyon dolar, istihdam edilen işçi

sayısı 15.000 civarında olmuştur. Türk yatırımları bu sektörde daha çok gıda, konfeksiyon, mobilya ve dayanıklı malların satışında yoğunlaşmaktadır;

- Sanayi: Azerbaycan sanayi sektöründe boya, alüminyum, metal işleme, kablo, akü v.b. birçok farklı alanda üretim ve montaj faaliyetlerinde bulunan yapan Türk yatırımlarının şirket sayısına göre oranı %19, yatırım hacmi 600 milyon dolar, istihdam edilen işçi sayısı 20.000 civarında olmuştur;
- Ulaşım ve haberleşme: Ulaşım ve haberleşme sektöründeki Türk yatırımlarının oranı, şirket sayısına göre % 10' luk paya sahip olmuştur. Telekomünikasyon, otomotiv, ulaşım, basın-yayın alanında faaliyet gösteren Türk sermayeli şirketlerin yatırım hacmi yaklaşık 470 milyon dolar, istihdam edilen işçi sayısı ise 6000 civarında olmuştur;
- Hizmetler sektörü: Hizmetler sektöründeki Türk yatırımlarının oranı, şirket sayısına göre % 26 olmuştur. Sağlık, eğitim, otel, restaurant, banka ve sigorta hizmetleri sunan hizmet sektöründeki şirketlere yaklaşık 400 milyon dolar, yatırım yapılmış istihdam edilen işçi sayısı ise 10.000 civarında olmuştur;
- İnşaat Sektörü: Müteahhitlik, inşaat ve dekorasyon malzeme satışı alanlarında Türk yatırımlarının oranı, faaliyet gösteren şirket sayısına göre % 11' dir. Toplam yatırım hacmi 460 milyon Dolar olan Türk sermayeli işletmelerde yaklaşık 6000 kişi istihdam edilmektedir;
- Tarım ve Hayvancılık Sektörü: Bu sektörün faaliyet gösteren şirket sayısına göre oranı % 4'tür. Tarım ve hayvancılık sektöründeki toplam Türk sermayesi ise 100 milyon dolar civarındadır. Sektörde istihdam edilen işçi sayısı ise yaklaşık 3000 kişidir (Aras ve Süleymanov, 2012: 11).

Türk iş adamları aynı zamanda sonraki yıllar için birçok proje ve yatırımı da üstlenmişlerdir. Örneğin Aralık 2004 itibariyle Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre Türk müteahhitlik firmaları Azerbaycan' da toplam 1 milyar 468 milyon dolar değerinde 138 proje üstlenmişlerdir (DPT IX. 5 yıllık kalkınma plan, 2007).

Enerji sektörü dışında başlıca Türk yatırımları ise şöyledir:

- Koç Holding: Bu holding Azerbaycan' da Ramstore, Ramauto Baku, Setauto Avis, Koçbank' ın faaliyeti için yatırım yapmıştır. Holdingin bünyesindeki Migros Türk, yurtdışındaki ilk yatırımını Azerbaycan' a yapmış ve 1996 yılında

Bakü' de Ramstore adı altında Bakü' de dev süpermarket faaliyete geçmiştir (DEİK, 2011: 59).

- Azercell Telekom: 1996 yılında Azerbaycan Ulaştırma Bakanlığı ve Turkcell Ericson şirketi arasında imzalanan 50 milyon dolar sermayeli Azercell şirketi kurularak faaliyete geçmiştir (Dikkaya, 1999:7). Şirket günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedir (<https://www.azercell.com/az/>).
- Azersun Holding: 1991' den bu yana Azerbaycan' da faal olan Azersun Grubu, yerel ortaklarıyla kurduğu firmaları aracılığıyla ticaret, inşaat, paketleme, taşımacılık, bitkisel yağlar, çay, kağıt ürünler, yatırım bankacılığı ve sigortacılık sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Grup en büyük yatırımını Bakü'deki Yağ ve Gıda Fabrikası' na yapmıştır. Aynı zamanda Azersun Holding' in bir konserve sebze-meyve fabrikası, 3 çay paketleme fabrikası ve bir şeker fabrikası faaliyet göstermektedir (DEİK, 2011: 59). Holding günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedir (<https://www.azersun.com/>).
- Bakü Coca-Cola Bottlers Ltd: Azerbaijan Coca-Cola Bottlers firmasının %78 hissesi Anadolu Grubu' na aittir. Bakü' de 1996 yılından beri faal durumda olan firmanın ülke çapında, 360 distribütörü vardır. Fabrika Coca-Cola ürünlerinin üretimini ve şişelemesini yaparak toptancı üzerinden satış noktalarına ulaştırılmaktadır (DEİK, 2011: 59). Şirket günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedir (<http://www.coca-cola.az/az/home/>).
- Alcatel Teletaş: Azerbaycan' da telekomünikasyon alanında NETAŞ 12 milyon dolarlık yatırım yapmıştır. Ayrıca TELETASŞ şirketi de önemli ihaleler üstlenmiştir (Dikkaya, 1999: 7).
- Bankacılık: Azerbaycan Uluslararası Bankası ile Türkiye Eximbank arasında Kasım 1992' de iki ülke arasında anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Eximbank, Azerbaycan Uluslararası Bankası' na 250 milyon dolar kredi açmış, fakat açılan kredinin geri ödemesinde bazı problemler yaşanmıştır. 7 Temmuz 1995 ve 14 Haziran 1996 tarihlerinde imzalanan protokollerle ise borcun ödenmesi ertelenmiştir (Ahmedov, 2006: 133). Aynı zamanda iki ülke ortaklığı ile birçok banka açılmıştır. Örneğin 1995 yılında Ziraat Bankası' nın ortaklığı ile "Azer - Türk Bank" açılmıştır. Banka günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedir (<https://azerturkbank.az/>). Bunun yanında Baybank, Royalbank,

Koçbank, İş Bankası Azerbaycan ve Cibank gibi Türk sermayeli bankalar ve 3 sigorta şirketi de faaliyet göstermiştir (Aras, 2003: 210).

Yakın zamanlarda Sovyetler Birliği'nden ayrılan ve Karabağ Savaşı'ndan sonra petrol ekonomisi ile kalkınmaya çalışan Azerbaycan'ın yatırım sorunları var idi. Türk yatırımcıları ile birlikte diğer yabancı yatırımcıların karşılaştığı sorunlar aşağıdaki şekilde özetlenmiştir (Goyushov, 2015: 37):

- Vergi mükelleflerinin her üç ayda bir vergi beyannamesi verme zorunluluğunun olması;
- Sovyet muhasebe sisteminin hâlâ uygulanması ve tek düzen muhasebe sistemine geçilmemiş olması;
- İthal birim fiyatlarının gümrük listelerinde sıkça değişmesi;
- Fatura sisteminin yerleşmemiş olması;
- Vergi sisteminin tam olarak liberalize edilmemiş olması, çifte vergilenmesinin önlenmesine yönelik çalışmaların eksik olması;
- Ulaşım ve haberleşme gibi altyapı tesislerinin yetersiz olması;
- Uluslararası bankacılık hizmetlerinin yetersizliği;
- Şirketlerin üretimde kullandıkları her türlü hammadde ve yardımcı maddenin ithalinde gümrük vergisinin uygulanması;
- %100 yabancı sermayeli şirketlere veya sermayesinin % 30' dan fazlası yabancı sermayeye ait şirketlere 2 yıllık vergi muafiyetinin sağlanmaması.

2.2.3.6.2. Azerbaycan'ın Türkiye' de Yaptığı Yatırımlar

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin yatırım sektörüne bakıldığında 2000' li yıllara kadar genellikle Azerbaycan' ın sermaye ithal eden taraf olduğu gözükse de, 2000'li yıllardan itibaren aynı zamanda sermaye ihraç eden tarafa da dönüştüğü görülmüştür (Bağırzade, 2014: 7)

2000 yılı itibari ile Türkiye'de, 1994 yılında kurulan Azerbaycan sermayeli 76 adet firma faaliyet göstermiştir. Ağırlıklı olarak ticarî faaliyette bulunan firmalar inşaat, taahhüt, restoran işletmeciliği, gıda sanayi, orman ürünleri, kimya sanayi, otel pansiyon işletmeciliği ve hazır giyimle iştirak etmiştir (VIII. 5 yıllık plan, 2000: 99).

Türkiye'de yatırım yapan Azerbaycanlı işadamları, hem firma sayısı hem de konulan sermaye miktarı açısından değerlendirildiğinde, Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk

Cumhuriyetleri içerisinde ilk sırayı Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri içerisinde ise Rusya Federasyonu' ndan sonra ikinci sırayı almaktadır. Toplam sermayesi yaklaşık 3,03 milyon Dolar olan söz konusu firmaların Azerbaycan kaynaklı sermayelerinin payı yaklaşık % 86'dır (Aras 2003: 410).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAYDAR ALİYEV DÖNEMİNDE AZERBAYCAN'IN MAKRO-EKONOMİK PERFORMANSI

Bu bölümde bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisinin değişim süreci, bu süreçte yapılmış reformlar, imzalanmış doğalgaz ve petrol anlaşmaları, Azerbaycan ekonomisinin makroekonomik performansı, Makroekonomik Performans Endeksi'ni oluşturan değişkenlerdeki gelişmeler hakkında bilgi verilmiş ve Makroekonomik Performans Endeksi hesaplanmıştır.

3.1. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisinin Değişim Süreci

SSCB'nin dağılmasının ardından ekonomide birlikte uzmanlaşma ve işbölümüne dayalı ekonomik yapılanma son bulmuştur. Ülkede üretimde zorluklar yaşanmış ve Bağımsız Devletler Topluluğu pazarlarını kaybetmiştir. Aynı zamanda devlet bütçesinin önemli bir kısmını Karabağ Savaşı için harcamak zorunda kalmış ve topraklarının % 20'sinin işgâl edilerek 1 milyondan fazla nüfusunun göçmen durumuna düşmesi, bütün bu olumsuzluklar ile ilgili ülkede herhangi bir ekonomik reformun uygulanmaması Azerbaycan ekonomisini krize sürüklemiştir (Erkan ve Alakbarov, 2018: 56). Ancak 1996 yılından itibaren uygulanan reformlarla ülke ekonomisi yükseliş dönemine geçmiştir. Söz konusu reformlarla ilgili bu bölümde geniş kapsamda inceleme yapılacaktır. Bağımsızlık sonrası ve Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanlığı dönemini ele aldığımızda Azerbaycan ekonomisinin dönemsel gelişimi şu aşamalara ayrılabilir:

- 1991-1994 yılları içerisindeki kriz dönemi;
- 1995-2000 yılları içerisindeki istikrar dönemi;
- 2000 yılı itibarı ile yükseliş dönemi (Erkan ve Alakbarov, 2018: 56).

Bu bölümde bağımsızlığın ardından Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan ekonomisi makroekonomik kapsamda incelenmiştir. Aliyev zamanında yapılmış olan reformlar, ülkenin makroekonomik performansı, dünya ekonomisine entegrasyonu, kriz dönemini

yaşayan ekonominin nasıl kalkındığı hakkında bilgiler yukarıda esas alınan dönemler içinde verilmiştir.

3.1.1. Birinci Dönem - Kriz Dönemi (1991-1994)

Bağımsızlığın ardından siyasî istikrarsızlık ile birlikte piyasa ekonomisine geçişle ilgili ekonomik kriz görülmüş, yüksek oranda işsizlik ve hiper-enflasyon dönemine girilmiştir⁵. İktisadî büyümede yüksek enflasyon ve istikrarsız sosyo-politik ortam, özellikle sanayi ve tarım gibi önemli alanların gerilemesine neden olmuştur. Enflasyon hızının yükselmesi ve üretim hacminin azalması ekonomide krizin meydana gelmesine, toplumda ise sosyo-ekonomik gerginliğin artmasına sebep olmuştur (Aras, 2003: 15).

1991-1994 dönemi Azerbaycan için ağır geçmiştir. Dönem içinde Ermenistan ile yaşanan Karabağ Savaşı ülke ekonomisini de ciddi şekilde etkilemiştir. Örneğin topraklarının %20'sini kaybeden Azerbaycan, 1 milyon göçmenle yüz yüze gelmiş ve savaşı finanse etmek için devlet bütçesinden ayrılmış milyarlarca Dolarlık para kaybına maruz kalmıştır. Savaşın yaşattığı olumsuzlukların piyasa ekonomisi reformlarını geciktirdiği, yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye girişini ertelediği ve sosyo-ekonomik yapıyı derinden etkilediği görülmüştür. Savaş sonucunda Azerbaycan ekonomisi 25-50 milyar Dolar arasında kayba uğramıştır (Dikkaya ve Çaylak, 2008: 134).

Ekonomide en ciddi olumsuzluk 1992 yılında yaşanmıştır. 1992-94 yıllarında GSMH iki kattan daha fazla azalarak 1991 yılının %48'i oranında gerçekleşmiştir. 1994 yılında ise 1990 yılına göre GSMH % 53 olmuştur. Ve bunun içinde sanayi % 62, tarım %44, tüketim % 75 ve vergi hasılatında da % 45 oranında azalma görülmüştür. Netice olarak nüfusun geçim standardı 3,6 kat; ortalama gelir seviyesi ise %80 azalmıştır. Birinci dönemde uygulanan yanlış reformlar bankacılık-finans sisteminde ve dış ticarete ciddi sıkıntılar yaşanmasına sebep olmuştur.

Enflasyon, 1992-1994 yılları arasında 4 haneli rakamlara çıkmıştır. Krediler banka yöneticilerinin istekleri doğrultusunda verilmiş ve devlet bütçesi ciddi açıklar vermeye başlamıştır (Aras, 2003: 15).

Enflasyon nedeniyle vergi oranlarının azaltılması devlet bütçesi gelirlerini de olumsuz etkilemiştir. Tarım sektörüne ve devlet kurumlarına verilen kredilerin düzensiz,

⁵ Cagan tarafından yapılan tanıma göre, aylık %50 düzeyinde gerçekleşen enflasyon oranına Hiper enflasyon denir.

denetimsiz kullanımı ekonomik durumu daha da gerginleştirmiştir. Birinci dönemde dış ticaret ilişkileri olumsuz boyut kazanmış, ödemeler bilançosunda açıklar gittikçe artmaya başlamıştır. Millî paranın değer kaybı da birinci dönemin acı neticelerindedir. Sonuç olarak birinci dönem, yani 1991-1994 aralığı Azerbaycan ekonomisinin ciddi sıkıntılarla karşılaştığı, ülkede sosyal ve siyasal problemlerin bunalıma dönüştüğü, savaş ortamının yaşandığı, serbest piyasa ekonomisine geçişte ciddi sorunların yaşandığı bir dönem olmuştur (Aras, 2003: 16).

3.1.1.1. Ayaz Mütellibov Dönemi (1990 - 1992)

20 Ocak 1990'da Bakü' de "Kanlı Ocak" adıyla anılan ve Sovyet ordusunun silahsız insanlara yaptığı katliamın ardından A. Vezirov'dan sonra Ayaz Mütellibov Komünist Parti Genel Sekreterliğine getirilmiştir. 19 Mayıs 1990 tarihinde ise SSCB'ye bağlı olarak Azerbaycan Cumhurbaşkanı olarak Ayaz Mütellibov seçilmiştir. Tek aday olarak seçimlere giren Mütellibov 1991 yılı Eylül ayında devlet başkanlığı seçimlerini kazanmıştır. Mütellibov dönemi, kısa zamanı kapsamasına rağmen daha çok Mütellibov-Elçibey rekabeti ile geçmiştir. Rusya yanlısı politikalar izleyen Mütellibov iktidarı, Azerbaycan'daki AHC partisine rağmen, eski SSCB'nin devamı mahiyetini taşıyan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyeliğine sıcak bakmış ve 21 Aralık 1991 tarihli "Almatı Bildirisi"⁶ni imzalamıştır. Fakat parlamentoda aktif olan muhalefet bu anlaşmanın onaylanmamasını sebep olmuştur (Salmanlı, 2007: 26).

Bu dönemde ülkede siyasî ve iktisadî durum gerginleşmiş, temel iç sorun ise Ermenistan'ın Karabağ topraklarını sahiplenme isteği ve bu topraklarda gerçekleştirdiği katliamlar olmuştur. Mütellibov, bu sorunların Rusya'nın yardımıyla son bulacağı düşüncesiyle yola çıkarak Ocak 1992'ye dek Rusya ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Ancak Karabağ savaşında Azerbaycan'ın sürekli toprak kaybına uğraması Ermenistan tarafının Azerbaycan Türklerine karşı yaptığı katliamlar ve Rusya'nın Ermenistan'a yardım ettiği iddiaları Mütellibov'u zor durumda bırakmıştır. Bütün askerî kuvvetlerini Azerbaycan topraklarından temizleme isteği ve Karabağ'ın otonom statüsünün kaldırılması kararını açıklayan Mütellibov, Azerbaycan'ın toprak kayıplarına engel olamamıştır (Mardanov, 2012: 27). Mütellibov'un Cumhurbaşkanlığı zamanında Rusya, Dostluk ve İş Birliği Anlaşması'nı imzalama isteğini reddetmiştir. Bu anlaşmanın defalarca reddedilmesi ile Rusya, Azerbaycan'ı bağımsız bir devlet olarak

⁶ Temel Sağlık Hizmetleri konulu uluslararası konferans.

tanımamıştır. Mütellibov Rusya'dan fayda gelmeceğini görünce İran ile dış ilişkilerini düzeltmeye çalışmış ve ilk resmî dış gezisine İran'dan başlamıştır. Bu görüşmede İran üzerinden Nahçıvan'a geçiş için yol verilmesini istemiştir (Jamilli, 2004: 47).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilk tanıyan devlet Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Kardeş ülke başkent Bakü'de 25 Mayıs 1991 yılında konsolosluk, daha sonra 14 Ocak 1992 yılında büyükelçilik açmıştır. 23-24 Ocak 1992 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'ni ziyaret eden Mütellibov'un ziyareti sırasında iki ülke arasında askerî alan dışında ikili ilişkilerin geliştirilmesine dair 11 maddeden oluşan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır (Salmanlı, 2007: 26).

Mütellibov zamanında Azerbaycan 8 Aralık 1991 yılında İslam Konferansı Teşkilatı'na, 20 Ocak 1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na ve 2 Mart 1992'de Birleşmiş Milletler'e tam hukukî üye olmuştur. Dış politikada Rusya ve İran'a öncelik tanıyan Mütellibov, iktidarında Batı ve ABD ile ilişkiler kurulmasında kararsızlığa neden olmuştur (Jamilli, 2004: 47). 1991 yılında ABD'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını resmî şekilde tanınmasının ardından iki ülke ilişkileri başlamıştır (Jamilli, 2004: 48).

26 Şubat 1992'de Hocalı bölgesinin Ermeni kuvvetleri tarafından işgali ve Azerbaycan Türklerinin katledildiği haberi, Bakü'de Ayaz Mütellibov'un istifasının istendiği büyük mitinglere neden olmuştur. Bu tepkiler sonucunda, 6 Mart 1992'de Ayaz Mutellibov istifa etmiş ve yerine Parlemonto Başkanı Yakub Memmedov geçmiştir. 7 Haziran 1992'de seçime gitmek üzere Azerbaycan Paramentosunun çalışmalarını durdurmuş; yeniden 50 üyeli Millî Meclis oluşturulmuştur (Mardanov, 2012: 28). Yakub Memmedov döneminde, Azerbaycan için herhangi bir politik ve ekonomik gelişmeden bahsetmek mümkün değildir. Onun dönemi belirsizlikler, arayışlar ve bir sonraki devlet başkanlığına geçiş için girişimler dönemi olmuştur (Aslanlı, 2017: 91).

3.1.1.2. Ebülfez Elçibey Dönemi (1992 - 1993)

Sovyetler Birliği döneminde, akademisyenlik yapan ve özgürlük yanlısı düşüncelerinden dolayı mahkum olan aydınlardan biri de Ebülfez Elçibey'dir. Buna rağmen, daha 1970'li yılların evvelinde Azerbaycan Halk Cephesi Partisi'ni kurmuştur. 16 Temmuz 1989 yılında Bakü'de AHC Kuruluş Toplantısı yapılmış ve AHC Başkanı Ebülfez Elçibey seçilmiştir. AHC, siyasî, ekonomik ve kültürel fikirler üreten ülkede

Komünist Parti dışında tüm siyasî ve kamu kuruluşlarının yer aldığı örgüt olmuştur (Salmanlı, 2007: 30).

7 Haziran 1992 yılında, Ebülfez Elçibey (1992 Haziran-1993 Haziran) Azerbaycan'da gerçekleşen Devlet Başkanlığı seçimlerini kazanmıştır. Elçibey seçim programında politik hedeflerini temel ilkeler halinde halka belirtmiştir. İç politikada ülkenin toprak bütünlüğünü ve vatandaşların güvenliğini sağlamayı, vatandaşların kişisel ve siyasî haklarının uluslararası normlara uygun biçimde gerçekleşmesini, dış politikada ise Azerbaycan'ın, Birleşmiş Milletler kararnamesi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı kararlarına, eşit haklara ve karşılıklı çıkarlara dayalı politika izleyeceğini açıklamıştır. Bütün bu politikaların gerçekleştirilmesi için yeni bir Anayasanın gerekliliğini ifade etmiştir. Elçibey, Karabağ sorununun çözülmemesi durumunda da, ekonomik gelişmenin ve siyasî bağımsızlığın mümkün olmayacağını söylemiştir. Ayrıca planladığı politikada piyasa ekonomisine geçiş, hukuksal bir devlet kurma, kültürün, bilimin ve eğitimin gelişmesi gibi konular yer almıştır (Salmanlı, 2007: 30).

Elçibey Türkiye ile sıcak ilişkiler kurmuş ve ilk yurtdışı gezisini de bu ülkeye yapmıştır. 24-27 Haziran 1992'de Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştiren Elçibey TBMM'de yaptığı konuşması ile Türkiye'yi nasıl gördüğünü ve nasıl bir Azerbaycan-Türkiye ilişkisi düşündüğünü söylemiştir. Bu konuşmasının evvelinde "*Bizim Kabemiz Ankara'dır*" diyerek Türkiye'ye verdiği önemi vurgulamıştır. 2 Kasım 1992 tarihinde Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliği faaliyete geçmiştir. Ardından "Suçluların İadesi" ve diğer konularda anlaşmalar imzalanmıştır. 12 maddeden oluşan bu anlaşma, 10 yıllık dönem için imzalanmıştır. Anlaşmalar daha çok Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin ekonomik boyutunu geliştirme odaklı olmuştur. Ayrıca Türk işadamlarına kolaylıklar sağlanmıştır (Eravcı ve Karakuş, 2016: 88).

Elçibey'in döneminde ülke nüfusunun kimlik kartlarında Azerbaycanlı yerine "Türk", Ruslardan kalma (ov/yev, ova/yeva) soy isimlerin sonu değiştirilerek "lı, li" şeklinde yazdırılmıştır (Farzalievu, 2007: 7). Bütün bu değişiklikler ve Türkçülük politikası sınır komşuları Rusya ve İran gibi devletlerin rahatsız olmalarına neden olmuştur. Daha iktidarını sağlama almadan ciddi ve riskli adımlar attığını gören Rusya'nın endişesini Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan uzaklaşması oluşturmuştur. Bu endişenin yersiz olmadığını gösteren durum ise Elçibey'in müşavirlerinden biri olan Fazıl Mustafayev'in iktidara geldiklerinde BDT'den çekileceklerini vurgulaması

olmuştur. Komşu İran'ın rahatsızlığının nedenini ise o dönem için nüfusunun önemli bir kısmının (20-25 milyon) Azerbaycan Türklerinden oluşması ve tekrar bağımsızlığını kazanmasının ardından Elçibey'in çabaları sonucunda tekrar Azerbaycan'ı birleştirme korkusu oluşturmuştur. Çünkü milliyetçi lider Elçibey tarihî süreçte Azerbaycan'ın işgâl olunmuş bütün topraklarını Cumhuriyette yeniden birleşmesini istiyordu. Eski devlet başkanının bu isteği ve yöneteceği Azerbaycan Cumhuriyeti, komşu İran Devleti'nin o dönemde işine gelmemiştir (Sancak, 2017:62).

AHC döneminde Batılı şirketlerle görüşülmüş, petrolün pazarlanması ve petrol alanlarının işletilmesi 1992 yılında oluşturulan konsorsiyumda İngiliz ve Amerikan şirketlerine verilmiştir (Sancak, 2017: 64). Elçibey iktidarı zamanında Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu ile yabancı şirketler arasında petrol kaynaklarının geliştirilmesini destekleyen anlaşmada Azerbaycan Devlet Petrol Şirketinin yüzde 30% pay alacağı gösterilmiştir. 1993 yılında ise Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi "Azeri, Çıraklı ve Güneşli" kaynaklarının birlikte işletilecek şekilde anlaşma yapılmasına dair deklarasyonu⁷ kabul etmiştir. Bununla birlikte Haziran 1993'de Azerbaycan'da yaşanan darbe ve yönetim değişikliğinin ardından Haydar Aliyev iktidara gelmiş söz konusu olan petrol anlaşmaları iptal edilmiştir (Aras, 2006: 41).

İktidarı kısa sürmüş olsa da, AHC iktidarı Rus ordusunu ülkeden çıkarmayı başarmıştır. Bu durum Azerbaycan'ın kırılğan olan bağımsızlığını daha da pekiştirmiş ve Batı'nın belli ölçüde desteğini arkasına alabilmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan durumu kabullenmek istemeyen Rusya Azerbaycan'a karşı siyasî, askeri ve ekonomik baskılarını daha da artırarak, 1993 yılının 18 Haziran'ında Azerbaycan'ın Gence kentinde Albay Suret Hüseyinov'a askeri yardım yaparak onun darbe girişiminde bulunmasında yardımcı olmuştur (Cabbarlı ve Abdullayeva, 2009: 80). Bu dönemde ülke dışından gelen yardımlar sonucu Azerbaycan'da etnik gruplar ayaklanmış Ermeni saldırıları giderek artmış ve ülkede iç savaş yaşanmıştır. Azerbaycan'ın kuzeyinde "Lezgiistan Devleti" nin kurulmasını ve Azerbaycan topraklarının bölünmesini amaçlayan "Samur Hareketi Örgütü" kurulmuş, mitingler gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'ın güneyinde ise Talışlar, Albay Ali İkrâm Hummedov liderliğinde örgütlenmiş ve "Talış Devleti" ni kurmaya çalışmışlardır. Ülke içinde yaşayan azınlıkların mitingleri, Rusya'nın gizli desteği ve yardımı ile gerçekleştirilmiştir (Yunusov, 2007: 40).

⁷ Bildirme, duyurma. Bir konunun kamuoyuna duyurulması için yapılan açıklama.

Azerbaycan'ın bazı bölgeleri devletin kontrolü dışına çıkmış, Azerbaycan' da iç savaş tehlikesi yaşamıştır. Böyle bir durumda Azerbaycan Devlet Başkanı Ebulfez Elçibey ülkedeki olumsuz gidişatı değiştirmek ve çabaları birleştirmek maksadı ile Nahçıvan Ali Meclisi Başkanı görevinde çalışan Haydar Aliyev'i Bakü'ye davet etmiştir. 15 Haziran 1993 tarihinde, Aliyev Azerbaycan parlamentosu başkanı seçilmiştir ve siyasi gerilim son bulmuştur (Aslanlı, 2017: 93).

3.1.1.3. Haydar Aliyev Dönemi (Ekim 1993-2003)

Haydar Aliyev, 1923 yılının 10 Mayıs'ında Azerbaycan'ın Nahçıvan bölgesinde doğmuştur. İşçi bir ailenin çocuğu olan Aliyev Pedagoji Yüksekokulu'nu bitirdikten sonra Bakü' ye gitmiş, 1939 yılında ise Azerbaycan Sanayi Enstitüsü'nde mimarlık eğitimi almaya başlamıştır. Savaş nedeniyle eğitimini yarıda bırakan Aliyev, çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1957 senesinde ise Azerbaycan Devlet Üniversitesi' nin Tarih Bölümü'nü bitirmiştir (Mahmudova, 2006: 36).

Aliyev'in devlet yönetiminde tecrübeli ve güçlü bir lider olacağı, onun geçmişte üstlendiği görevlerden belli olmuştur. Aliyev, cumhurbaşkanlığı öncesinde aşağıdaki görevlerde bulunmuştur :

- 1941 yılından itibaren Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Halk İç İşleri Komiserliği ve Halk İç İşleri Komiserleri Meclisi Şube Müdürlüğü,
- 1964'te Azerbaycan SSCB Bakanlar Kurulu Devlet Güvenliği Komitesi Başkan Yardımcılığı,
- 1967'den Sonra Komite Başkanlığı,
- 1969-1982 Yılları Arasında Komünist Parti Birinci Sekreterliği,
- 1988'e kadar SSCB Başbakan Birinci Yardımcılığı ve Politbüro Üyeliği (İyikan, 2011: 248).

1991 Haziranında Dağlık Karabağ sorunundaki yaklaşımını eleştirdiği için SSCB Komünist Partisi üyeliğinden istifa etmiş ve Nahcivan'a dönmüştür (Sancak, 2017: 66). Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazanmasından sonra 1991 yılından itibaren-2003 yılına dek Aliyev aşağıdaki görevlerde bulunmuştur:

- 4 Eylül 1991'de seçimleri kazanarak Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı,
- 21 Kasım 1992'de Yeni Azerbaycan Partisi Başkanı,
- 15 Haziran 1993'te Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı

- 3 Ekim 1993'te ise tek aday olarak, %99 oy oranıyla cumhurbaşkanı seçilmiş ve görevini 2003'e dek devam ettirmiştir (İyikan, 2011: 249).

Haydar Aliyev 3 Ekim 1993 yılında Azerbaycan' da gerçekleşen cumhurbaşkanı seçimlerini kazanmıştır. 5 yıl sonra yeniden 1998 yılının 11 Ekim tarihinde yapılan seçimlerde ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmiştir. 21 Nisan 2003' te Cumhuriyet Sarayı' nda düzenlenen bir törende yaptığı konuşma sırasında Aliyev iki kez rahatsızlanmış ve konuşmasını yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Haydar Aliyev GATA' da⁸ bir süre tedavi gördükten sonra ABD' ye götürülmüş, 12 Aralık 2003' te 4.5 ay tedavi gördüğü Cleveland Kliniği'nde vefat etmiştir (Mahmudova, 2006: 37).

3.1.1.3.1. Azerbaycan Ekonomisinde Haydar Aliyev Faktörü

Haydar Aliyev, Azerbaycan' da piyasa reformlarının tutarlı ve düzenli bir şekilde uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu reformların ana hedefi, devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi, özel ve kolektif girişimciliğin geliştirilmesi, üretim verimliliğinin artırılması ve ekonomik büyümenin hızlandırılmasıdır (Hüseynova, 2005: 249).

İyi bir politikacı olan Aliyev iktidara gelmesinin ardından 1993 yılında ülkede önemli değişikliklere imza atmış, istikrarı sağlamlaştırmış ve bütün alanlarda gelişimi hızlandırmıştır. İlk önce Ermenistan ile Karabağ savaşını durdurmak amacıyla 12 Mayıs 1994 tarihinde ateşkes imzalamıştır (Cabiev, 2013: 66).

Azerbaycan ekonomisi bu yıllar içinde büyük değişiklikler ve reformlar dönemini yaşamıştır. Piyasa ekonomisine geçiş ve dünya ekonomik sistemine entegrasyon süreci Haydar Aliyev politikasının temel yönlerini oluşturmuştur. Ülkede makroekonomik istikrar sağlanmış, 1980'lerin sonundan itibaren yaşanan gerileme eğilimleri durdurulmuş ve üretim yeniden arttırılmıştır (Abdullazade, 2003: 11).

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra evvelki devlet başkanlarından farklı olarak, Aliyev iktidarında ülkede uluslararası yatırım ortamının gelişmesi, üretimin teknolojiye ayak uydurmaya çalışması ve toplumun refah düzeyinin iyileştirilmesi yönünde gösterilen çabalar Azerbaycan için iyi bir başlangıç sayılmıştır. Azerbaycan'ı Ekonomik İşbirliği Örgütü, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Bağımsız Devletler Topluluğu' na üye olması istikametinde uluslararası arenada önemli bir ülke haline

⁸ Gülhane Askeri Tıp Akademisi

getirmiş, eski İpek Yolu' nun ülke için önemini yeniden canlandırmıştır. Aliyev, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının faaliyete geçmesi, Güney Kafkasya doğalgaz boru hattı ve Kars-Tiflis-Bakü demiryolu projesi ile Bakü'nün önemli bir şehir konumunda bulunmasını sağlamıştır (Dikkaya ve Çaylak, 2008: 143). Kars-Tiflis-Bakü projesi oğlu İlham Aliyev'in zamanında faaliyete geçmiş ve 30 Ekim 2017 yılında ilk tren Bakü-Tiflis-Kars istikametinde yola çıkmıştır. Hali hazırda, BTK demiryolu 75 milyar ABD dolarlık yük hacmiyle Avrupa-Asya arasındaki en avantajlı taşıma koridoru olarak görülmektedir (Babiş ve Nasirova, 2017:3).

Ekonominin yeniden yapılanması için gerekli uluslararası fonlara üye olan Azerbaycan aynı zamanda Asya Kalkınma Bankası, Avrupa Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası gibi diğer önemli bölgesel finans kuruluşları ile IMF, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler ve onun ekonomik kuruluşlarının aktif bir üyesi haline gelmiştir. Uyguladığı bir sıra reformlar sonucunda dış ticarete gelişmeler yaşanmış ve yüzden fazla ülke ile dış ticaret ilişkileri kurulmuştur (Dikkaya ve Çaylak, 2008: 144).

3.1.1.4. Birinci Dönemde Yapılan Reformlar (1991-1994)

Azerbaycan'da kriz dönemi olarak adlandırılan birinci dönemde yapılan reformlar aşağıda sıralanmıştır:

- Haziran 1991' de özel mülkiyet kanunu kabul edilmiştir.
- Ocak 1992' de önce fiyat liberalizasyonuna gidilmiş, daha sonra ise katma değer vergisi uygulamasına geçilmiştir.
- Nisan 1992' de yabancı sermaye kanunu yürürlüğe konulmuştur.
- Ağustos 1992' de merkez bankası kanunu yürürlüğe konulmuştur.
- Ağustos 1992' de piyasada manat para birimi şeklinde işlem görmeye başlamıştır.
- Ocak 1993' te küçük boyutlu işletmelerin özelleştirilmesine dair kanun kabul edilmiştir.
- Ocak 1994' te cumhuriyetin tek yasal para birimi manat olmuştur.

- Haziran 1994'te iflas kanunu kabul edilmiş, bankalar borçlarını konsolide⁹ etme kararı almıştır.

Savaşın etkisiyle reform sürecinde yavaşlamalar olsa da 1994 yılının 12 Mayıs'ında Ermenistan ile ateşkes imzalanması ile ekonomik dönüşüm süreci tekrar hız kazanmıştır (Aras, 2005: 27).

3.1.2. İkinci Dönem – İstikrar Dönemi (1995 - 2000)

Bağımsızlık sonrası 2. dönem yani 1995 - 2000 yıllarında uygulanan politikalar sonucunda Azerbaycan'da ekonomik krizlerin durdurulduğu ve ekonomik istikrarın kendini yavaş yavaş gösterdiği dönem olarak bilinmektedir. İkinci dönemde ekonomide yapılan reformlarla birlikte 3 önemli hedef belirlenmiştir. Bunlar;

- Ekonomik yapının oluşturulmasında liberal-demokratik yönlü piyasa prensipleri çerçevesinde reformlar uygulamak,
- Cumhuriyetin en önemli kaynağı olan petrol ve doğalgaz rezervlerinin işlenmesi,
- Dünya ekonomisi ile global ve bölgesel boyutlu entegrasyonun gerçekleştirilmesidir (Ahundzade, 2009: 40).

1994 yılından itibaren ülkede bir sıra ekonomik politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Örneğin Uluslararası Para Fonu ile planlı şekilde yapılmış işbirliği ve gerçekleştirilen para politikası sonucunda enflasyon rakamları kontrol altına alınmış, GSMH'de düşüşlerin önlenmesi sağlanmış, ekonominin genel dengesinde bir rahatlama görülmüştür (Aras, 2003: 19).

İkinci dönemden başlayarak ülke ekonomisinde gerileme süreci yavaşlamış, uygulanan kalkınma modeli olumlu sonuçlar vermeye başlamıştır. Örneğin 1995-2000 aralığında ekonomide özel sektörün payı % 29'dan % 68'e yükselmiş, GSMH % 26.3 artmış, nüfusun yaşam seviyesi iki kat iyileşmiştir (Aras, 2003: 20). Enflasyon oranlarında son 5 yılda gözle görülebilecek kadar değişme olmuştur. Şöyle ki, enflasyon dört haneli rakamlardan 1995 itibariyle üç haneli, 1996'da iki haneli, 1997'de ise tek haneli rakamlara inmiştir. 1998 ve 1999 yıllarında ise ekonomi deflasyonist sürece girilmiş, eksi enflasyon oranları izlenmiştir (İsmayılov, 2007: 111).

⁹ Kısa vadeli borcun, orta ya da uzun vadeli borca dönüştürülmesidir.

1994 yılında imzalanmış olan "Asrın Anlaşması" ndan sonra ülke ekonomisine doğrudan yabancı yatırımlar yapılmıştır. Bu dönemde yabancı yatırımcıların ülkeye akımı başlamış, 1994-2000 yıllarında yatırılan toplam yabancı sermaye hacmi 5.9 milyar dolar olmuş ve % 22,8 oranında finans alanına, % 56,3 oranında petrol alanına, % 20,9 oranında ise diğer alanlara yatırım yapılmıştır (Aras, 2003: 20). Petrol sanayisine 1994-2000 yılları arasında toplam 3.34 milyar dolar yatırım yapılmıştır (Süleymanov; Aras; Bulut, 2009: 173).

Azerbaycan'ın, eski Sovyet Cumhuriyetleri içerisinde en hızlı büyüyen ülke ekonomilerinden biri haline gelmesinde petrol sektörüne yapılan büyük hacimli yabancı yatırımların önemli rolü olmuştur. Aynı zamanda ülke ekonomisinin büyümesinde petrol sektörü ve petrol sektörüne bağlı inşaat faaliyetleri ile birlikte, iletişim sektörleri ve az miktarda tarım sektörü de katkı sağlamıştır. 2000 yılı sonu itibariyle GSMH 1990 yılına göre 2 kat artmıştır. Bu dönemde ticari ilişkilerde gelişme görülmüş ve 2000 yılı itibariyle 122 ülke ile iktisadî ilişkiler kurulmuştur (Aras, 2003: 21). 1999'da yaşanan Asya ve Rusya krizleri tüm BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Azerbaycan'da ekonominin petrol sektörüne bağımlı olması nedeniyle krizin Azerbaycan ekonomisindeki olumsuz etkisi daha fazla hissedilmiştir (İsmayılov, 2007: 110).

Sonuç olarak 2. dönem olarak değerlendirilen 1995-2000 yılları Azerbaycan ekonomisinde birçok değişimin gerçekleştiği yıllar olmuş, ekonomik kriz durdurulmuş, istikrar politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bunlarla birlikte kalkınma amaçlı iktisadî reformlar uygulanmış, bazı ekonomik göstergelerde pozitif yönde gelişmeler yaşanmış, serbest piyasa ekonomisine geçişin temelleri atılmış, kısaca istikrarlı gelişme ortamına girilmiştir. Fakat bu gelişmeler ekonominin tamamen kalkındığı, bağımsızlığını yeni kazanan ve savaştan yeni çıkan ülkenin ekonomik sorunlarının tamamen çözüldüğü, ekonominin rayına oturduğu anlamına gelmemektedir (İsmayılov, 2007: 111).

3.1.2.1. İkinci Dönemde Yapılan Reformlar (1995-2000)

İkinci dönemde yapılmış olan reformlar aşağıda sunulmuştur:

- Ocak, 1995 yılında haksız rekabete dair kanun kabul edilmiştir.
- Nisan 1995' te IMF programı kabul edilmiş ve ekonomik büyüme dönemine girilmiştir.

- Eylül 1995' te küçük boyutlu işletmelerin özelleştirilmesine ilişkin kanun kabul edilmiş, 1996 yılından itibaren de küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine başlanmıştır.
- Eylül 1996'da bankacılık sektörü yeniden yapılandırılmış, hazine senetleri piyasası faaliyete geçirilmiştir.
- Şubat 1997'de kamu alımlarında rekabetin korunmasına dair kanun kabul edilmiştir.
- Haziran 1997'de İflas Kanunu'nda değişiklik yapılması hakkında ikinci bir kanun kabul edilmiştir. Aynı zamanda, sadeleştirilmiş bir gümrük tarife uygulamasına geçilmesi için yeni Gümrük Kanunu kabul edilmiştir.
- Temmuz 1997'de Telekom Kanunu kabul edilmiştir.
- 1998 yılında Elektrik Kanunu kabul edildikten sonra enerji sektörü yeniden düzenlenmiştir.
- 1998 yılının Ağustos ayında Rehin Kanunu, Eylül ayında yeni bir Menkul Kıymetler Kanunu kabul edilmiştir.
- Şubat 1999'da İş Gücü Kanunu kabul edilmiştir.
- Aralık, 1999'da Petrol Fonu kurulmasını öngören bir karar kabul edilmiştir. Kararın amacı petrol gelirlerinin tek bir hesap altında toplamak ve harcamaların daha şeffaf kurallara göre yapılmasını sağlamaktır.
- 1999 yılının son çeyreğinde Emlak Komitesi iptal edilmiş yerine Şubat 2000'de yılında Emlak Bakanlığı kurulası için karar verilmiştir.
- Mayıs 1999'da Özelleştirme Kanunu kabul edilmiştir.
- Haziran 1999'da ise yeni bir Vergi Kanunu kabul edilmiştir (Aras, 2003: 24).

3.1.2.2. Enerji Kaynağı Potansiyeli Bakımından Hazar'ın Önemi ve Asrın Anlaşması

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) rezervlerine göre yaklaşık 3 kat fazla olan Hazar'ın petrol rezervlerinin yaklaşık 200 milyar varil civarında olduğu hesaplanmıştır. Bu rezervler dünya rezervlerinin yaklaşık % 10'una karşılık gelmektedir.

Hazar kıyısında yerleşen ülkelerle birlikte Özbekistan da dikkate alındığında toplam altı ülkenin petrol rezervleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5. Hazar Bölgesi Ülkelerinin Toplam Rezerv Payları (Milyon Varil)

Ülkeler	BP (2007 sonu itibariyle)	(Ocak- 2009 itibariyle)
Kazakistan	39.828	30.000
Azerbaycan	7.000	7.000
Rusya	79.432	60.000
Türkmenistan	0.600	0.600
Özbekistan	0.594	0.594
İran	127.454	98.194

Kaynak: (Aras, 2012:4)

Hazar Havzası'nın dünya doğalgaz rezervlerindeki doğalgaz oranı, petrole göre daha yüksektir. Örneğin Hazar Havzası'nda yer alan doğalgaz rezervleri, dünya doğalgaz rezervlerinin yaklaşık % 40'ını oluşturmaktadır. SSCB'nin yıkılmasından sonra Hazar batı piyasaları için özellikle, enerji kaynaklarının hem üretim hem de ihracına yönelik önemli merkezlerin biri haline dönüşmüştür (Aras, 2012: 4).

Eylül 1992'de Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi kurulmuştur. SOCAR Azerneft ve Azerneft Kimya isimli iki devlet şirketinin birleşmesinden oluşmuştur. Uluslararası petrol şirketleriyle anlaşma, ülkenin sahip olduğu petrol rezervlerinin işletilmesi şirketin faaliyetleri arasındadır (Ahmedov, 2006: 81).

Aralık 1994' te ise Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi kurulmuştur. SOCAR dahil dünyanın diğer ülkelerinden 11 şirketinin katılımı ile kurulan şirketin faaliyetleri arasında, ülkede petrol rezervlerinin işletilmesi ve Azerbaycan petrol sanayisinin batı standartlarına uygun hale getirilmesi bulunmaktadır (Aras, 2006: 43).

Azerbaycan batılı ülkeler ile bir sıra petrol ve doğalgaz anlaşmaları yapmıştır. Bu anlaşmalardan en önemlisi ise 20 Eylül 1994 yılında imzalanan "Mega Proje" ya da "Asrın Anlaşması" dır (Ahmedov, 2006: 81).

1993 yılından itibaren Hazar Denizi'nin Azerbaycan sınırında yer alan yatakların ortak kullanımı üzerine yabancı şirketlerle görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde sadece Azerbaycan petrolü değil, Kazakistan ve Türkmenistan petrolünün de Bakü vasıtasıyla Türkiye arazisine çıkarılması için görüşmeler yapılmaya başlanmış ve anlaşmalar için hazırlıklar yapılmıştır. 1993 yılının Mart ayında Türkiye Petrolleri

Anonim Ortaklığı (TPAO) ve SOCAR arasında petrolün dünya pazarına çıkarılması hakkında anlaşmaya varılmıştır (Aras, 2006: 42).

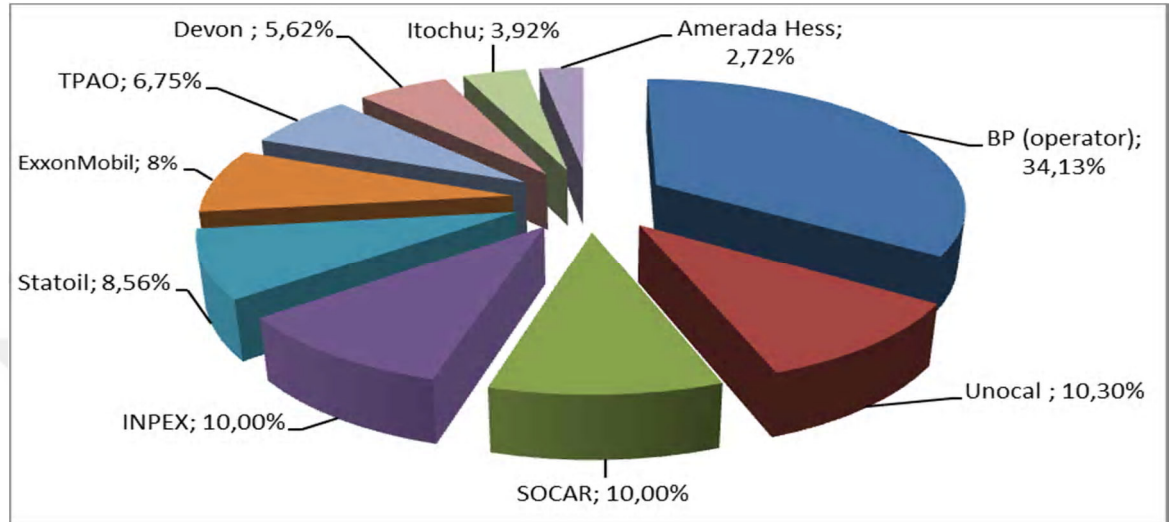
Azerbaycan'da Çıraklı ve Güneşli kaynaklarının yeniden işletilmesine ilişkin görüşmeler Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından başlamıştır. Nisan, 1994'te SOCAR, Rus şirketi Lukoil'in Azerbaycan'ın kendi hissesinden yüzde %10 oranında pay alacağını proje ortaklarına resmen açıklamıştır. Nihayet üç yıl süren görüşmeler neticesinde 20 Eylül 1994' te, Bakü'nün Gülistan Sarayı'nda, SOCAR ile dünyanın 6 ülkesinin¹⁰ ve 10 uluslararası petrol şirketinin bulunduğu Mega proje "Asrın Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşmayı yabancı şirketlerden BP, Amoco, Lukoil, Pennzoil, Unocal, Statoil, MC Dermott, Ramco, TPAO, Delta-Hess imzalamıştır. SOCAR ise Azerbaycan hükümetini temsil etmiştir. Söz konusu anlaşma 2 Aralık 1994 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylandıktan sonra 12 Aralık 1994'te yürürlüğe girmiş, Hazar Havzası'nın söz konusu 3 kaynakta ve belirlenen bölgelerinde petrol arama ve çıkarma salahiyeti AIOC' ye verilmiştir (Aras, 2006: 43).

30 yıllığına imzalanan anlaşmada bu süre boyunca 511 milyon ton petrol çıkarılması planlanmıştır. Azerbaycan ise bu paydan 258 milyon ton petrol ve 55 milyar m³ doğalgaz alacaktır. Öncesinde SOCAR' ın payı yüzde % 30 olarak belirlenmiş, fakat sonraki dönemlerde bu pay % 20'ye inmiştir. Bunun nedeni ise % 10'luk hissenin Lukoil'e devredilmesi olmuştur. SOCAR, % 20'lik hissesinden % 5'ini İran'a vermek istemiş, lakin başta ABD'nin petrol şirketleri olmak üzere diğer batılı petrol şirketlerinin karşı çıkması sonucunda bu durum gerçekleşmemiştir. Nisan 1995' te SOCAR kendi hissesinden % 5'lik bir bölümü Amerikan Exxon şirketine, aynı zamanda %5'lik bir hisseyi de Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) devretmiştir. Böylece, TPAO' nun projedeki toplam payı % 6,75'e yükselmiştir. Projeye daha sonra Japonya da dahil olmuştur. Japonya'nın "Itochu" enerji şirketi tüm paylarını satan " McDermott International" dan % 2,45 pay almış "Azeri-Çırak - Güneşli Konsorsiyumu" na katılmış, ardından da AMOCO'nun sattığı hisseden % 1,5'ini alarak toplam payını % 3,9'a çıkarmıştır. AMOCO'nun satışa sunduğu diğer hissesinin % 3'ü Exxon, %5'i ise Unocal tarafından satın alınmıştır (EkoAvrasya, 2013: 50). Toplam yatırım hacmi 11 milyar dolara yükselen bu proje nitelikli üretilebilir petrol rezervlerinin toplamı 96

¹⁰ ABD, İngiltere, Norveç, Türkiye, Rusya ve Suudi Arabistan dahildir.

milyar m³ doğalgaz, 5.4 milyar varil ise petrol olduğu tahmin edilmektedir (Aras, 2006: 43).

Asrın Anlaşmasının 2017 yılına kadar olan paylaşım şekli aşağıda verilmiştir:

Grafik 8: Asrın Anlaşmasının 2017 Yılına Kadar Olan Paylaşım Şekli.

Kaynak : (Aras, 2006: 43).

Grafik 8'te görüldüğü gibi en büyük payın ABD'ye ait olduğu görülmektedir. Amerikan şirketlerin toplam hisse oranı % 40, İngiliz şirketlerin toplam hisse oranı ise yaklaşık % 19'dur. Amerikan ve İngiliz şirketlerinden sonra konsorsiyumdaki en büyük pay % 10'la Rus ve Azerbaycan şirketlerine aittir.

"Asrın Anlaşması"nın imzalanmasında hem ülke içinde, hem de yurtdışında çok ciddi direnç olmuştur. Ancak bütün bu zorluklara rağmen Azerbaycan kendi isteğini gerçekleştirmiş ve anlaşmanın imzalandığı gün, bağımsızlığın henüz yeni elde edildiği bir ülkenin petrol stratejisinin de temeli atılmıştır (Aras, 2006: 45).

14 Eylül 2017 tarihinde Asrın anlaşmasının 2050'ye kadar uzatılması için Azerbaycan Hükümeti ve ortak girişimciler tadil edilerek yeniden şekillendirilen "Azeri-Çırac-Güneşli" üzerinden Derin Su Üretim Paylaşım Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmayı Azerbaycan Hükümeti adına SOCAR Başkanı Rövnag Abdullayev ve ortak girişim şirketlerinin üyeleri imzalamıştır. Yeniden şekillendirilen anlaşmaya göre ACG PSA'ya göre BP işletici olarak kalmaya devam edecek, aynı zamanda ortak girişimciler Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu'na 3.6 milyar dolar ödeyecek, SOCAR ise ACG PSA'daki hisselerini % 11.65'ten % 25'e çıkaracaktır. Önümüzdeki 32 yıl süresince, ACG petrol sahasına 40 milyar doların üzerinde sermaye yatırımı yapılması

karara bağlanmıştır (<http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2017-haberler/2017/09/15/asrin-anlasmasi-2050-ye-kadar-uzatildi!>).

3.1.2.3. Diğer Petrol ve Doğalgaz Anlaşmaları

Ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra Aliyev iktidarı zamanı sadece "Asrın Anlaşması" değil aynı zamanda karada ve denizde birçok petrol ve doğalgaz anlaşması imzalanmıştır. Karada ve denizde birçok petrol yatağı bulunmuş ve bu yataklar üzerine petrol ve doğalgaz anlaşmaları yapılmıştır.

Denizde; Şahdeniz, Lenkeran-Deniz, Talış-Deniz, Abşeron, Oğuz, Nahçıvan, Kürdaşı-Arazdaşı-Kirgan Deniz Yatakları, İnam, Araz-Alov-Şark, Yanan Tava-Ateşgah-Muğan, Lerik-Cenab-Savalan-Dalga, Zafer-Meşel, Karabağ, Dan Ulduzu Eşrefi Yatakları Anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmalar içinde en fazla yatırım hacmine sahip "Araz-Alov-Şark Yatakları Anlaşması" ve "Şahdeniz Anlaşması" dır. 21 Temmuz 1998 tarihinde imzalanan Araz-Alov-Şark Yatakları Anlaşması için 10 milyar dolar yatırım yapılmıştır. Bu anlaşmada SOCAR % 40, BP % 15, Statoil % 15, Exxon Mobil % 15, TPAO % 10, Alberta Energy % 5 oranında paya sahiptir. Fakat 2001 yılının Aralık ayında Hazar Denizi sınırında belirsizlikten dolayı İran ve Azerbaycan'ın karşı karşıya gelmeleri üzerine araştırmalar durdurulmuştur (Aras, 2005: 252).

4 Temmuz 1996 tarihinde imzalan 30 yıllık süreyi kapsayan "Şahdeniz Anlaşması" için 4.1 milyar dolar yatırım yapılmıştır. Anlaşmaya göre tahmin edilen rezerv hacmi ise 100 milyon ton petrol, 200 milyon ton yoğunlaştırılmış gaz ve 625 m³ doğalgaz olmuştur. Pay sahipleri ise BP % 25,5, Statoil % 25,5, SOCAR % 10, LUKAGİP % 10, TotalFinaElf % 10, NICO % 10, TPAO % 9 dir. "Şahdeniz Anlaşması" projesinde Azerbaycan'ın % 20 lik hissesinden % 10'unu İran'a vermesinin nedeni ise İran'ın Karabağ savaşında tarafsızlığını temin etmek istenilmiştir (Aras, 2005: 248).

Aynı zamanda Azerbaycan topraklarında bulunmuş olan petrol rezervleri üzerine de anlaşmalar yapılmıştır. Kelameddin - Mişovdağ, Anşad, AzGeroil, Güneybatı Kobustan, Zığ-Hövşan, Kürsengi - Karabağlı, Muradhanlı - Caferli-Zerdab, Padar - Harami, Şirvan -Kurovdağ, Batı Abşeron, Pirsaat, Karaçukur Yatağı Anlaşması toprak kaynakları için yapılmış olan anlaşmalara dahildir. Bu anlaşmalar içinde en çok yatırım yapılmış anlaşmalar ise 2 Haziran 1998 yılında imzalanan " Güneybatı Kobustan" ve "Batı Abşeron" (Karadağ-Kepez-Umbaki) Yatakları Anlaşması'dır. Söz konusu olan

anlaşmalar için 900 ve 700 milyon dolar civarında yatırım yapılmıştır (Aras, 2005: 253).

3.1.3. Üçüncü Dönem: Büyüme Yılları (2001 Sonrası)

Azerbaycan ekonomisinin üçüncü döneminin yani 2001 yıllarından itibaren büyüme yılları olarak adlandırılmasının nedeni, ekonominin her geçen yıl giderek büyümesidir. Örneğin bu dönemde de makro iktisadî istikrar devam etmiş, dünya ülkeleri ile imzalanmış olan anlaşmalar sonucunda ekonomide olumlu gelişme kaydedilmiş, doğrudan yabancı sermaye girişleri artmış, aynı zamanda yerli sermaye de devreye girmiştir (Zengin ve Hüseyinov, 2011: 20).

Üçüncü dönem için ülkede gerçekleştirilmesi gereken hedefler şu şekilde sıralanabilir (Aras, 2003: 21).

- 1. İktisadî büyümenin ivme kazanarak devam ettirilmesi,
- 2. İkinci Devlet Özelleştirme Programı'nın kabul edilmesi ile enerji sektörünün yeniden yapılandırılması ve üretim kapasitesinin artırılması,
- 3. İktisat politikalarının sosyal yönünün güçlendirilerek, sosyal refah düzeyinin iyileştirilmesi, böylelikle enerji sektöründen elde edilen gelirlerin diğer sektörlere yöneltilmesi.

Aynı zamanda bu dönemde gerçekleştirilecek iktisat reformları ile daha ziyade petrol sektörü dışındaki alanların geliştirilmesi planlanmıştır. İktisadi kalkınma stratejisinin temel amaçları arasına, yapılan iktisadî düzenlemelerin geliştirelerek modern piyasa ilişkileri ve dünya üretim sisteminin gelişim eğilimine uygun biçimde ülkenin iktisadî sisteminin yeni kalkınma seviyesine geçmesinin sağlanması dahil olmuştur (Aras, 2002: 5).

Bu dönemde ülkedeki temel sorun, makroekonomik büyümeye rağmen nüfusun büyük çoğunluğunun yoksulluk sınırında yaşaması olmuştur. Dünya Bankasının 2001 yılı verilerine göre ülkede halkın % 40-50'sinin günlük geliri 1 ABD doları altındadır. Kısaca bu durum nüfusun yarısına yakınının fakirlik düzeyinde yaşadığı anlamına gelmektedir. 147 ülkenin lideri 2000 yılı Eylül'ünde New York'ta Birleşmiş Milletler organizasyonunda "Bin Yılın Zirvesi"nde toplanarak "Binyıl Kalkınma Hedefleri" ni belirleyen ortak beyannameyi imzalanmıştır. Söz konusu olan beyanname ile yoksulluğun azaltılmasına dair sorunları 2015 yılına kadar çözmeyi hedeflenmiştir.

Binyıl Beyannamesi'ni imzalayan ülke liderleri içerisinde dönemin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev de bulunmuştur. Bu beyannamenin imzalanmasının ardından Azerbaycan Cumhurbaşkanı 20 Şubat 2003 tarihli 854 sayılı Fermanı ile "2003-2005 Yılları için Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Gelişme Devlet Programı" nı onaylamıştır. Bu olumsuz sosyal görünümün iyileştirilmesi amacıyla 2 Mart 2001 tarihli kararla bir komisyon kurulmuş ve hazırlanan taslak program IMF ve Dünya Bankası tarafından desteklenmiştir. Program "2003 - 2005 yılları için Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Gelişme Devlet Programı" adını almıştır. Söz konusu olan programda Azerbaycan'daki fakirlik düzeyi ve onun nedenleri incelenmiş, yoksulluğun azaltılması amacıyla sosyo-ekonomik alanlarda yapılabilecek reformların esas yönleri belirlenmiştir. Reformlarda öncelikle durumları daha zor olan kesimlerin, Karabağ savaşında göçmen durumuna düşmüş insanların, problemlerinin bir an önce çözülmesinin önemi vurgulanmıştır (Zengin ve Hüseyinov, 2011: 21). Programın hayata geçirilmesi sonucunda 2003-2005 yıllarında ülkede, makroekonomik istikrar korunmuş, dinamik ekonomik büyümenin sürekliliği sağlanmış, enflasyon ve ulusal paranın kuru, makul seviyede tutulmuştur. Bu durum ülkede başta yoksulluk olmak üzere, mevcut bulunan sosyal problemlerin çözülmesine yönelik etkili önlemlerin hayata geçirilmesine imkan sağlamış, 2002 yılında % 46,75 olan yoksulluk oranı 2005 yılında %29,3 düzeyine inmiştir. Bu programın ardından ise ülkede halkın refah düzeyinin iyileştirilmesi istikametinde elde edilen olumlu gelişmeleri devam ettirmek amacıyla "2008-2015 yılları için Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Sürdürülebilir Kalkınma Devlet Programı" hazırlanmıştır (Zengin ve Hüseyinov, 2011: 22).

Ülkeye yatırılan sermayenin artması amacıyla Aliyev, 2002 yılının Nisan ve Mayıs aylarında yabancı ve yerli iş adamlarıyla görüşmüş daha sonra ise Ağustos ve Eylül aylarında girişimciliği destekleyen kanunlar imzalamıştır. Bu kanunla özellikle vergi, gümrük, lisans ve işletmelerin denetimi ile ilgili yapılan yapısal düzenlemelerle, yerli ve yabancı işadamlarının önündeki bazı sorunlar çözülmeye çalışılmış, vergi oranları düşürülmüş, küçük ve orta ölçekli işletmeciliğin geliştirilmesi için program kabul edilmiştir (Aras, 2002: 5).

Haydar Aliyev iktidarı ile başlanan kalkınma modeli 2004'te de devam etmiştir. Kişi başına düşen GSMH hacmi 5.1 milyon Manat'a yükselmiş, ortalama aylık gelir ise

%26,2 artarak 483.4 bin Manata ulaşmıştır. Bu gelişme kişi başına düşen gelirin %19,6 artmasına neden olmuştur. 2004 yılının çeyreğinde ülke ekonomisine yöneltilen yatırımların toplam miktarı 22 milyar dolar olurken, ekonomide özel sektörün payı % 74'e yükselmiştir (Aras, 2005: 42).

Makroekonomik bakımdan ülkede son 10 yılda bazı ekonomik göstergelerde artış gözlenmiştir. Örneğin GSMH 2 kat yani % 100, sanayi üretim hacmi %30, tarım ve hayvancılık sektöründe üretim hacmi %61, yatırım hacmi % 18,8, parasal gelir 4,5 kat, ortalama aylık ücretler 7,6 kat, dış ticaret hacmi 5.5 kat, devlet bütçe gelirleri 4,6 kat artmıştır. Ülkede sürekli kalkınma sürecini ve iklimini sağlamak amacıyla Haydar Aliyev iktidarı zamanından itibaren toplam 15 orta ve uzun vadeli devlet programı kabul edilerek uygulamaya konulmuştur. Bölgelerin sektörel kalkınması için kabul edilen bölgesel sosyo-ekonomik kalkınma modeli ise son kalkınma programı olmuştur (Aras, 2005: 43).

Haydar Aliyev' in kalkınma stratejisini devam ettiren İlham Aliyev 11 Şubat 2004 yılında, Azerbaycan bölgelerinin 2004-2008 yıllarını kapsayan sosyo-ekonomik kalkınması ile ilgili devlet programını onaylamıştır. Bu programın hedeflediği amaçlar aşağıda verilmiştir:

- Ülkenin doğal kaynaklarının ve bölgelerin ekonomik potansiyellerinin verimli bir şekilde değerlendirilmesi,
- Tarım sektörü dahil petrol dışı sektörleri canlandırmak ve geliştirmek,
- Ülkede istihdam seviyesini arttırarak halkın gelir seviyesini ve geçim standardının arttırılmasını elde etmek,
- Devlet Programı 2008' e kadar ülkede kişi başına GSMH'yi 1578 dolara, özel sektörünün ekonomideki payını ise % 85'e çıkarmak (Aras, 2005: 42).

3.1.4. Uluslararası Ekonomik Kurumlarla İlişkiler ve Dünya Ekonomisine Entegrasyon Süreci

Siyasî bağımsızlığın kazanılmasının ardından Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomik bağımsızlığı da kazanmış ve ekonomisini geliştirmek adına birçok politika yürütmüştür. Bu dönemde uluslararası, bölgesel ve yerel nitelikli ekonomik kurumlara dahil olmak ve bununla da sosyal hayatın bütün alanlarında bu kurumlara entegre olmak ekonominin dış iktisadî politikasının önemli hedeflerinden biri olmuştur. Azerbaycan, 1992 yılında Uluslararası Para Fonu'na, Dünya Bankası'na, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'na,

İslam Kalkınma Bankası' na, 1999 yılında Asya Kalkınma Bankası' na üye kabul edilmiştir.

18 ekim 1991 tarihinde bağımsızlığına yeniden kavuşan Azerbaycan cumhuriyeti aşağıdaki ekonomik kuruluşlara üye olmuş ve işbirliğine girmiştir.

- 8 Aralık 1991 tarihinde İslam Konferansı Teşkilatı' na;
- Şubat 1992' de Ekonomik İşbirliği Örgütü' ne;
- 1992 yılında Uluslararası Para Fonu ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası' na;
- 1993 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı' na;
- 1993 yılında Dünya Ticaret Örgütü' ne gözlemci statüsünde;
- 20 Eylül 1993 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğu' na;
- 25 Ocak 2001 tarihinde ise Avrupa Konseyi' ne üye olmuştur.

Dünya ülkeleri içerisindeki Müslüman cumhuriyetlerden Azerbaycan birkaç uluslararası İslam teşkilatına daha da üye olmuştur. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan' ın entegrasyon sürecine girdiği ilk bölgesel düzeyli kurum İslam Konferansı Teşkilatı (İKT)'dir. Azerbaycan Cumhuriyeti millî ekonomisinin üç farklı alanına İslam Kalkınma Bankası ve İslam Dayanışma Fonu ile yatırım kaynakları ve sermaye yatırmışlar. Yatırılan yabancı sermaye ve yatırım malzemeleri tarıma, özellikle de ıslah ve sulama alanına yönelmiştir. Azerbaycan 10 Ekim 1997 tarihinde kurulan "Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova-Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü"nün üyesi ve kurucularından biridir.

Azerbaycan bu ekonomik kuruluşlara üye olarak bu kuruluşların üye olduğu ülkelerle dış ticaretini geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin gümrük tarifeleri kanunu vermiş, uygun hale getirmiş, Azerbaycan sınırından geçen mallara ücret alınması kuralları belirlenmiştir. 10 Haziran 1997 tarihinde "Gümrük Kanunu" kabul edilmiş kanun ise yürürlüğe 20 Haziran 1997'de girmiştir.

Günümüzde Azerbaycan dünyanın 84 ülkesi ile karşılıklı ticarî ve ekonomik ilişki kurmuştur. İşbirliğinin gelişmesinin nedeni ise ülkenin ekonomik potansiyeli, hammadde ve mineral kaynaklardaki zenginliği, doğal koşulları ile avantajlı ekonomik ve coğrafi konumudur (http://www.azerbaijans.com/content_730_tr.html).

3.2. Haydar Aliyev Döneminde Makroekonomik Performans

Ülkelerin makroekonomik performanslarını ölçmeye yönelik uygulamalar iktisat literatüründe oldukça yaygındır. Makroekonomik performans bakımından herhangi bir ülkenin ekonomisi incelendiği zaman genellikle büyüme, enflasyon ve işsizlik oranları olmak üzere üç değişken kullanılmaktaydı (Yalçın ve Yalçın, 2017: 99). Son zamanlarda makroekonomik performans ölçütleri OECD'nin "sihirli elmas" olarak sınıflandırdığı dört gösterge üzerinden incelenmektedir. Bunlar; ekonomik büyüme, enflasyon oranı, işsizlik oranı ve cari işlemler açığı makroekonomik performans ölçütlerini oluşturmaktadır (Güran ve Tosun, 2005: 89).

OECD 1987 yılında bu göstergeleri temel gösterge olarak kabul etmiştir. Günümüzde birçok ülke makroekonomik performansın değerlendirmesinde bu göstergeleri kullanmaktadır. Bir ülkenin bu göstergelerin dördünde de başarılı olması o ülkenin makro ekonomik performansının iyi olduğu şeklinde yorumlanmakla birlikte, bu göstergenin hepsinde aynı anda iyi bir performans göstermesi ihtimalinin zayıflığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Daha sonraki yıllarda OECD makroekonomik performans endeksine (MPE) ülkelerin iç ekonomik dengesini de temsil etmesi bakımından bütçe açığı değişkeni de ilave edilmiştir. Azerbaycan ekonomisinin 1993-2003 dönemi makroekonomik performansı incelenirken büyüme oranı, işsizlik oranı, enflasyon oranı, cari işlemler açığı ve bütçe açığı şeklinde beş temel gösterge ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

OECD standart MPE hesaplaması yukarıda verilen 5 makro değişkenin belirlenmiş yüzde ağırlıklarının toplamına 100 değerinin eklenmesiyle bulunmaktadır. Ekonomik büyüme oranı pozitif ve %30, enflasyon oranı negatif ve %20, işsizlik oranı negatif ve %20, cari açığın GSYİH'a oranı negatif ve %15, bütçe açığının GSYİH'e oranı da negatif ve %15 ağırlığında olmak üzere toplanır ve bu değere 100 eklenerek oranlar toplamı endekse dönüştürülür. Makroekonomik Performans Endeksinin 100'ün üzerinde olması veya bir önceki yıla göre yükselmesi, ekonominin performansında olumlu gelişme olduğunu göstermektedir. Makroekonomik performansın zayıfladığına ve genel ekonomik durumun bozulduğuna işaret eden etken ise endeksteki gerilemedir (Yükseler, 2017: 10).

MPE hesaplaması yapılırken OECD'ye üye ülkelerin homojen ekonomik yapı gösterdiği varsayımı yapılmıştır. Bu nedenle her ülke için yukarıda sıraladığımız 5

değişkenin ağırlıkları standart olarak alınmaktadır. Oysa ki ülkelerin sahip oldukları ekonomik yapılar birbirinden oldukça farklıdır. Örneğin Almanya sürekli cari fazla verirken, Türkiye sürekli cari açık vermektedir. Bu nedenle bu çalışmada 1991-2003 dönemi Azerbaycan makroekonomik performansını değerlendirmek için MPE iki ayrı yöntemle hesaplanmıştır. İlk yöntem OECD tarafından geliştirilmiş olan standart uygulama, ikinci yöntem ise Temel Bileşenler Analizi' dir (TBA) .

Çalışmamızın bu bölümünde öncelikli olarak Azerbaycan ekonomisinin makroekonomik performansının değerlendirildiği literatüre yer verilmiş, daha sonra MPE içinde yer alan 5 değişkene ait gelişmeler özetlenmiş daha sonra da iki ayrı yöntemle hesaplanan Makroekonomik performans endeksleri verilerek analiz edilmiştir.

3.2.1. Azerbaycan'ın Makroekonomik Performansı ve Literatür. 1991-2003: Literatür ve Ek Çalışmalar

Dikkaya ve Çaylak (2008), 1994 - 2003 Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan ekonomisindeki gelişmeleri inceledikleri çalışmalarında, ülkenin öncelikli sorunu olan gelirdeki büyük düşüşlerin sona erdirilmesi, bölgesel çatışma alanlarının azaltılması ve sosyal çatışma alanlarının giderilmesi gibi noktalarda Azerbaycan'da geçiş sürecinin Aliyev döneminde başarılı bir şekilde yürütüldüğünü belirtmiştir.

Aras (2003), Azerbaycan ekonomisini makroekonomik ve sektörel bazda incelediği çalışmasında, Aliyev döneminde liberal ekonomiye geçişin başarılı bir şekilde sürdürüldüğünü belirtmiştir. Özellikle bu dönemde makroekonomik performans göstergeleri olan fiyatların, dış ticaretin ve döviz kurlarının liberalleşmesi doğrultusunda atılan adımlar ile birlikte enflasyon ve işsizlik düzeyinin önemli derecede azalmaya başladığını, bütçe açıklarının minimuma indirildiğini belirtmiştir. Makroekonomideki olumlu gelişmelerde petrol anlaşmaları sonrası ihracat gelirlerindeki artış ve ülkeye gelen yabancı yatırımların da olumlu etkisi olduğu dile getirilmiştir.

Hüseynov (2011), Azerbaycan için yaptığı çalışmada özellikle 1995 - 2010 döneminde artan petrol üretimi ve yatırımlarının makroekonomik performansa olumlu katkısı olduğunu belirtmiştir. Bağımsızlığın ilk dönemlerinde tarımsal üretim ve ihracatın önemine değinen Huseyn, yabancı şirketlerle yapılan petrol anlaşmaları sonrasında dış ticarete petrol ürünlerinin ekonomiyi sürüklediğini ve tarımın geri planda kaldığını belirtmiştir.

Suleymanov ve Aliyev (2015), 1991 - 2012 dönemi Azerbaycan ekonomisini inceledikleri çalışmalarında Haydar Aliyev döneminin yeniden yapılanma süreci olduğunu belirtmiş, bu dönemde özellikle IMF ile yapılan anlaşmalar sonucunda döviz kurunda istikrarın sağlandığını ve bunun da enflasyondaki düşüşe olumlu etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Yine benzer şekilde yeniden yapılanma döneminde makroekonomik performansı olumlu etkileyen önemli bir iç kaynağın da petrol üretimi ve ihracatı olduğunu belirten yazarlar, bunun 1995 sonrası hızlı büyümeye neden olduğunu da belirtmişlerdir.

Bulut, Süleymanov ve Aras (2009) "Azerbaycan Ekonomisinin 15 Yılı" adlı çalışmalarında Azerbaycan ekonomisinde petrol-doğalgaz sektörünün temel bir rol oynadığını ve sanayi sektörünün GSYİH içindeki önemini vurgulamış ve aynı zamanda Azerbaycan ekonomisini makroekonomik düzeyde incelemişlerdir. 2003 yılında ekonominin genelinde üretim artışı yaşandığını, 1998-99 yıllarında deflasyonun yaşandığı ülkede, 1999 yılının ikinci yarısından itibaren mevcut sıkı para politikasında yumuşamaya gidildiğini ve bunun sonucunda 2000 yılından itibaren fiyatlar genel düzeyinde artış gözlenmeye başladığını belirtmişler.

Bağırzade (2011). "Bağımsızlığının 20. yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomisi" başlıklı mekalesinde bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan Ekonomisinde yaşanan temel eğilimler ve mevcut durum derinden araştırılmış, bu dönem zarfında ülkede 1991-1996 yılları arasında yaşanan ekonomik çöküş ve 1996 yılından başlayan ekonomik gelişim süreçleri temel makroekonomik parametrelere dayanılarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Araştırma sonucu, bağımsızlığın 20. yılında ekonomide elde edilen önemli başarılarla birlikte, bazı temel sorunların da yaşandığı ortaya çıkarılmış, bu konuda uygulanan hükümet politikaları değerlendirilmiş ve bazı politika önerileri sunulmuştur.

Adıgüzel (2007) Azerbaycan için yapmış olduğu çalışmasında Azerbaycan'ın petrol tarihçesini, H. Aliyev zamanında petrolün makroekonomik düzeyi nasıl etkilediğini dev petrol şirketleri ile mücadelesini ele almıştır. Aliyev zamanında ülkenin dış ticaret ilişkilerine değinilmiştir. Özellikle Türkiye ile ilişkilerinde ekonomik iş birliklerinin genişletilmesi, ticaretin daha üst boyutlara taşınması, ortak projeler üretilmesi ve hayata geçirilmesi hakkında geniş bilgilere yer verilmiştir.

Kalaycı (2009) "Kafdağı'nın Önündeki Ekonomi: Modernleşen Azerbaycan" başlıklı mekalesinde "Aliyev'in fenomen kimliği", "Kafkasya'nın Modernleşen Ekonomisi Olarak Azerbaycan", "Aliyev ve Azerbaycan İkili" ve "Türkiye - Azerbaycan İlişkileri" ni içeren konular hakkında araştırma yapmıştır. Ayrıca SSCB'nin dağılmasının ardından piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşayan Azerbaycan ekonomisinin, gelişim aşamalarını ve makroekonomik performansı incelenmiştir. Kalaycı Azerbaycan ekonomisinin Haydar Aliyev döneminde (1993-2003) ciddi bir ekonomik performans gösterdiğini ve Kafkasya'nın (bölgesel) "yıldız ekonomisi" olduğunu belirtmiştir.

Cabiyev (2013) Azerbaycan için yapmış olduğu çalışmada Azerbaycan ekonomisinin bağımsızlık yılları içinde sosyo - ekonomik durumu hakkında bilgi vermiştir. Haydar Aliyev'in uyguladığı politikalar sonucunda ülke ekonomisinde gerileyen sürecin ve yaşanan istikrarsızlığın yerini gelişmeye doğru değişme ve makroekonomik göstergelerin olumlu yönde büyüme kaydettiğini belirtmiştir.

Muradov, (2004) Azerbaycan için yaptığı çalışmada Azerbaycan'ın ekonomik yapısı, potansiyeli ve yatırım imkânları hakkında bilgi vermiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti, Haydar Aliyev' in önderliğinde, uluslararası finans kurumlarıyla sıkı işbirliği yapmış olduğunu ve gelişmiş ülkelerin tecrübelerinden yararlanmak suretiyle sosyal ekonomik kalkınma stratejisini belirlediğini ve bu stratejiyi başarıyla hayata geçirdiğini belirtmiştir.

Gel (2006) "Yeni Yüzyılda Azerbaycan' ın Sosyoekonomik Yapısı ve Türkiye İle İlişkileri" başlıklı çalışmada Azerbaycan'ın genel özellikleri ve ekonomik yapısı ile birlikte Azerbaycan ikili ilişkilerini incelemiştir. 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığını elde etmesi ile birlikte ülkede serbest pazar ekonomisi prensiplerini uygulamak için çalışmaların başlatıldığını, bu çalışmaların bir dizi yasal ve idari düzenlemeler, özelleştirme uygulamaları ve uluslararası kuruluşlara üyelikle devam ettiğini belirtmiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'a yatırımda bulunan ülkeler arasında petrol dışı sektörler itibarı ile ilk sıra olduğunu açıklamıştır.

Dünya Bankasının (The World Bank) 28 Temmuz 2009 tarihli çalışmada bağımsızlıktan sonra Azerbaycan ekonomisinin yeniden yapılanması, ekonominin gelişmesi için izlenen politikalar ve uygulanan raporlar hakkında bilgi verilmiştir.

Dünya Bankası'nın (The World Bank) 23 Aralık 2009 tarihli, No. 44365 – AZ numaralı raporunda ise bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisi hakkında bilgi verilmiş, ülke ekonomisi yıllara göre makroekonomik düzeyde incelenmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Gelişim Ofisi' nin (E&E Bureau, USAID) 24 Ocak 2011 tarihli raporunda geçiş dönemini yaşayan Azerbaycan'ın ekonomi büyümesi ve bu büyümenin bağlı olduğu etkenler, yıllara göre ekonomik büyüme oranları hakkında bilgi verilmiş ve petrol sektörünün önemi vurgulanmıştır.

3.2.2. Azerbaycan'da MPE' yi Oluşturan Değişkenlerdeki Gelişmeler: 1991-2003 Dönemi

Daha önce de belirttiğimiz gibi bir ülkenin makroekonomik performansı hakkında yorum yapabilmek için başvuru yapılan üç temel gösterge ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizliktir. Daha sonra bu değişkenlere dış dengeyi temsilen cari açık, iç dengeyi temsilen de bütçe açığı ilave edilmiştir. Azerbaycan'ın 1991-2003 yılları arasındaki makroekonomik performansını analiz etmek üzere hesapladığımız Makroekonomik Performans Endeksi'ne geçmeden önce, bu endeks içinde yer alan bu 5 göstergedeki gelişmeler dönem kapsamında özetlenmiştir.

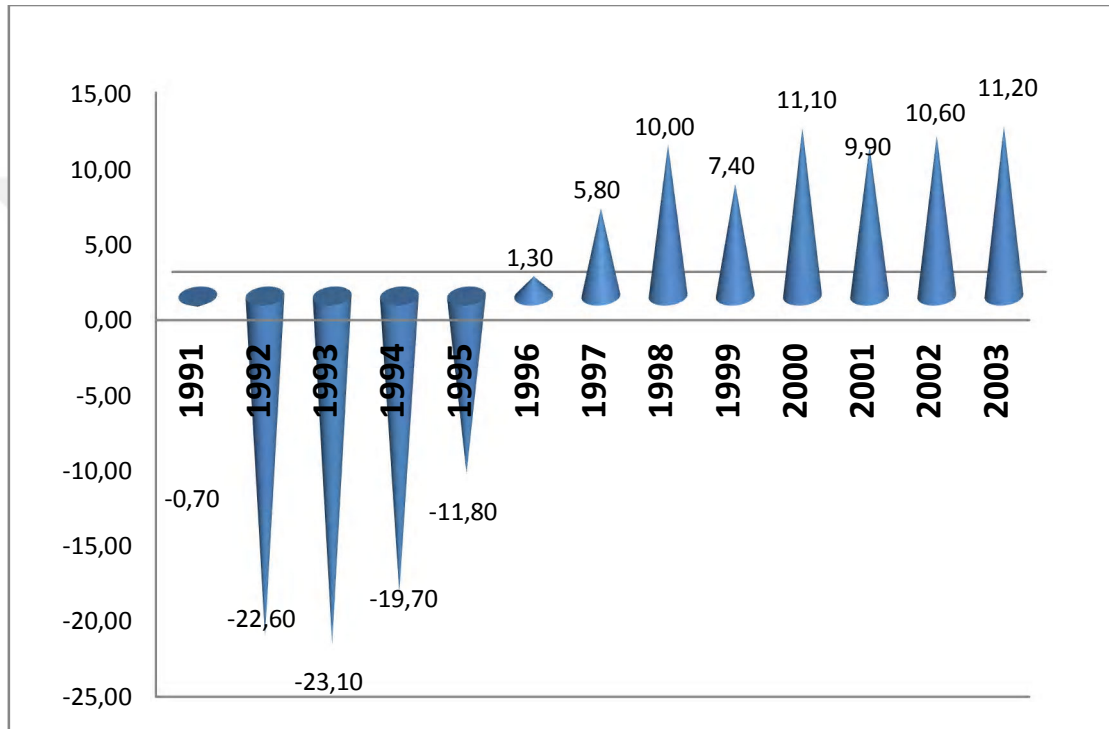
3.2.2.1. Ekonomik Büyüme ve Milli Gelir

Bir ülke ekonomisinin üretim imkanları sınırını genişletmesi veya üretim teknolojisini ve kurumsal çerçeveyi değiştirerek daha yüksek üretim düzeylerine çıkması “ ekonomik büyüme ” olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda üretim faktörlerinin kişi başına reel millî geliri yükseltecek şekilde sürekli artması ekonomik büyüme olarak ifade edilebilir. Ekonomik büyüme açısından en önemli gösterge millî gelir artışıdır. Millî gelir ise üretim faktörlerinin belirli bir sürede elde ettikleri gelirler toplamını ve ülkenin ekonomik refah düzeyini gösterir. Millî gelirle bağlantılı olan gayri safi milli hasıla (GSMH) ise bir ülke ekonomisinin bir yıl içinde üretmiş olduğu mal ve hizmetlerin parasal değerlerinin toplamını ifade eder. Gelirin para ile ifade edilen şekli nominal millî gelir, nominal millî gelirle satın alınabilecek mal ve hizmet miktarı ise reel millî gelirdir (Aktuğ, 2010: 2).

Ekonomik büyümenin ölçülmesi farklılık arz etmektedir. Örneğin bir ekonomideki yıllık GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) artış oranı, SMH (Safi Milli Hasıla) artış oranı, yine aynı şekilde kişi başına tüketim harcamalarındaki yıllık artış oranı büyüme hızını

gösterebilir. Ancak genel olarak kabul edilen ölçü kişi başına düşen reel millî gelirdeki artıştır. Bir önceki yıla kıyasla reel millî gelirin yüzde kaç arttığını gösteren bir orana ise büyüme hızı denir (Aktuğ, 2010: 7).

Aşağıdaki grafikte, bağımsızlığın ilk yılından itibaren ve Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanlığı döneminde Azerbaycan'da GSMH' nin yıllara göre değişim oranı gösterilmiştir.

Grafik 9: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yıllara Göre GSMH (%) Büyümesi.

Kaynak : World Bank.

Grafik 9'da görüldüğü gibi GSMH' deki büyüme hızı, 1991'de % -7,8; 1992'de %-2,6; 1993' te %-23,1; 1994'te %-19,7; 1995' te %-11,8 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomi 1991-95 yılları arasında %60 oranında küçülme kaydetmiştir. En fazla küçülme oranı ise 1993 yılında gerçekleşmiş, millî gelir % 23 oranında azalmıştır. Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkede henüz çağdaş bir vergi politikasının uygulanmaması, dış ticaretteki kısıtlamalar, millî gelirin düşük olmasının yanı sıra, aynı zamanda savaşın ve dağılmanın sonucu, bir milyon göçmenin mecburen kendi topraklarından göç ettirilmesi gibi durumlar ülkenin ekonomik büyüme oranı hızında da ciddi bir gerilemeye neden olmuştur. Geçiş sürecini yaşayan Azerbaycan ekonomisinde 1995 yılından itibaren bir sıra politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Örneğin 1995 yılından itibaren IMF ve

Dünya Bankası ile birlikte hazırlanan yeniden yapılanma ve özelleştirme programları sonucunda, GSMH oranları tekrar büyümeye başlamıştır (Aras, 2003: 30).

1996 yılına kadar GSMH oranlarında hızlı düşüş görülse de, 1996 yılından itibaren düşüş yerini büyümeye terketmiş ve büyüme hızı 1999 yılına kadar devam etmiştir. 1998’ de Rusya krizinden etkilenmesine rağmen GSMH’ nin diğer yıllara göre daha büyük büyüme kaydetmesinin nedeni ise artan petrol fiyatları, petrol anlaşmalarının ülkeye getirdiği yabancı sermaye, bu yılın son aylarında özellikle inşaat sektörünün gösterdiği performans ve dış ticaretteki olumlu gelişmelerdir. 1999 yılı başında durgunluk yaşanırken petrol ve doğalgaz ile ilgili yatırımlarda artış gözlenirse de diğer sektörlerde gelişme asgari seviyede kalmıştır. 2000 yılında, GSMH oranları 1990 yılından itibaren en yüksek düzeye çıkmış ve % 11,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum 2000 yılı itibarı ile BDT sınırları içinde Azerbaycan’ı en yüksek ekonomik büyüme artışı olan ülke ilan edilmesine neden olmuştur (Aras, 2003: 31).

Büyüme oranlarından sonra ise aşağıda dünya bankasının verilerine göre düzenlenmiş olan Tablo 6’da GSMH’ ve kişi başına düşen millî gelir (KBMG) değerleri verilmiştir.

Tablo 6: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti’nin GSMH ve KBMG Değerleri

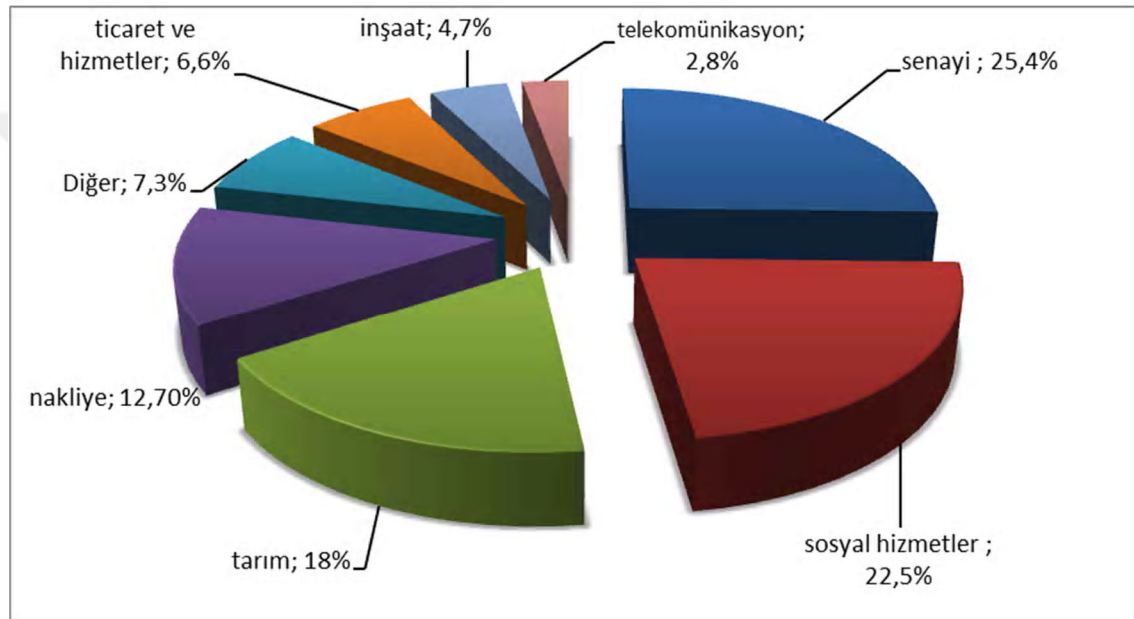
Yıl	GSMH Milyar \$	Kişi Başına Düşen Milli Gelir\$
1991	8,8	1209,2
1992	5,0	676,2
1993	4,0	530,1
1994	3,3	436,2
1995	3,1	397,2
1996	3,2	409,2
1997	4,0	505,6
1998	4,4	561,9
1999	4,6	573,9
2000	5,3	655,1
2001	5,7	703,7
2002	6,2	763,1
2003	7,3	883,6

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 6’da görüldüğü gibi bağımsızlığın ardından millî gelirden (GSMH’de) hızlı bir şekilde azalma ve bu azalmanın birkaç yıl devam ettiği görülmüştür. Dünya Bankası’nın verilerine göre GSMH’de en büyük azalma rakamı 1995 yılında 3,1 milyar dolara, kişi

başına düşen millî gelir ise 397,2 dolara olarak gerilemiştir. 1991 yılında 1209,2 dolar olan KBMG, 1992 yılında yarıya yakın azalma göstermiş ve 676,2 dolar olmuştur. Genel olarak 1993-2003 yılına bakarsak kişi başına düşen millî gelir 1000 doların üzerine çıkamamıştır. Fakat izlenen ekonomik politikalar sonucunda 2000 yılı itibari ile GSMH değerlerinde artış görülmüştür.

2000 yılında 5.27 milyar \$ olarak gerçekleşen GSYİH'nin sektörel dağılımı aşağıda düzenlenmiş olan grafikte gösterilmiştir.

Grafik 10: Azerbaycan Cumhuriyeti GSMH'nin Sektörel Dağılımı (Yıl-2000)
Kaynak : (Aras, 2003: 32).

Grafik 10'da görüldüğü gibi 2000 yılı verilerine göre sanayi % 25,4, sosyal hizmetler % 22,5, ticaret ve hizmetler % 6,6 , inşaat %4,7, telekomünikasyon % 2,8, nakliye % 12,7, tarım % 18, diğer sektörler % 7,3 oranında GSYİH'nin sektörel dağılımını sergilemektedir. Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun 2018 yılı verilerine göre GSYİH % 45,9'u sanayi, % 7,9'u ürün (KDV) ve ithal vergilerinden, %9,5'i taşıt ticareti ve onarımından, % 6,4'ü ulaştırma ve depolamadan, % 6,3'ü inşaatından, % 5,7'i tarım, orman ve balıkçılıktan, % 2,4'ü turizm hizmetlerinden, % 1,5'i bilgi ve iletişimden, % 14,4'ü ise diğer sektörlerden oluşmaktadır. 2018 yılının GSYİH'nin sektörel dağılımında, 2000 ve 2018 yıl verilerini karşılaştırdığımızda oranların bazı sektörlerde 2 kat, bazı sektörlerde ise daha fazla arttığı görülmektedir.

3.2.2.2. Kamu Bütçesi

Bütçe kavramı birçok ekonomist tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Paul Leroy-Beaulieu' na göre bütçe "belirli bir dönemde toplanacak gelirler ile yapılacak giderlerin tahmini ve karşılaştırmalı cetveli olduğu kadar yetkili organlar tarafından bu giderlerin yapılması ve o gelirlerin toplanması için verilen izin" dir. Fransız maliyeci Edgar Allix'e göre ise bütçe "devletin belli bir süre içindeki gelir ve giderlerini tahmini olarak belirleyen, gelirin toplanmasına giderin yapılmasına izin veren bir tasarruftur" şeklinde tanımlanmıştır (Karabaş, 2005: 26).

Bütçe dengesi denildiği zaman bütçe giderleri ve bütçe gelirlerinden bahsedilir. Eğer bütçe gelirleri, bütçe giderlerine eşit ise bu zaman bütçe denk olacaktır. Bütçe gelirlerinin, bütçe giderlerinden fazla olması durumuna bütçe fazlası, aksi olduğu duruma ise bütçe açığı denir (vergi dosyası, 4/04/2017).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık kazanmasıyla bütçe sistemi kökünden değiştirilmiş ve 1 Aralık 1992 "Bütçe sistemi Kanunu" ile Millî Meclis tarafından onaylanmıştır. Bu kanuna göre Azerbaycan Cumhuriyeti' nin bütçesi 3 bölümden oluşmuştur:

- Azerbaycan Cumhuriyeti' nin Bütçesi (merkezi bütçe),
- Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti' nin Bütçesi,
- Yerel Bütçeler. (ilçe, il, kasaba ve köy bütçeleri)

Bu bütçe kanunu 1999 yılına kadar etkili olmuş; 1999 yılından sonra da merkezleşmiş bütçe kanunu onaylanmıştır. 2 Temmuz 2002 tarihinde ise yeni 4 bölüm 40 maddeden oluşan bütçe sistemi Millî Meclis' e sunulmuş ve onaylanmıştır. Piyasa sistemine geçiş döneminde Azerbaycan Hükümeti' nin en büyük problemlerinden birini, bütçe yasaları ve bütçe sistemini oluşturmaktadır (Mammadov, 2008: 79).

1998 krizinden sonra ilk kez büyük projelerin gerçekleştirilmesini sağlayacak kadar yeterli olabilecek mali kaynaklar yaratılmış ve her sene artan devlet bütçesiyle birlikte 2000 Cumhurbaşkanı kararıyla büyük mali kaynağa sahip olan "Devlet Petrol Fonu" yaratılmıştır (Dadashov, 2008: 101). Bu kanunun başlıca amacı ise devlet bütçesinin ve bütçe sisteminin çağdaş ekonomik taleplere cevap verebilecek şekilde düzenlenmesi olarak belirlenmiştir (Dadashov, 2008: 103).

Aşağıda sunulan tabloda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık sonrası döneminin bütçe gelişmeleri incelenmiştir.

Tablo 7: Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Sistemi (1992-2003 yıllar bazında bütçe dengesinin GSYİH'ya oranı- milyon \$).

Yıllar	GSYİH	Bütçe Dengesi	Bütçe Dengesi/ GSYİH(%)	Gelirler	Bütçe Geliri/ GSYİH(%)	Harcamalar	Bütçe Harcamaları/ GSYİH%
1992	1628,4	24,9	1,5	491,6	30,2	446,7	28,7
1993	1309,2	-93,3	-7,1	446,6	34,1	540	41,2
1994	1307,3	-134,4	-10,3	333	25,5	467,4	35,8
1995	2424,8	-14,5	-0,6	472,3	19,5	486,8	20,1
1996	3180,8	-92,8	-2,9	472,1	14,8	564,8	17,8
1997	3960,7	-95,5	-2,4	643	16,2	738,5	18,6
1998	4446,4	-80,7	-1,8	602	13,5	682,7	15,4
1999	4583,7	-111,5	-2,4	678,8	14,8	790,4	17,2
2000	5272,8	-55,2	-1	798,6	15,1	853,8	16,2
2001	5707,7	-24,4	-0,4	842,7	14,8	867,1	15,2
2002	6235,9	-22,2	-0,4	938,4	15	960,6	15,4
2003	7276	-13,9	-0,2	1245,8	17,1	1259,7	17,3

Kaynak: (Mammadov, 2008: 79).

Tablo 7'de görüldüğü gibi bütçe gelirlerinde bağımsızlığın ilk yıllarında azalma görülmüş, hatta 1993 yılında savaş sonucu savunma harcamalarının artması nedeniyle bütçe açık vermiştir. Fakat ateşkesin imzalanmasının, savaşın durdurulmasının, iç istikrarın elde edilmesinin ve petrol anlaşmalarının imzalanmasının ardından bütçe gelirlerinde artış gözlemlenmiştir. 1994 yılında devlet bütçe gelirleri 332,9 milyon dolar, 1995 yılında 472,28 milyon dolar, 2000 yılında 798,578 milyon dolar, 2003 yılında 1.245,81 milyon dolar olmuştur. Katma değer vergisi bütçe gelirleri içerisinde ilk yeri almıştır (Mammadov, 2008: 80).

SSCB'nin çöküşünden sonra üretim komplekslerinin dağılması, Karabağ Savaşı, ülke içerisindeki istikrarsızlık ve iktidar savaşları ülkede kanun harcamalarını artırmış, gelirleri ise azaltarak giderek bütçe açığının artmasına neden olmuştur. 1994 yılında bütçe açığı 134,44 milyon Dolara ulaşmış ve en fazla açık verilen yıl olarak gözlemlenmiştir. Dünya petrol fiyatlarındaki düşüş, 1998-1999 yıllarında bütçe açıklarına ve bütçe gelirlerinde azalmaya neden olmuştur. Bu dönemden sonra Ermenistan'la savaşın durdurulması, ülke içerisinde istikrarın kazanılması sonucu ülkeye yapılan yabancı yatırımlar, kayıt dışı ekonominin azaltılması, petrol ve doğalgaz anlaşmaları nedeniyle Azerbaycan Devlet Bütçesi' nin gelir ve harcamaları yüksek trendle artış göstermiştir (Mammadov, 2008: 86).

3.2.2.3. Enflasyon

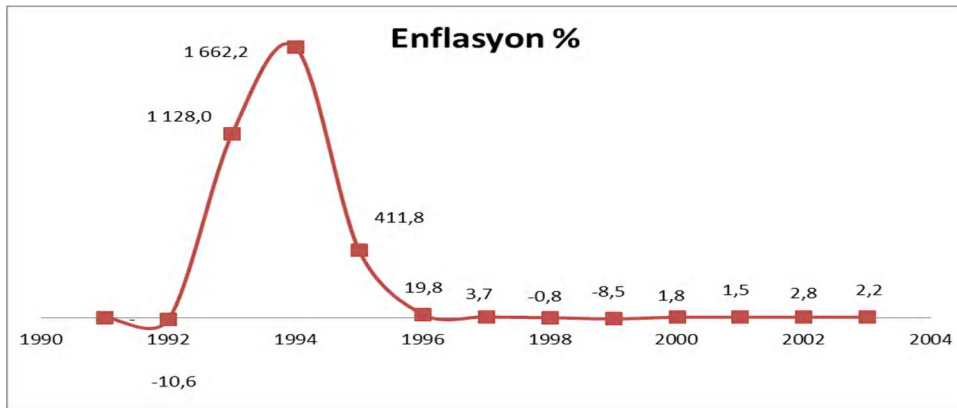
Enflasyon mal ve hizmet fiyatlarının genel düzeyindeki sürekli artışa denir. Mal ve hizmet fiyatlarının genel düzeyindeki hızlı artışa (aylık %50) ise hiperenflasyon, tam tersi sürekli azalmalara ise deflasyon denir.

Enflasyon kavramı ile Azerbaycan halkı, 1990'lı yılların başlarında tanışmıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'da enflasyonun yüksek olmasının birçok nedeni vardır (Mukhtarov ve Cebiyev, 2017: 3).

Bunlar;

- Bütçe Açıkları,
- Yeterli Üretimin Olmadığı Dönemde Karşılıksız Para Basımı,
- Ekonomide SSCB Döneminden Kalma Yapısal Bozukluk,
- Siyasî İstikrarsızlık ve Ülke Ekonomisinin İyi Yönlendirilmemesi,
- SSCB' nin Dağılmasından Sonra Ülkeler Arasında Kopuklukların Ortaya Çıkması

şeklinde sıralanmaktadır. Aşağıda verilen grafikte Azerbaycan'daki enflasyon oranları (1991-2003) gösterilmiştir.

Grafik 11: Azerbaycan Cumhuriyeti Enflasyon Oranları.

Kaynak : World Bank.

Grafik 11’de görüldüğü gibi, bağımsızlık dönemi Azerbaycan’ da enflasyon oranlarının seyrine bakıldığında 1991-1996 yılları arasında 3-4 rakamlı enflasyon sürecinin yaşandığı görülmektedir. Karabağ Savaşı’ nın artırdığı bütçe açıklarının devamlı para emisyonuyla finanse edilmesi, Azerbaycan Manatı’ nın ABD Doları’ na karşı değer kaybetmesi ve üretimin azalması sonucunda tüketim malları tercihlerinin ithalata yönelmesi enflasyonu daha da arttırarak hiper enflasyon sürecine girilmesine neden olmuştur (Bulut; Aras; Süleymanov, 2009: 56). Fakat IMF ile birlikte hazırlanan kalkınma programlarının ilki ile başlayan sıkı para politikası uygulamaları sonucu enflasyon oranı 1996’ da % 19,8’ e, 1997’ de % 3,7’ ye ve 1998’ de % -0,8’ e, 1999’ da % - 8,5’ e gerilemiştir. Ermenistan’la ateşkesin ardından devletin uygulamaya koyduğu istikrar programı yüksek enflasyona son vermiştir (Aras; Dedeyev; Yılmaz vd, 2008: 148).

1998- 1999 yıllarında yaşanan deflasyonist sürecin ardından, 1999 yılının ikinci yarısından itibaren mevcut sıkı para politikasında yumuşamaya gidilmiş ve neticede 2000 yılından itibaren fiyatlar genel düzeyinde artış gözlenmiştir. Piyasadaki diğer gelişmelerle beraber özellikle beklentilerin de etkisiyle fiyat artışları sonraki yıllarda devam etmiştir (Bulut; Aras; Süleymanov, 2009: 57).

3.2.2.4. İşsizlik

İşsizlik çalışma arzusunda ve gücünde olan ve cari ücretten çalışmaya razı olmasına rağmen iş bulamayan işgücünün varlığı ve emek faktörünün fiili olarak üretime katılmamasına denir. Bu durumda olan kişilere ise işsiz denir.

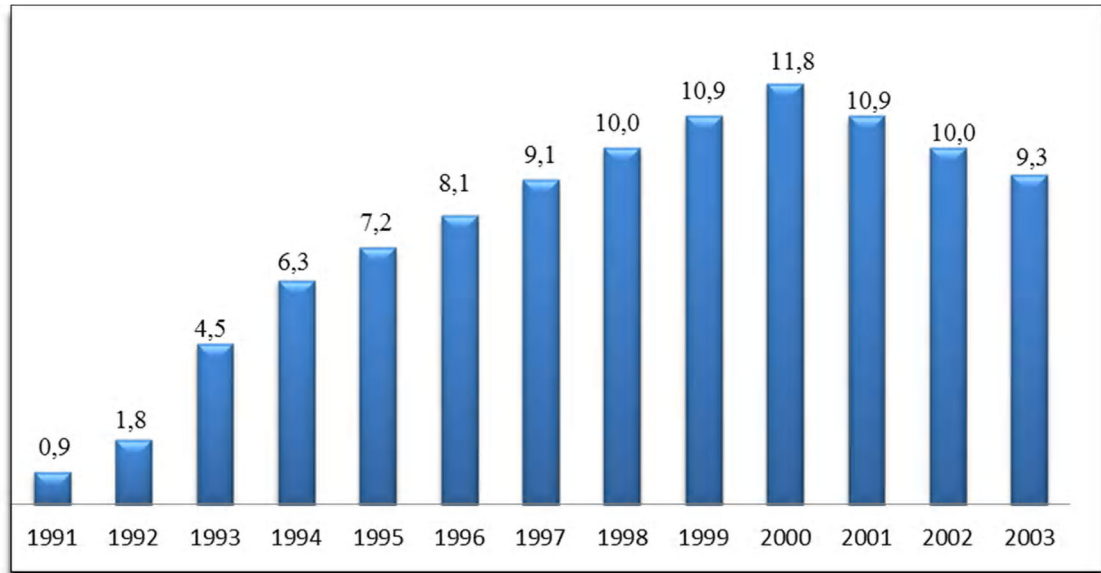
1990 yıllarında Azerbaycan ekonomisinde yaşanan geçiş ve durgunluk nedeniyle iş kabiliyeti olan insanların büyük çoğunluğu işsiz kalmıştır. Savaş sonucunda

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %20' sini işgâl etmesi, 1 milyon civarında insanın göç etmesi de istihdam sorununu artıran nedenlerden biri olmuştur. İşsiz nüfusun büyük çoğunluğu Rusya, Türkiye, İran gibi komşu ülkelere yönelmiştir. Bu insanların büyük bir kısmı ise gençlerden oluşmuştur (Mukhtarov ve Cebiyev, 2017: 38).

Ülkede işsizlik çeşitli sebeplerden kaynaklanmıştır. Faal işgücünün iş bulamamasının temelinde yatan nedenler şöyle sıralanabilir (Aras, 2005: 64):

- Sosyo-ekonomik şartlar,
- Bir sosyo-ekonomik yapıdan diğerine geçiş,
- Ülkenin henüz savaş ortamında olması,
- Yanlış veya yetersiz iktisat politikaları sonucunda kapanan işletmeler ve ortaya çıkan işsizler ordusu,
- Öte yandan teknolojideki süratli gelişmeden dolayı da orta yaşlı insanlar işlerini kaybederek işsiz kalmasıdır.

Aşağıdaki grafikte Dünya Bankası'ndan aldığımız verilere göre Bağımsızlık sonrası Azerbaycan' da yıllara göre resmî işsizlik oranları gösterilmiştir.

Grafik 12: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Resmî İşsizlik Oranları (İşsizlerin İktisadi Faal Nüfusa Oranı).

Kaynak: World Bank.

Grafik 12'deki rakamlara bakıldığında işsizlik oranlarının giderek yükseldiği görülmektedir. Şayet istatistikî verilerde yer alan rakamların gerçek işsizlik oranı

olduğu kabul edilirse, bu oran gelişmiş ülkelerdeki işsizlik oranından bile aşağı seviyede olacaktır. Gerçekte ise ülkedeki işsizlik oranının resmî verilerle mukayese edilemeyecek derecede yüksektir. Yine de resmî olarak işsizlik oranının ise her yıl artış kaydettiği dikkat çekmektedir (Aras, 2003: 36).

İşsizliği etkileyen en büyük etkenlerden biri Karabağ Savaşı ve bu savaşın sonucunda 1 milyon göçmenin ortaya çıkmış olmasıdır. 9 milyon nüfusu olan bir halkın 1 milyondan fazla göçmeni olması, ülkede her 9 kişiden 1'inin göçmen olması anlamına gelmektedir. Göçmenlerin %49,7'sini çalışabilir işgücüne sahip nüfus oluşturmuş, yalnız bu oranın %33,9'u iş bulabilmiştir ki, bu nüfus içerisinde işsizlik çok yüksek boyutlara ulaşmıştır. Sigma Araştırma Merkezi' nin 1997 yılında bir milyon göçmen arasında yapmış olduğu bir kamuoyu araştırmasında göçmenlerin % 92,5' inin en az bir yıldır iş aradıklarını ortaya çıkarmıştır. Çalışabilir nüfusun büyük bir kesimi (% 34,2) tarım, % 6,6' sı eğitim, % 5,4'ü sağlık ve % 4,9' u ise inşaat alanında istihdam edilmiştir (Özkul ve Vermez, 2009: 155).

İşsizlik problemini çözmek amacıyla devlet bazı düzenlemeler yapmıştır. Örneğin yeni iş yerleri açılmış, uygun pazar sistemi kurulmuş (emek piyasası, meslek değişme kursları v.b.), aynı zamanda işsizlerin sosyal korunumu için önlemler alınmıştır. 2000 yılında büyük ve orta ölçekli işletmelere çalışmak için 16.7 bin kişi yöneltmiş, 2502 kişiye ise işsizlik yardımı yapılmıştır (Aras, 2003: 41).

Azerbaycan hükümeti 2003-2005 yıllarını kapsayan "Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Hakkında Devlet Programı" ndan sonra yoksulluk seviyesi bu program sonrası 2004'te % 42,5'e inmiştir (Hüseynov, 2013: 64).

Bu programın hayata geçirilmesinin önemli nedenleri vardır. Bu dönemde Dünya Bankası'nın verilerine göre, Azerbaycan' da halkın %40-%50'sinin günlük geliri 1 dolardan aşağıdır. Asgari geçim için ise yaklaşık aylık 86 dolar gerekmiş, fakat bir işçinin ortalama aylık geliri ise 64. 4 dolar olmuştur. Bu durum ise yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı 10 yıllık süreç içerisinde Azerbaycan halkının önemli bir kısmının yoksulluk seviyesinde yaşadığını göstermiştir. Yoksulluk oranı istatistik verilere göre 1996 yılında % 60 civarında olmuş, fakat 2003' te % 44,7' ye 2004 yılında ise % 42,5'e gerilemiştir (Yakubov, 2006: 22).

3.2.2.5. Dış Ticaret Dengesi

1991 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan ekonomisinde gerileme düzeyini yansıtan önemli göstergelerden biri de dış ticaret hacmidir. Azerbaycan dış ticarete SSCB' yi oluşturan ülkelerin dışında yeni pazarlara yönelmiştir. 1991 yılında SSCB ülkeleri ihracatta % 94, ithalatta % 80 oranında pay alırken, 1997 yılında BDT ülkelerinin toplam ihracat ve ithalattaki oranı düşerek ihracatta % 48 ve ithalatta % 44'e gerilemiştir (Gel, 2006: 41). İhracat oranlarını artırmak, ithalat oranlarını azaltmak için 1999 yılında dış ticaret dengesi¹¹ kontrol altına alınmıştır. Fakat üretimin ithalata bağlı olmasından dolayı Azerbaycan'da ithalat oranları dünya standartlarına göre yüksek olmuştur (Gel, 2006: 42).

Aşağıdaki tabloda yıllara göre Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ithalat ve ihracat değerleri verilmiştir.

Tablo 8: Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)
1992	939,8	1483,9	544,1
1993	628,8	724,6	95,8
1994	777,9	652,7	-125,2
1995	667,6	637,1	-30,5
1996	960,6	631,2	-329,4
1997	794,3	781,3	13
1998	1076,4	606,2	-470,2
1999	1035,8	929,6	-106,2
2000	1.172,0	1745,2	573,2
2001	1431,1	2314,2	883,1
2002	1665,5	2167,4	501,9
2003	2626,2	2590,4	-35,8

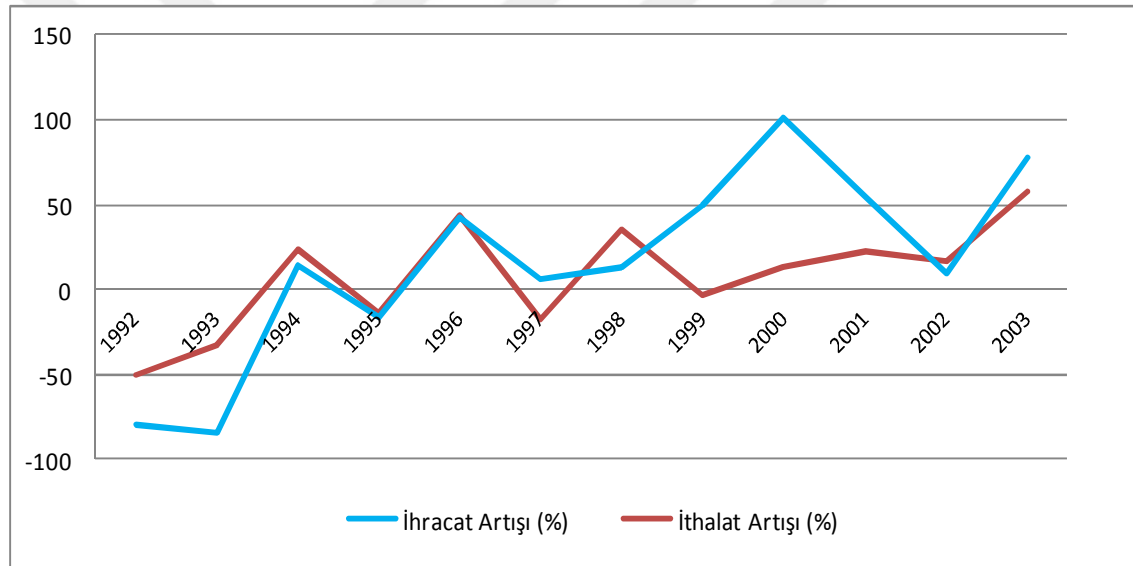
Kaynak: (Bulut; Aras; Süleymanov, 2009: 76).

Tablo 8'de görüldüğü gibi dış ticaret dengesi 1994-1999 yıllarında hep açık vermiştir. İç piyasanın ithalata bağımlı duruma düşmesine neden ise dünya ekonomisine entegrasyon amacıyla dış ticaretin tamamen liberalleştirilmesi, üretim alanlarının oldukça ağır

¹¹Dış Ticaret Dengesi bir ülkenin herhangi bir dönemde yaptığı ihracat toplamının ithalat toplamı ile karşılaştırılması durumu şeklinde tanımlanabilir. İhracatın ithalattan fazla olması, dış ticaret fazlası; ithalatın ihracattan fazla olmasına ise dış ticaret açığı denir. Dış ticaret hacmi ise ihracat ve ithalatın toplamını kapsamaktadır (Kaya ve Turguttoppaş, 2012: 4).

durumda olmalıdır. 1998 yılında Manat'ın aşırı değerlenmesiyle ihracat gelirleri azalırken ithalatın artması dış ticaret açığının 470,2 milyon dolara yükselmesine neden olmuştur. Özellikle bu tarihte Rusya Federasyonu'nda yaşanan ekonomik kriz ve sonrasında yapılan devalüasyon, Rus mallarının Azerbaycan para birimine oranla değer yitirmesine sebep olmuştur. 1999'da 106,2 milyon dolar açık veren dış ticaret dengesi, 2003 yılı hariç 2000 yılından itibaren fazla vermeye başlamıştır. Bunun da esas sebebi, uluslararası petrol anlaşmalarının aşama kaydetmesi, petrol çıkarma ve ihraç aşamasına geçilmesi sonucunda petrol ihracatının büyük oranda artmasıdır (Bulut; Aras; Süleymanov, 2009: 76).

Aşağıdaki grafikte yıllara göre Azerbaycan ithalat ve ihracat oranları gösterilmiştir.

Grafik 13: Azerbaycan Cumhuriyeti' nin Yıllara Göre İthalat ve İhracat Artım Oranları.
Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu.

Hükümet ülkede yerli üretimi arttırmak için üretimi mümkün olan birçok ürünün ithalinden alınan gümrük vergilerini yükseltmeye çalışmış ve 2001 yılı Nisan ayından itibaren yeni gümrük vergileri yürürlüğe konulmuştur. Ancak bu konuda uluslararası finans kurumları ile anlaşma sıkıntısından dolayı, sonuç istenilen neticeyi vermemiştir (Bulut; Aras; Süleymanov, 2009: 77).

Haydar Aliyev döneminde ülkenin ihracat ürünlerini incelediğimiz zaman ihracatda petrol ürünlerinin ihracatında daha çok pay aldığımızı görebiliriz. Örneğin petrol ve petrol ürünlerinin ihracat içindeki payı 1998' de % 64,8, 1999' da % 75,9, 2000' de % 84,

2001'de %91,23, 2002'de % 81,23 olmuştur. Bu sektöre bağımlılık bir sorun potansiyeli taşısa da bu durum için birçok önlem alınmaya çalışılmış ve petrol gelirlerinin petrol dışı sektörlerle yöneltilmesi yönünde birçok adım atılmıştır. Diğer ihracat ürünleri sırasında ise gıda ve metaller önemli yer tutmuştur (Bulut; Aras; Süleymanov, 2009: 77).

İthalatın yapısı ise ihracatın yapısına göre tamamen farklılık arz etmiştir. Makine ve ekipman ithalatı, gıda ürünleri ithalat ürünlerinin içerisinde ilk sırada yer almıştır. 2000 yılı verilerine göre toplam ithalat oranlarının % 31,1'i makine, ekipmanlar ve elektrikli cihazlar, %18,7'si yiyecek ürünleri, % 10,5'i metal ve metal mamulleri, % 9,8'i mineral ürünler, % 8,7' si taşımacılık araçlar, % 7,1'i kimyasal ürünlerden oluşmaktadır (Muradov, 2004: 22).

2000 yılında toplam ithalat 1.172.1 milyar dolara ulaşmış, ithalatın hacmi %13,1 artmıştır (Gel, 2006: 32).

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti batıyla ticaret ilişkileri kurmuş ve geliştirmiştir. 1992 yılında BM'ye katılmış ve AGİT¹², AK¹³, İKT¹⁴, IBRD¹⁵, EBRD¹⁶, üyesi olmuştur. Aynı zamanda IMF, Dünya Bankası, ECO¹⁷ ve NATO¹⁸, nun Barış İçin Ortaklık Programı'nın da bir üyesidir. Azerbaycan, ekonomik boyutlu bölgesel oluşumlu BDT, KEİT, üyesidir. Azerbaycan; Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve Kazakistan ile serbest ticaret anlaşması yapmış olup, anlaşma boyutunda bazı ürünler haricinde, bu ülkelerden gelen ürünlerden gümrük vergisi alınmamaktadır (Gel, 2006: 33).

2000 yılında Azerbaycan dış ticaret dengesi 572,6 milyon dolar fazla vermiştir. Azerbaycan 122 ülkeyle ticaret yapmış ve ticari ilişkilerde Fransa (% 10,5), Türkiye (% 10), İsrail (% 6,4), İsviçre (% 4,5), ABD (% 4), Büyük Britanya (% 3,3), Almanya (% 3,2) ve İran (% 2,7) daha büyük paya sahip olmuştur (Muradov, 2004: 23).

Sonuç olarak bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan'ın dış ticaret parametrelerinin gelişimini belirleyen temel iki etkenin olduğu söylenebilir. Birinci temel etken

¹² Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı.

¹³ Avrupa Konseyi.

¹⁴ İslam Konferansı Teşkilatı.

¹⁵ Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası.

¹⁶ Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası.

¹⁷ Ekonomik İşbirliği Örgütü.

¹⁸ Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü.

Azerbaycan'ın petrol ve petrol ürünlerini dünya piyasasına çıkarabilme düzeyi, ikincisi ise dünya ekonomik konjunktüründe yaşanan gelişmelere bağlı olarak petrol ve petrol ürünlerinin fiyatlarındaki değişimlerdir. Çünkü bağımsızlık sonrası dönemin büyük bir kısmında ülkede GSYİH'nin, diğer ifadeyle ülkenin satın alma gücünün neredeyse yarısı, ihracatın ise yüzde 80-90'ı petrol sektörüne bağlı olmuştur (Bağırzade, 2011: 291).

3.2.3. Makroekonomik Performans Endeksi: 1991-2003

Bu başlık altında Azerbaycan'ın makroekonomik Performans endeksi 2 farklı yöntemle hesaplanmıştır. İlk yöntem OECD tarafından geliştirilmiş olan standart ağırlıklandırma yöntemi, ikincisi ise Temel Bileşenler Analizi yöntemidir.

3.2.3.1. Standart MPE Hesaplaması ve Azerbaycan'ın Makroekonomik Performansı: 1991-2003

Ülkelerin makroekonomik performansının değerlendirilmesinde bir çok makroekonomik değişkenden faydalanılabilmektedir. Ancak göstergelerin çok olması ve hepsini beraberce değerlendirmeye çalışmak bazı güçlük, anlaşmazlık ve kararsızlıklara yol açabilmektedir. Bu nedenle bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için basit olarak MPE, OECD (1987) standart hesaplamasına göre;

- büyüme oranı (+% 30),
- enflasyon oranı (-% 20),
- işsizlik oranı (-% 20)
- bütçe açığının GSYİH'ya oranı (-% 15) ve
- cari açığın GSYİH'ya oranı (-% 15)

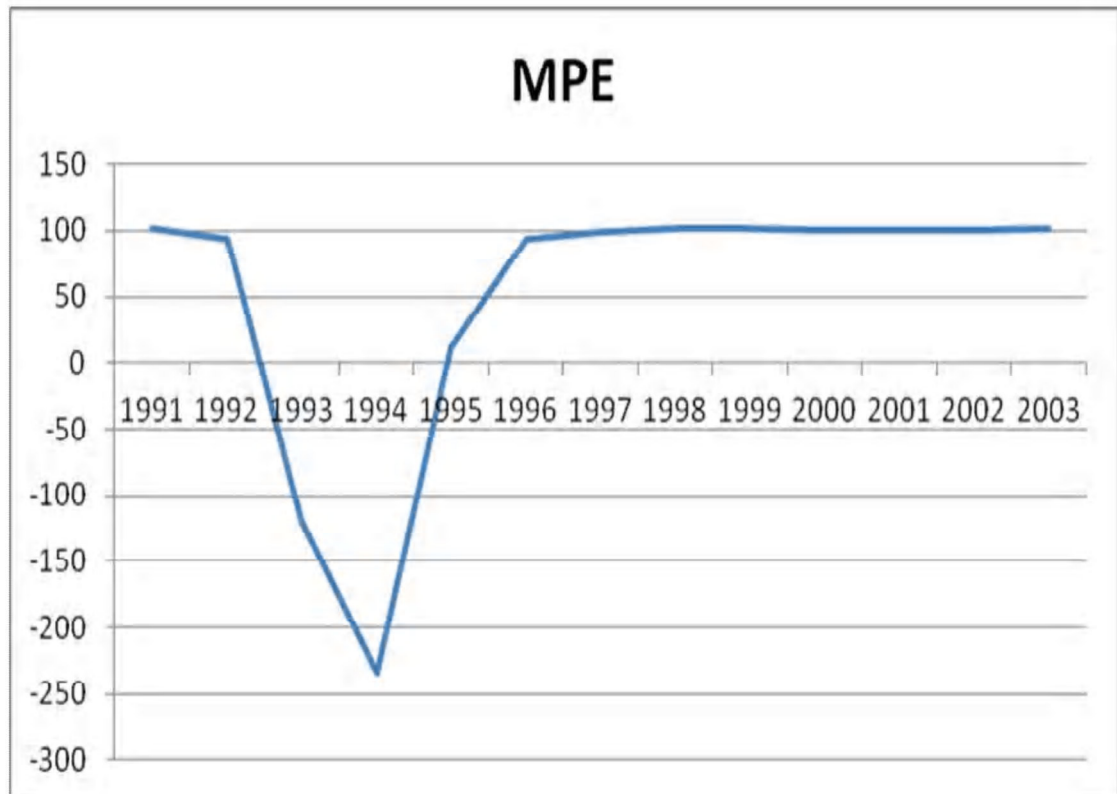
toplamına 100 değerinin eklenmesi ile elde edilmektedir. Parantez içi değerler formül içindeki bu 5 değişkenin ağırlık oranları olup toplamı % 100'dür. Görüldüğü gibi makroekonomik olarak artmasının ekonomiye olumsuz etkileri olan değişkenlerin hesaplamada işaretleri negatif, olumlu olan ki bu sadece ekonomik büyüme oranıdır hesaplamada işareti pozitifdir. Aşağıda standart yöntemle 1991-2003 dönemi için hesaplanmış olan Azerbaycan MPE'si Tablo ve grafik olarak sunulmuştur.

Tablo 9: Makro Ekonomik Performans Endeksi (OECD hesaplaması)

Yıl	İşsizlik Oranı	Büyüme Oranı	Enflasyon Oranı	Bütçe açığı/GSYİH	Cari açık/GSYİH	MPE
1991	-0,700	1,200	0,900	-8,78	-0,210	101,51
1992	-22,600	1,500	1,800	-10,63	-6,780	94,19
1993	23,100	-7,100	4,500	1.128,0	6,930	-119,59
1994	-19,700	-10,300	6,300	1.622,0	-5,910	-234,0
1995	-11,800	-0,600	7,200	411,0	-3,540	12,19
1996	1,300	-2,900	8,100	19,80	0,390	94,43
1997	5,800	-2,400	9,100	3,670	1,740	99,08
1998	10,000	-1,800	10,000	-0,770	3,000	101,33
1999	7,400	-2,400	10,900	-8,500	2,220	101,71
2000	11,100	-1,000	11,800	1,800	3,330	100,95
2001	9,900	-0,400	10,900	1,480	2,970	100,87
2002	10,600	-0,400	10,000	2,790	3,180	101,03
2003	11,200	-0,200	9,250	2,200	3,360	101,54

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 9’da görüldüğü gibi MPE, kendisini oluşturan 5 değişkenin belli ağırlıklarda oranlarına 100 değerinin eklenmesiyle elde edilmiştir. MPE’deki gelişmeleri daha rahat görebilmek için aşağıda grafik olarak verilmiştir.

Grafik 14: Azerbaycan Makroekonomik Performans Endeksi (standart yöntem)

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 14’te görüldüğü gibi Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığının ilk yılları olan 1992 - 1995 döneminde geçiş ekonomilerinde yaşanan ekonomik sorunlar nedeniyle MPE oldukça düşük seviyelere gerilemiş ve daha sonra yükselme eğilimi göstermiştir. Genç Cumhuriyet, ilk yılların tecrübesizliğinin ardından özellikle Haydar Aliyev’in iktidara gelip uluslararası kuruluşlarla olan işbirliği ve anlaşmalarla yapılandırma politikalarının uygulanmaya başlamasıyla hızlı bir makroekonomik performans artışı göstermiştir. 1994 yılından sonra artmaya başlayan makroekonomik performans, 1996-2003 döneminde istikrar kazanmış ve Haydar Aliyev yönetiminin son iki yılında 100 değerinin üzerine çıkmıştır. Söz konusu dönem boyunca Azerbaycan ekonomisinde en iyi makroekonomik performans 101,71 MPE değeriyle 1999 yılında yaşanmıştır.

3.2.3.2. Temel Bileşenler Analizi ile MPE Hesaplaması ve Azerbaycan’ın Makroekonomik Performansı: 1991-2003

Standart MPE hesaplanırken dikkate alınan ağırlıklar önceden belirlenmiş sabit oranlardır. Gelişmiş ülke grubunda bulunan OECD ülkeleri ekonomik yapı açısından birbirine az çok benzemekle birlikte, her üye ülke aynı ekonomik yapıya sahip değildir. Bu nedenle standart MPE hesaplamasında ağırlıkların ülkelerin ekonomik yapılarına göre değişmesinin daha sağlıklı endeks hesaplama sonucu vereceği düşünülmektedir. Örneğin cari açık problemi yaşamayan bir ülkede makroekonomiye bu değişkenin etkisi ile sürekli cari açık problemi yaşayan ülkede bu değişkenin makroekonomiye etkisi aynı olmamalıdır. Bu durum dikkate alındığında endeks hesaplamasında endeksi oluşturan 5 değişkenin önceden belirlenmiş sabit ağırlıklarının dikkate alınması biraz kuşku vericidir. Literatürde son yıllarda MPE farklı değişkenlere ait verileri belli bir algoritma ile yine tek bir değişkene dönüştürürken, bu tek değişkenin kendini oluşturan değişkenleri en iyi şekilde temsil edecek özelliklerini yansıttığı ve ağırlıkları sistemin kendisinin belirlediği daha güvenilir yöntemler kullanılmaya başlamıştır. İşte bu aşamada çalışmamızda bu yöntemlerden biri olan Temel Bileşenler Analizi kullanılarak Azerbaycan’ın 1991-2003 dönemi makroekonomik performansı hesaplanmıştır.

Temel bileşenler analizi (TBA) değişkenler arası bağımlılık yapısını ortadan kaldırma, veri boyutunu azaltma ve veri aralığını daraltma gibi amaçlar için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir. TBA, çok değişkenli bir veri kümesinin, bu kümenin sahip olduğu açıklayıcı en iyi özelliklerini taşıyan yeni bir değişkende ifade edilmesine olanak sağlar. Ayrıca bu yaklaşımın üç temel özelliği (Cömert, 2015):

1. Korelasyonsuz olması,
2. Birinci temel bileşenin toplam değişkenliği en çok açıklayan değişken olması,
3. Bir sonraki temel bileşenin ise kalan değişkenliği en çok açıklayan değişken olmasıdır.

Makroekonomik Performans Endeksinde kullanılan 5 farklı değişkenin tüm değişken özelliklerinin tek bir değişkenle TBA ile ifade edilmesinde değişken ağırlıklarının çözüm içinde belirlenmesi, değişkenler arasında korelasyon ilişkisinin bulunmaması ve değişkenlerin tüm özelliklerinin tek bir değişkende görülmesi standart yöntemle göre TBA ile hesaplanan MPE'nin daha güvenilir olabileceğini göstermektedir. Belli bir veri kümesi ile TBA kullanıldığında, öncelikle verilerin ortalamalarından farkları alınmaktadır. Bu çalışmada MPE'yi oluşturan 5 değişkenin önce ortalamalardan sapmaları alınmıştır. Daha sonra ortalamalardan sapmalardan oluşan veri kümesi matrisinden varyans-covaryans matrisi elde edilmiştir. Bunun nedeni, bu matristen veri kümesine ait özdeğer (aigen value) ve özdeğer vektörünün elde edilmesinin gerekmesidir. Özdeğerler elde edildikten sonra değişkenler büyük özdeğerden küçüğe doğru sıralanır. Bu işlemde amaç değişkenleri önem sırasına dizmek ve önemsiz olanı işleme almamaktır. Bu çalışmada 5 değişken de işleme alınmış, hiç bir değişken ihmal edilmemiştir. Eğer işlemde ihmal edilen bir değişken olursa veri boyutu azalır. Kullanılan 5 değişkenden hareketle tek bir değişken olacak yeni MPE değişkeni, elde edilen özdeğer vektörü ile standartlaştırılmış verinin çarpılmasıyla elde edilir. Verilerin standartlaştırılması ise orjinal veriden veri aritmetik ortalamasının çıkartılıp standart hataya bölünmesiyle yapılır (Cömert, 2015).

1991-2003 dönemi Azerbaycan makroekonomisi işsizlik, enflasyon, büyüme, cari açığın GSYİH'ya oranı ve bütçe açığının GSYİH'ya oranı değişkenlerine ilişkin veriler Dünya Bankasından alınmış ve Temel Bileşenler Yöntemine göre MPE hesaplamasında gerekli olan eigen değerler ve temel bileşenler Eviews 8.0 ekonometri program kullanılarak elde edilmiş ve aşağıda sunulmuştur.

Aşağıda verilen grafikte, Azerbaycan'ın TBA ile hesaplanmış makroekonomik performans endeksi 1991-2003 yılları için verilmiştir.

Tablo 10: TBA Analiz Sonuçları

Principal Components Analysis					
Sample: 1991 2003					
Included observations: 13					
Computed using: Ordinary correlations					
Extracting 5 of 5 possible components					
Eigenvalues: (Sum = 5, Average = 1)					
Number	Value	Difference	Proportion	Cumulative Value	Cumulative Proportion
1	2.529603	0.778408	0.5059	2.529603	0.5059
2	1.751195	1.090314	0.3502	4.280799	0.8562
3	0.660881	0.602561	0.1322	4.941680	0.9883
4	0.058320	0.058320	0.0117	5.000000	1.0000
5	-2.68E-16	---	-0.0000	5.000000	1.0000
Eigenvectors (loadings):					
Variable	PC 1	PC 2	PC 3	PC 4	PC 5
ISZ	0.558362	0.283339	-0.327093	0.031008	0.707107
ENF	0.422160	0.156355	0.873604	0.184799	-5.11E-16
CARİ	0.558362	0.283339	-0.327093	0.031008	-0.707107
BÜYÜME	0.232861	-0.686170	-0.132771	0.676253	3.17E-16
BÜTÇE	-0.379502	0.586653	-0.072172	0.711764	3.03E-16
Ordinary correlations:					
	ISZ	ENF	CARİ	BÜYÜME	BÜTÇE
ISZ	1.000000				
ENF	0.485341	1.000000			
CARİ	1.000000	0.485341	1.000000		
BÜYÜME	0.018360	-0.008575	0.018360	1.000000	
BÜTÇE	-0.228046	-0.278635	-0.228046	-0.894072	1.000000

NOT: Analizler Eviews 8.0 ekonometri paket program ile yapılmıştır.

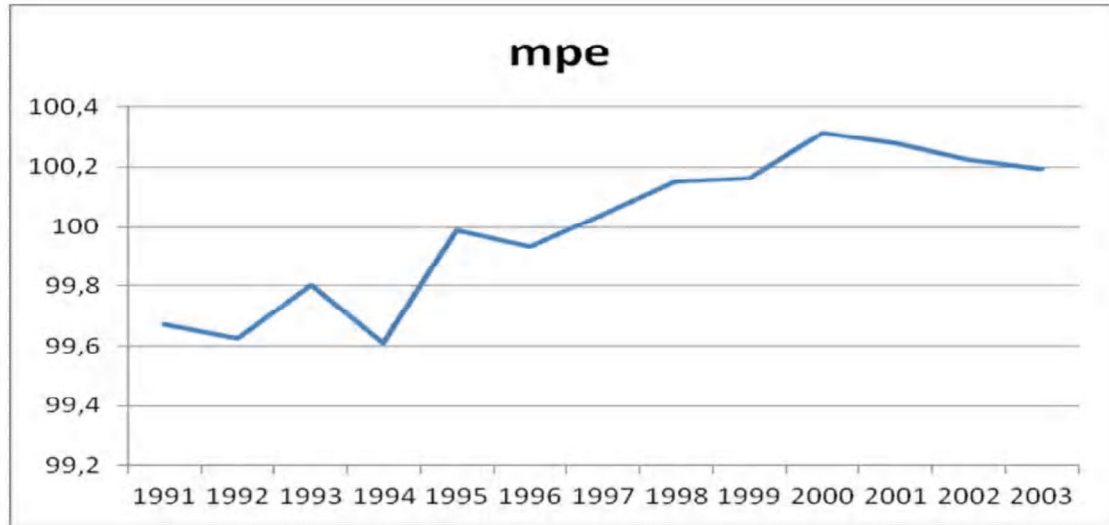
Yukarıda verilen 10 numaralı tabloda TBA'ya göre MPE hesaplaması için gerekli olan en önemli değerler eigendeğerler tablosunda ilk satırda yer alan 2.52 olan kümülatif toplam değeri ve eigenvektör tablosundaki ilk temel bileşen sütunu değerleridir. Tablo 9'da yer alan orijinal veriler, veriler aritmetik ortalamalarından çıkartılıp standart hatalarına bölünüp standartlaştırıldıktan sonra yeni MPE'nin elde edilebilmesi için, PC 1 sütunundaki değerler 2.52 kümülatif değerine bölünürler ve elde edilen değerler standartlaştırılmış verilerle çarpılarak yeni MPE elde edilir. Aşağıda verilen tabloda bu aşamalar sonucu TBA hesaplamasına göre elde edilmiş MPE verilmiştir.

Tablo 11: TBA Yöntemine Göre MPE Hesaplaması

<i>Yıl</i>	İşsizlik Oranı	Büyüme Oranı	Enflasyon Oranı	Bütçe açığı/GSYİH	Cari açık/GSYİH	<i>MPE</i>
1991	-0,25846	0,991572	-1,96478	-0,48067	-0,25846	99,67074
1992	-1,90464	1,082778	-1,70663	-0,48419	-1,90464	99,62548
1993	1,530535	-1,53179	-0,93219	1,686177	1,530535	99,80106
1994	-1,68665	-2,50466	-0,4159	2,627802	-1,68665	99,60948
1995	-1,09283	0,444337	-0,15776	0,319487	-1,09283	99,99022
1996	-0,10813	-0,25491	0,10039	-0,42619	-0,10813	99,93374
1997	0,23013	-0,1029	0,387219	-0,45693	0,23013	100,0433
1998	0,545835	0,079513	0,645364	-0,4654	0,545835	100,152
1999	0,350398	-0,1029	0,90351	-0,48013	0,350398	100,1634
2000	0,62852	0,322729	1,161656	-0,4605	0,62852	100,3123
2001	0,538318	0,505141	0,90351	-0,46111	0,538318	100,2793
2002	0,590936	0,505141	0,645364	-0,45861	0,590936	100,2265
2003	0,636037	0,565944	0,430243	-0,45974	0,636037	100,1924
Ortalama	2,73	-2,06	7,75	243,38	0,82	
Standart hata	13,30354	3,28926	3,486402	524,6251	3,991063	

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

11 numaralı Tabloda görüldüğü gibi TBA ile yapılan MPE hesaplamasında elde edilen endeks değerleri belli bir aralıkta (99-101) değer almaktadır. TBA, daha öncede belirttiğimiz gibi veri aralığını daraltmıştır. Standart MPE hesaplamasında elde edilen değerler negatif olabilirken, yapılan veri standartlaştırmasına bağlı olarak TBA yönteminde veriler negatif değer almamıştır. Haydar Aliyev dönemi makroekonomik performanstaki gelişmeleri daha rahat görebilmek için, TBA yöntemi ile hesaplanmış olan MPE aşağıda grafik olarak sunulmuştur.

Grafik 15: Azerbaycan Makroekonomik Performans Endeksi (TBA yöntemi)

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 15’ te görüldüğü gibi, TBA ile hesaplanan MPE, bu yöntemin veri aralık değerlerini daraltıyor olmasından dolayı 99.6 ile 100.3 aralığında değişme göstermektedir. Dikkat edilirse Grafik 14’ te standart yöntemle hesaplanan MPE’ de veri aralığı -119 ile +101,7 bandında hareket etmektedir. Bununla birlikte görüldüğü gibi veri aralığını daralsa bile TBA ile hesaplanan MPE, makroekonomik iyileşme ve bozulmaları daha iyi göstermektedir. Benzer şekilde Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasının hemen akabinde 1992 ve 1994’de makroekonomik performans dip yapmışken 1995’den sonra ekonomide iyileşme başlamış, 2000 yılında makroekonomi zirve yapmıştır. Grafik 14’ ten farklı olarak Grafik 15’ te Azerbaycan’da MPE, Haydar Aliyev döneminin son iki senesinde makroekonomik performansın azaldığını göstermektedir. Standart yöntemle hesaplanan MPE’ye göre Azerbaycan’ın makroekonomik performansı 2002 ve 2003 yıllarında artış eğilimi gösterirken, TBA yöntemine göre hesaplanan MPE’ye göre ise 2000 yılından sonra Azerbaycan’ın makroekonomik performansında azalış görülmektedir. Bununla birlikte her iki endekste 1995’den sonra Azerbaycan’da makroekonomik performansta ciddi bir toparlanma ve performans artışı olduğu görülmüş, TBA ile yapılan tahmine göre hesaplanan 2002 ve 2003 yıllarında Performans düşüşü göstermişse de MPE endeks değeri yıllarda 100 değerinin altına gerilememiştir.

SONUÇ

Azerbaycan eski dönemlerden zengin doğal kaynakları ve jeostratejik konumu ile batılı ülkelerin dikkatini çekmiştir. Özellikle petrol rezervleri bölgesel ve uluslararası aktörlerin dikkatini ülkeye çevirmiştir. Ortaçağda ülkeler arasında ekonomik ilişkiler, kervan yolları ile gerçekleşmiş ve bu kervan yollarından en büyüğü "Büyük İpek Yolu" Azerbaycan topraklarından geçmiştir. Batı ile Doğu arasında "altın köprü" rolüne sahip olan Azerbaycan, 1813' de Gülistan ve 1828' de Türkmençay antlaşmaları ile Kuzey ve Güney Azerbaycan olmak üzere ikiye ayrılarak Rusya ve İran tarafından paylaşılmıştır.

1917 çarlık rejiminin devrilmesinden sonra 27 Mayıs 1918 yılında Mehmet Emin Resulzade Tiflis'te ilk Azerbaycan Demokratik (Halk) Cumhuriyeti'ni ilan etmiş ve Azerbaycan doğuda ilk Müslüman ve Türk devleti olma özelliğini kazanmıştır. Bu bağımsızlığımızın kazanılmasında yine yanımızda Türk kardeşlerimiz, Osmanlı Devleti olmuş, Nuri Paşa'nın komutasındaki Kafkas İslam Ordusu yardıma gelmiş ve Bakü'yü işgâlden kurtarmıştır.

28 Nisan 1920 tarihinde Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduktan 23 ay sonra Ruslar tarafından yeniden işgâl edilmiş ve 1922' de Kafkasya Ötesi Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne katılmış, 1936 senesinden sonra ise Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adını almıştır. 71 yıl Sovyetlere bağımlı yaşayan Azerbaycan halkı maddî ve manevî zorluklarla karşılaşmıştır. Bu döneme ait bütün tarih değiştirilmiş ve yanlış anlatılmıştır. Nuri Paşa komutanlığı altındaki Kafkas İslam Ordusu' nun Azerbaycan' a yardımı ısrarla işgâl olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Bu döneme ait gerçek tarih Haydar Aliyev'in yeniden Azerbaycan'da iktidara gelmesinden sonra öğrenilmeye başlanmıştır.

1980'li yılların sonunda ekonomik sorunlara son vermek amacıyla Mihail Gorbaçov tarafından gerçekleştirilen reformlar SSCB' yi dağılmaktan kurtaramayan ve sonucunda yıktıran bir politika olmuştur. SSCB' nin dağılmasından sonra Azerbaycan 18 Ekim 1991 tarihinde yeniden bağımsızlığını ilan etmiş, serbest piyasa ekonomisi ve demokrasi yolunu seçmiş, Sovyetler Birliği'nden kalma emredici "Merkezi Planlama" biçimini bırakmıştır.

Azerbaycan bağımsızlık sonrası ekonomik ve politik sorunlar yaşamış, başta Dağlık Karabağ Sorunu olmak üzere, Rusya ve İran gibi devletlere karşı bağımsızlığını koruma çabası göstermiş ve piyasa ekonomisine geçiş süreci gibi zorluklarla karşılaşmıştır. Azerbaycan'ın eski bir Sovyet sisteminden tam farklı, yeni bir sisteme geçtiği dönemde savaşa yüz yüze gelmesi ülkedeki ekonomik durumu daha da zorlaştırmıştır.

1991 yılından sonra iktidara gelen üç hükümet döneminde dış siyasette ekonomik ve politik gelişmeler farklılık göstermiştir. Örneğin Ayaz Mütellibov döneminde Rusya ve diğer Sovyet Cumhuriyetleri ile yakınlaşma amacı güdülmüş, Ebülfez Elçibey iktidarı döneminde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler stratejik ortaklık anlaşmasının imzalanmasının önerilmesine kadar uzanmış, fakat Haydar Aliyev Döneminde ise tek taraflı politikalara son verilmiş, Batı, Rusya ve Doğu arasında "Denge Politikası" yürütülmeye başlanmıştır. Piyasa ekonomisine geçiş ve dünya ekonomik sistemine entegrasyon süreci Haydar Aliyev politikasının hedeflerine dahil olmuştur. Ülkede uluslararası yatırım oranı, üretim düzeyi ve refah düzeyi gözle görülebilecek derecede gelişmiştir.

Haydar Aliyev Cumhurbaşkanlığı döneminde Azerbaycan Ekonomisi büyük bir aşama kaydetmiştir. Örneğin ülkede önemli değişikliklere imza atmış, istikrarı sağlamlaştırmış ve bütün alanlarda gelişimi hızlandırmış, dünya genelinde Azerbaycan'ı petrol üretimi yapan bir ülkeye dönüştürmüş ve ekonomik açıdan zor durumdan çıkarmayı başarmıştır. 1994 yılında imzalanan "Asrın Antlaşması"nın ardından ülkede petrol sektörüne yabancı sermaye yatırımları başlamış ve başarılı şekilde devam ettirilmiştir. Söz konusu olan anlaşma ile enerji kaynaklarını tüm dünyaya tanıtmış, ülkesinin bağımsız bir devlet olduğunu ve doğal kaynaklarını istediği yönde kullanabileceğini göstermiştir.

Devletin liberal ekonomiye geçiş döneminde ülke ekonomisinin güçlenmesinde, Ermenistan ile ateşkesin imzalanmasında, savaştan sonra 1 milyon Karabağ göçmenine maddî ve manevî yardımların yapılmasında Haydar Aliyev'in çok önemli bir rolü olmuştur. Ayrıca 2003-2005 yılları içerisinde "Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Gelişme Devlet Programı" nı onaylamıştır. Söz konusu olan programda Azerbaycan'daki yoksulluk düzeyi ve nedenleri araştırılmış, yoksulluğun azaltılması amacı ile gerçekleştirilecek reformların esas yönleri belirlenmiştir. Program sonucunda 2002 yılında % 46,75 olan yoksulluk oranı, 2005 yılında % 29,3 düzeyine inmiştir.

Ülkede sürekli kalkınma sürecini sağlamak amacıyla Haydar Aliyev iktidarı zamanından itibaren birçok devlet programı kabul edilerek uygulamaya konulmuştur. Sonuncu devlet programı ise bölgelerin sektörel kalkınması için kabul edilen bölgesel sosyo-ekonomik kalkınma programı olmuştur.

Azerbaycan, Haydar Aliyev zamanında Ekonomik İşbirliği Örgütü, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Bağımsız Devletler Topluluğu gibi birçok kuruma üye olmuş, ülke ekonomisinin canlanması, bölgesel ölçekte önemli bir ülke haline gelmesi sağlanmıştır. Azerbaycan aynı zamanda Asya Kalkınma Bankası, Avrupa Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası gibi diğer önemli finans kuruluşları ile IMF, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler ve onun ekonomik kuruluşlarının aktif bir üyesi durumuna gelmiştir. Aliyev, Bakü - Tiflis - Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı sayesinde Bakü' nün merkezi bir işleve sahip olmasını sağlamıştır. Uyguladığı bir sıra reformlar sonucunda dış ticarete gelişmeler yaşanmış ve yüzde fazla ülke ile dış ticaret ilişkisi kurulmuştur.

Haydar Aliyev zamanında ülkede Makroekonomik bakımdan 1993 - 2003 yılları aralığında bazı ekonomik göstergelerde artış gözlemlenmiştir. Örneğin GSMH, sanayi, tarım ve hayvancılık sektöründe üretim hacmi artmış, aynı zamanda bütçe gelirleri ve dış ticaret hacminde artış görülmüştür. Kısaca Azerbaycan Cumhuriyeti, Haydar Aliyev dönemi ile birlikte ekonomik anlamda farklı bir yol tercih etmeye başlamıştır. Haydar Aliyev dönemi günümüz Azerbaycan Ekonomisini anlamak için bir temeldir.

Bu araştırmanın amacı Haydar Aliyev' in Azerbaycan Ekonomisinin Makroekonomik performansını nasıl etkilediğini ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Çalışmada Azerbaycan ekonomisinin makroekonomik performansı değerlendirilmiş ve MPE içinde yer alan 5 değişkene ait gelişmeler özetlenmiş daha sonra da iki ayrı yöntemle hesaplanan makroekonomik performans endeksleri verilerek analiz edilmiştir.

Azerbaycan Makroekonomik Performans Endeksi'nin standart yöntem ile hesaplanması sonucunda 1992-1995 aralığında makroekonomik performansta dip görülmüş, 1996 yılından sonra ise ekonomi istikrar kazanmıştır. TBA yöntemi ile hesaplanan MPE'de ise, Azerbaycan ekonomisinin 1992 ve 1994'de dip yaptığını göstermiş, 1995'den sonra ise 2000 yılına kadar hızlı bir performans artışının yaşandığını ortaya koymuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk kurulduğu geçiş yıllarında ekonomide yaşanan sıkıntılar, yüksek işsizlik ve hiper enflasyon 1991-1995 döneminde makroekonomik

performansın kötü olmasında önemli bir sebep oluşturmuştur. Bununla birlikte Haydar Aliyev döneminde uygulamaya konulan politikalar ve uluslararası işbirlikleriyle ekonomide istikarlı bir sürecin temeli atılmıştır. Aynı zamanda Türkiye ile Azerbaycan arasında ekonomik ve politik ilişkiler de Haydar Aliyev döneminde ivme kazanmıştır. Örneğin enerji, ticaret gibi ekonomik sektörlerde iş birliği geliştirilmiş, bu alanlara Türk iş adamlarının büyük oranlarda yatırım yaptıkları görülmüştür. Haydar Aliyev kardeş ülke ilişkilerini "Bir Millet İki Devlet" olarak değerlendirmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Adıgözelov, Hüseyin (2007). Zirve Haydar Aliyev'in Hayatı (1.Basım). İstanbul: İleri Yayınları.
- Aras, N.O., E. Süleymanov ve C.Bulut. (2009). Azerbaycan Ekonomisinin 15 Yılı. Bakü: Bepress Yayınları.
- Aras, O. N.,B. Dedeyev ve R. Yılmaz. (2008). Karabağ Savaşının ve İşgalinin Ekonomik Etkileri, 11-178. Karabağ Savaşı Siyasî-Hukukî-Ekonomik Analiz İçinde (Editör: O. N. Aras). Kafkasya Araştırmalar Enstitüsü Yayınları, Bakü.
- Aras, Osman Nuri (2003). Azerbaycan Ekonomisi: Makroekonomik ve Sektörel Analiz, (2. Basım). Bakü: Kafkasya Araştırmaları Merkezi Yayınları
- Aras, Osman Nuri (2005). Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları (1. Basım). Bakü: TÜSİAB Yayınları
- Aras, Osman Nuri (2005). Azerbaycan Ekonomisi Ve Yatırım İmkanları. Bakü: TÜSİAB Yayınları.
- Aslanov, E., (2012). Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık, 9-12. Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık içinde (Editör: Ceferli. M). Berikan Yayınevi, Ankara.
- Bahadır, Ş. A., (2002). Geçiş Döneminin İlk On Yılında Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler, 209-216. Türkler cilt 19 içinde (Editörler: H.C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca). Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Cabbarlı, H., (2012). Azerbaycan ve Türkiye Ortak Tarih Doktrini: Ermeni İddialarına Karşı Yeni Platformun Oluşturulması, 183-202. Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık içinde (Editör: Ceferli. M). Berikan Yayınevi, Ankara.
- Cafersoy, N. ve Aslanlı, A. (2012). Türkiye-Azerbaycan Askeri İlişkileri, 151-174. Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık içinde (Editör: Ceferli. M). Berikan Yayınevi, Ankara
- Cefersoy, Nazim. (2001). Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993). Ankara: ASAM Yayınları.

- Dikkaya, M. ve Rzalı. Ş. (2017). 23. Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde Rusya Faktörü: Ekonomi Politik Bir Analiz, 3-17. Bağımsızlıktan Günümüze Türk Cumhuriyetleri Ekonomi Politikası: Sektörel ve Bölgesel Analiz içinde, (Editör: M. Dikkaya), Savaş Yayınevi, Ankara.
- Genire, P., (2012). Parlamentolar Arası İlişkiler: Başarılar Ve Perspektifler, 59-76. Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık içinde (Editör:Ceferli. M). Berikan Yayınevi, Ankara.
- Guseynova, İrada (2005). Geydar Aliyev-ot politicheskogo rukovoditelya k obshchenatsional'nomu lideru. Bakü: Tehsil Yayınları,
- İyikan, Necati (2011). Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010 (1.Basım). İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Kaya, F., ve Turguttopbaş. N. (2012). Dış Ticaret ve Kambiyo İşlemleri, 1-185. Dış Ticaret İşlemleri. (Editör: Başar. B. A). Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Kılıç, H., (2012).). Son Yirmi Yılda Azerbaycan ve Türkiye İlişkilerine Kısa Bir Bakış, 13-21, Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık içinde (Editör:Ceferli. M). Berikan Yayınevi, Ankara.
- Lussac, S., (2011). Azerbaijan, Turkey, And Energy Markets: The Evolution Of A Complex Relationshi. Azerbaijan, 89-95. In The World içinde (Eds: P.Goble ve M.Ismayılov).Azerbaijan Diplomatic Academy Yayını, Bakü.
- Marriot, J. ve M. M. Paluello. (2012). The Oil Road: Journeys From The Caspian Sea To The City Of London. New York: Verso.
- Nağıyev E., V. Novruzov, H. Allahverdiyev,ve H.Eliyev. (1998). Azerbaycan iqtisadiyyatı. Bakü.
- Novruzov, K., (2012). Azerbaycan-Türkiye Eğitim İlişkileri. 137-150. Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık içinde (Editör: Ceferli. M). Berikan Yayınevi, Ankara.
- Polat, S., ve Hümmetov. A. (2012). Türkiye'nin Azerbaycan'daki Teknik Yardım Projeleri:Tika Örneği, 121-137. Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik Ve Strateji Ortaklık içinde (Editör:Ceferli. M.). Berikan Yayınevi, Ankara.

Resullu, R., ve Aslanlı. K. (2012). Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkileri: Temel Eğilimler ve Başarılar, 77-104. Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık İçinde (Editör: Ceferli. M.). Berikan Yayınevi, Ankara.

Süleymanov, Elyar (1997). Azerbaycan Tarihi. Bakü: Azerbaycan Devlet Yayınları,

Zengin, Eyüp. (2010). Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan. İstanbul: İTO Yayını.

MAKALELER

Aktuğ, S. 27. (2010) "Kavramsal Açıdan Ekonomik Büyüme Ekonomik Kalkınma Ve Bölüşüm İlişkileri". Sosyalpolitikalar, 1-28.

Anuradha, L. ve Lawrence. C. (1998). "The Brigde of Pipelines" Uzman energy, 3(3), 4

Aras, İ. (2017). "AvrupaBirliği'nin Dağlık Karabağ Sorunundaki Rolü". AvrasyaEtüdleri, 51,95-122.

Aras, O.A. (2017). "Azerbaycan'ın BDT' ye Üyelik Sürecinde Temel Dinamikler". Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3, 86-101.

Aras, O.N. ve Süleymanov. E.(2012). "Azerbaycan' ın Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkileri ve Perspektifi". Akademia, 1-14.

Aras,O.N. (2003). "The Economic Structure of Azerbaijan and Economic Importance of its Energy Resources". 2023 Dergisi, 40-50.

Aras,O.N. (2006). "Asrın Anlaşması ve Azerbaycan Ekonomisine Etkisi". Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(30), 41-59

Arı. A. ve Özcan. B. (2010). "Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: Oecd Örneği ". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi, 12, 65-88.

Aslanlı, A. (2012). "Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri". Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim Ve Ekonomi dergisi, 5(12), 15-27.

Aslanlı, A. (2014), "20. Yüzyılın Başlarında ve Sonlarında Güney Kafkasya'da Ermeni Sorunu: Karabağ Sorunu Örneği". Yeni Türkiye, 60,1-25.

- Aydın, Ü. (2018). "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 38-62.
- Babirov, İ. M. ve Pestreçov. A. P. (2017). "Azerbaydzhanu-Turetskiye Otnosheniya: Dostizheniya I Problemy". *Электронный научный журнал Курского государственного университета*, 1(41), 1-7.
- Babiş, G. A. ve Nasirova. S. (2017). "Demir İpek Yolu'nun Kalbi: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu". *Türksam*, 1.
- Bağırzade, E. (2011). "Bağımsızlığının 20. Yılında, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomisi ". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 277-312.
- Bağırzade, E. (2014). "Azerbaycan-Türkiye Ortak Ekonomik Projeleri ve Bölgesel Yansımalar". *EkoAvrasya*, 7(26), 7-17.
- Barylski, R.V. (1995). "Russia, The West, and the Caspian Energy Hub." *The Middle East Journal*, 49(2), 217-232.
- Bayramoğlu, Z. (2009). "Türkiye ve Azerbaycan Arasında Tarımsal Ürünlerin Dış Ticaret Potansiyeli Ve Karşılaştırmalı Üstünlükleri". *Journal of Azerbaijani Studies*, 738-751.
- Cabbarlı, H. ve Abdullayeva, V. (2009). "Azerbaycan Dış Politikasının Temel Özellikleri (1991-2009) ". *21. Yüzyıl Dergisi*, 77-92.
- Cabiyev, R. (2013). "Sotsial'no-ekonomicheskoye razvitiye Azerbaydzhana za gody". *Ekonomist Traven*, 5, 66-69.
- Cahit, M., Güran. Ve Tosun. U. "Türkiye Ekonomisinin Makro Ekonomik Performansı: 1951-2003 Dönemi İçin Parametrik Olmayan Bir Ölçüm". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(4), 90-115.
- Çapraz, H. (2012). "19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ Politikası". *Belgi*, 3(1), 231-240.
- Çelikpala, M ve Veliyev. C. (2015). "Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Bölgesel İşbirliğinin Başari Örneği ". *Ceneter For International And Euoropan Studies*, 3. 2-18.

- Deniz, A. ve Ablak. K. (2015). "Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkiler Üzerine Bir Uygulama ".Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3 (9), 268-293.
- Dikkaya, M. (1999). "Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler ". Bilig, 9, 1-17.
- Dikkaya, M. ve Çaylak. A. (2008). "Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan' ın Ekonomik Ve Politik Dönüşümü ". OAKA, 3(5), 131-157.
- Düzgün, R. (2008). "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Yurtiçi Yatırımlar Arasındaki Eş Bütünleşme İlişkisi: Türkiye Örneği". Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(1), 187-204.
- Elma, F.(2015). "Azerbaycan' da Sovyet Sonrası Bağımsızlık Süreci: Demokrasiye Geçiş ve Devlet İnşasının İlk Yılları (1988-1993)". Yeni Türkiye, 75, 190-201.
- Erkan, B. ve Alakbarov. N. (2018). "Azerbaycan'ın İhracatında Uzmanlaşma ve Rekabet Yapısı: Türkiye İle Karşılaştırmalı Analiz". Yönetim ve Ekonomi, 25(1), 55-73.
- Eyvazlı, E. (2017). "Türk Basınında Dağlık Karabağ Sorunu: Milliyet, Hürriyet, Sabah Gazeteleri Örneği ". Mutad, 4(1), 57-74
- Farzaliyevu, A. (2007). "Azerbaydzhana: «Posledniy Rubezh» Yevropy Na Granitse C Iranom". Glava 7, 333-350.
- Federovna, E. P. (2015). "Ekonomicheskiye i Energeticheskiye Aspekty Sotrudnichestva Turetskoy Respubliki I Azerbaydzhana v xxi v.". Center of Scientific Cooperation "Interactive plus", 1-5.
- Gör, A. ve Uyar Bozdağlıoğlu. Y. (2008). "Türkiye'de İşsizliğin Özellikleri Ve İşsizlikle Mücadele Politikaları ". Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye Sosyal Bilimler Dergisi, 20, 45-65.
- Gür, B. (2017). "Türkiye'nin Makroekonomik Performansı Üzerine Bir Değerlendirme: 2002-2016 Dönemi ". Social Sciences Studies Journal, 3 (6), 726-737
- Hasanoğlu, M. (2002). "Azerbaycan Cmhuriyeti'nde Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Çabaları". Sayış, 6(69), 73-90

- Ismailzade, F. (2005). "Turkey-Azerbaijan: The Honeymoon is Over". *Türkisch Policy Quarterly*, 1-11
- Kalaycı, İ. (2013). "Kafdağı'nın Önündeki Ekonomi: Modernleşen Azerbaycan". *.Avrasya Etüdler*, 2, 27-56.
- Kantemirov, A. B. (2001). "Ekonomicheskiye Otnosheniya Turtsı So Stranamı Zakavkaz'ya " OSTOKOVEDNYY SBORNIK, 2, 161-166.
- Karadağ, S. ve Top. G. (2012). "Duygusal Birlikten Stratejik Ortaklığa Türkiye Azerbaycan İlişkileri ". *Küresel Sorunlar Platformu*, 2-7.
- Mollaer, F. (2004). "Azerbaycan'da Demokrasi ve Geleceği Üzerine Bazı Gözlemler ". *Bilig*, 8, 63-78.
- Mukhtarov, Ş. ve Cebiyev. F. (2017). "Müsteqillik İllerinde Azerbaycan' ın Makroiqtisadi Göstercilerinin Tehlili". *Journal Of Baku Engineering University*, 1(1), 34-43.
- Muradov, R. (2004). "Azerbaycan' ın Ekonomik Yapısı, Potansiyeli ve Yatırım imkânları". *Tasam*, 21-40.
- Murinson, A. (2008). "Azerbaijan-Turkey-Israel Relations: The Energy Factor ". *Middle East Review of International Affairs*, 12 (3), 47-64.
- Oğan, S. (2005) . "Petrol ve Politika: BTC Örneği". *Türksam*, 1.
- Osman, N.A. (2006). "Asrın Anlaşması ve Azerbaycan Ekonomisine Etkisi". *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 30, 41-59.
- Özkul, O ve Vermez, H. (2009). "Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları ". *Bilig*, 51, 139-170.
- Özyılmaz, E. V. (2013), "Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 191-208.
- Sancak, İ. (2017). "Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan Ve Haziran Darbesinin Dış Politikaya Etkileri ". *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 57-71.
- Sarpmaz, A. ve Sarı, G. (2012). "Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım, Olasılığının Analizi". *Güvenlik Stratejileri*, 8(15), 1-31.

- Şanlısoy, S. ve Çetin. M. (2017). "Türkiye Ekonomisinde Politik İstikrarsızlık-Makro Ekonomik Performans İlişkisi ". Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32 (2), 207-237.
- Yalçın, A. ve Yalçın. S. (2017). "Economic Appearance of South Caucasus Countries on the Twenty-fifth Anniversary of Independence". Eurasian Academy of Sciences Eurasian Business & Economics Journal, 8, 95-112.
- Yapıcı, U. (2015). "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası (1989- 1993): Batı'nın Belirleyiciliği". AlternatifPolitika, 7 (3), 427-456.
- Yılmaz, R. (2013). "Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu ". Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 2(1), 71-90.
- Yılmaz, R. ve İsmayılov. E. (2011). "Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu". Bigesam, 1-27.
- Yılmaz, S. (2014). "Ebülfez Elçibey ve Dönemin Azerbaycan Devleti". Leges Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 322-348.
- Zengin, E. ve Hüseyinov. S. (2011). "Azerbaycan' da Yoksulluğu Önleme Politikaları". T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Hakemli Araştırma Dergisi, 2, 2(3), 7-102.

BİLDİRİLER

- Eravcı., H. M. ve Girayalp. (2016). "Elçibey Ve Haydar Aliyev Dönemlerinde, Azerbaycan-Türkiye İlişkileri Ve İran". (Birinci Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu, 12-14 Mayıs 2016), Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu 2016, 87-91.
- Gül, Cengiz. (2009). "Türkiye- Azerbaycan Ticari Ekonomik İlişkileri ve Türk-Azerbaycan İş Konseyi ", (Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Kültür Forumu, 11 -13 Aralık 2009), Bildiriler, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009, 127-130.
- Kayso 2018. "Azerbaycan Ülke Bülteni " (2018). Kayseri Sanayi Odası.
- Deik 2012. Azerbaycan Ülke Bülteni (2012), Dış Ekenomik İlişkiler Kurulu.

Ekoavryasya 2013. "Türkiye'nin Enerji Geleceği ". Ekonomik Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, 6(22), 52.

Mehmetoğlu, D., ve Önal. B. (2007). "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri". (Qlobollaşma Prosesinde Qafqaz ve Merkezi Asiya İqtisadi Ve Beynelhalq Münasibetler II. Beynelhalq Kongresi, 02-05 May 2007), Bildiriler, Qafqaz Üniversitesi, Bakü 2007, 1236-1244.

Meliha., E. ve Ahmedov. O. (2008). "Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi ". (Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008), Bildiriler, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2008, 117-136.

Mikail, E. H. (2007). "Türkiye Azerbaycan İlişkileri". (38. ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 15 Eylül 2007), Bildiriler, Cilt III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2011, 1063-1080.

TEZLER

Ablak, K. (2014). Azerbaycan-Türkiye Ekonomik Ve Siyasi İlişkileri Üzerine Bir Uygulama (2005-2012) . Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Kars.

Ahmedov, E. (2006). Azerbaycan Cumhuriyeti' nde Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Türkiye Değerlendirmesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. İzmir. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.

Babayeva, V. (2013). Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Ekin, T. (2007). Ekonomi Ve Enerji Politikaları Kapsamında Türkiye Azerbaycan İlişkileri (1991-2005). Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Gel, F.A. (2006). Yeni Yüzyılda Azerbaycan' ın Sosyoekonomik Yapısı ve Türkiye İle İlişkileri. Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

- Goyushov, A. (2015). Türkiye-Azerbaycan Arasında Ticarî İlişkilerin Tarihî ve Gelişim Potansiyeli. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Hukuku ve Avrupa Birliği Anabilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Gürler, T. (2015). Azerbaycan-Türkiye İlişkileri (1991-2003) Siyasî, Askerî, Sosyo-Kültürel Ve Ekonomik Açıdan. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir.
- Huseynov, N. (2013). Petrol İhraç Eden Ülkelerin Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerin Gelir Etkisi: Azerbaycan Örneği. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Ankara. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- İsmayılov, A. (2007).Azgelişmiş Ülkelerin İktisadî Kalkınma Sorunu: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi Örneği. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı. Yayınlanmış Doktora Tezi. Konya.
- Jamilli, E. (2004).ABD' nin Güney Kafkasya Politikası (1991-2001).Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara
- Kenan, D. (2001). Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerinde Bakü-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı. Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İzmir.
- Mahmudova, G. (2006). Türk Basınında Azerbaycan İmajı: Haydar Aliyev' in Ölümü Üzerine Karşılaştırmalı İçerik Analizi (Hürriyet Ve Ortadoğu Gazeteleri). Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans tezi. Ankara.
- Mammadov, F. (2008). Bütçe Açıklarının Finansmanı Ve Makroekonomik Etkileri: Azerbaycan Örneği (1992-2006). Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Mardanov, S. (2012). Azerbaycan-ABD İlişkileri ve Azerbaycan' da ABD Algısı. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Yayınlanmış Doktora Tezi. Ankara.

Salmanlı, Z. (2007). 1991 Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ana Bilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Sayılan, O. M. (2007). 1988-95 Arası Dağlık Karabağ Sorunu, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara

Yakubov, R. (2006). Azerbaycan Kamu Yatırım Projelerinin ve Türk Müteahhit Firmalarının Azerbaycan' daki Durumunun Değerlendirilmesi. Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

İNTERNET KAYNAKLARI

Azerbaijans Content (2011). Uluslararası Ekonomik İlişkiler, http://www.azerbaijans.com/content_730_tr.html , (04.01.2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti Enflasyon Oranları (2018), <https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=AZE> , (14.11.2018)

Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Bülteni (2018), <http://rukiyeeroglu.wixsite.com/rukiyeeroglu/azerbaycan>, (16.05.2018)

Azerbaycan Cumhuriyeti' nin Yıllara Göre GSMH (%) Büyümesi (2018), <https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=AZE> ,(25.07.2018).

Azerbaycan Cumhuriyeti' nin Resmî İşsizlik Oranları (2018) <https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=AZE> , (14.11.2018)

Azerbaycan GSYİH' nin 2019 Ocak-Nisan Aylarına Göre Sektörel Yapısı (2019), <https://www.stat.gov.az/>, (07.05. 2019).

- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) (2018), [https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357502&/Azerbaycan-Halk-Cumhuriyeti-\(1918-1920\)-/Dr.-Mehman-A.-Damirli-](https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357502&/Azerbaycan-Halk-Cumhuriyeti-(1918-1920)-/Dr.-Mehman-A.-Damirli-), (8.03.2018).
- Azerbaycan Merkezi Bankası Dövüz Kurları (2019), <https://www.cbar.az/>, (02.06.2019).
- Azerbaycan' ın Bütövlüyü, Müsteqilliyi ve Tereqqisi (2018), <http://www.respublica-news.az/index.php/dig-r-x-b-rl-r/dig-r-x-b-rl-r/item/19186-sahibkarl-gh-n-inkishaf-doevlaetin-igtisadi-siyasaetin-a>, (6.08.2019).
- Azerbaycan' ın Kuruluş Hikayesi (2018), <http://kimkurdu.com/azerbaycanin-kurulus-hikayesi/>, (16.09.2018)
- Azercell (2019). Telekomünikasyon Hizmeti, <https://www.azercell.com/az/>), (03. 06. 2019).
- Azersun (2019), Gıda ve Gıda Ürünleri Üretimi, <https://www.azersun.com/>, (03.06.2019)
- Coğrafya Dünyası (2018), <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/azerbaycan.htm>, (20.04.2019).
- Emlak Kulisi (2018). Azerbaycan' ın Türkiye' ye Yatırımları 20 Milyar Dolara Çıkacak, <https://emlakkulisi.com/azerbaycanin-turkiyeye-yatirimlari-20-milyar-dolara-cikacak/58564>, (03.06.2019).
- Hürriyet Gazetesi (2015). Azerbaycan'da devalüasyon oldu, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/azerbaycanda-devaluasyon-oldu-40029688> (30.06.2019).
- Lachin “Koridor” Ermenistan'ın Pes Edemediği Bölge (2018), <http://modern.az/az/news/153713#gsc.tab=0>, (21.02.2018)
- Ocak–Nisan 2019 Makroiktisadi Gösterciler (2019), <https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=1>, (25.05.2019).

- Respublika (2018). Sahipkarlığın İnkişafı, <http://www.respublica-news.az/index.php/dig-r-x-b-rl-r/dig-r-x-b-rl-r/item/19186-sahibkarl-gh-n-inkishaf-doevlaetin-igtisadi-siyasaetinin-a>, (08.06.2019).
- Socar Haberler (2017). Asrın Anlaşması 2050'ye Kadar Uzatıldı, <http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2017-haberler/2017/09/15/asrin-anlasmasi-2050-ye-kadar-uzatildi!>,(20. 12.2018).
- Tarih info (2013). Eski Azerbaycan Haritası, http://tarix.info/uploads/posts/2013-05/1367507046_1828-turkmenchay-1.jpg, (11.06. 2019).
- Türkiye' nin En Kapsamlı Haber Portalı: Haberler.com (2018). Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Durumu, <https://www.haberler.com/daglik-karabag-gocmenlerinin-durumu-10968334-haberi>, (04.12.2018).
- TÜSİAD Hakkında (2019). <https://tusiad.org/tr/tusiad/hakkinda>, (03.04.2019).
- Ülke Rehberi: Azerbaycan (2011), <http://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-43735787>, (11.04.2018).
- Yeni Söz-Günlük Siyasi Gazete (2016). Azerbaycan Ordusu "Ateş" Emri Bekliyor, <http://www.yenisoz.com.tr/azerbaycan-ordusu-ates-emri-bekliyor-haber-12905>, (02.12.2018).

ÖZGEÇMİŞ

Zhala MAMMADOVA

PROFİL:

- Adı Soyadı: Zhala MAMMADOVA
- Doğum Yeri ve Tarihi: 03.09.1992, Yevlakh / Azerbaycan
- Medeni Durumu: Evli
- Uyrak: Azerbaycan Cumhuriyeti Vatandaşı
- E-Posta; memmedovajale31@gmail.com

EĞİTİM:

- 2016 - 2019; Erciyes Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ekonomi ve Finans Yüksek Lisans Bölümü; Kayseri / Türkiye
- 2010 - 2014; Azerbaycan Devlet Tarım Üniversitesi - İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi; Muhasebe ve Denetim Bölümü; Gence / Azerbaycan
- 1999 - 2010; Yevlakh şehir "Semed Vurğun isimli 5 Numaralı Okul" (İlkokul+ Ortaokul + Lise)

İŞ TECRÜBESİ:

- Ekim 2016 - 2017 Mart; "AtaBank", Muhasebe Departmanı, stajyer, Yevlakh / Azerbaycan
- Eylül 2017 - Aralık 2017 "PandaSchool", Kreş, Müdür, Yevlakh / Azerbaycan

BİLGİSAYAR BİLGİSİ:

- MS Windows: İyi Düzeyde
- MS Office: İyi Düzeyde

YABANCI DİL:

- İngilizce: Orta Düzeyde
- Rusca: Orta Düzeyde

- Türkçe: İyi Düzeyde

SERTİFİKALAR:

- Genel İngilizce
- Rus Dili
- Kişisel Eğitim ve Gelişim
- Yurtdışında Yaşayan Gençlerden Faydalann
- Uluslararası Muhasebe
- Bilgi Teknolojisi ve Bilgisayar
- Piyano Dersleri "5 Yıllık Diploma"
- Karate Egzersiz Eğitimleri
- Resim Ve Dikiş Dernekleri

tez

ORIJINALLIK RAPORU

%29

BENZERLIK ENDEKSI

%26

İNTERNET
KAYNAKLARI

%3

YAYINLAR

%13

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	acikerisim.deu.edu.tr İnternet Kaynağı	%5
2	dergipark.gov.tr İnternet Kaynağı	%3
3	sam.az İnternet Kaynağı	%2
4	acikerisim.ticaret.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	%2
5	www.researchgate.net İnternet Kaynağı	%1
6	Submitted to Meliksah University Öğrenci Ödevi	%1
7	www.acarindex.com İnternet Kaynağı	%1
8	azerbaijans.com İnternet Kaynağı	%1
9	acikerisim.ticaret.edu.tr İnternet Kaynağı	%1

Prof.Dr. Tuncay ÇELİK
ERÜ Uygulamalı Bilimler
Yüksekokulu